

Epigrafia romana e Istituzioni [Storia romana ed Epigrafia latina]

Suet., Vesp. 8

Deformis urbs veteribus incendiis ac ruinis erat; vacuas areas occupare et aedificare, si possessores cessarent, cuicumque permisit. Ipse restitutionem Capitolii adgressus, ruderibus purgandis manus primus admovit ac suo collo quaedam extulit; aerearumque tabularum tria milia, quae simul conflagraverant, restituenda suscepit undique investigatis exemplaribus: instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum, quo continebantur paene ab exordio urbis senatus consulta, plebiscita de societate et foedere ac privilegio cuicumque concessis.

Essendo l'Urbe deturpata dalle rovine e dagli antichi incendi, consentì che chiunque potesse costruire nelle aree vuote, qualora i proprietari non lo avessero fatto. Quando iniziò la ricostruzione del Campidoglio, diede egli stesso per primo una mano a rimuovere le macerie e a trasportarle, caricandosele personalmente in spalla. In questa occasione fece rifare tremila tavole di bronzo che erano andate completamente distrutte nell'incendio, dopo averne fatte ricercare ovunque le copie; ed erano la più bella e la più antica raccolta di documenti dell'impero, coi senatoconsulti fin quasi dalla fondazione della città e i plebisciti con cui erano stati concessi tutti i privilegi, i trattati e le alleanze.

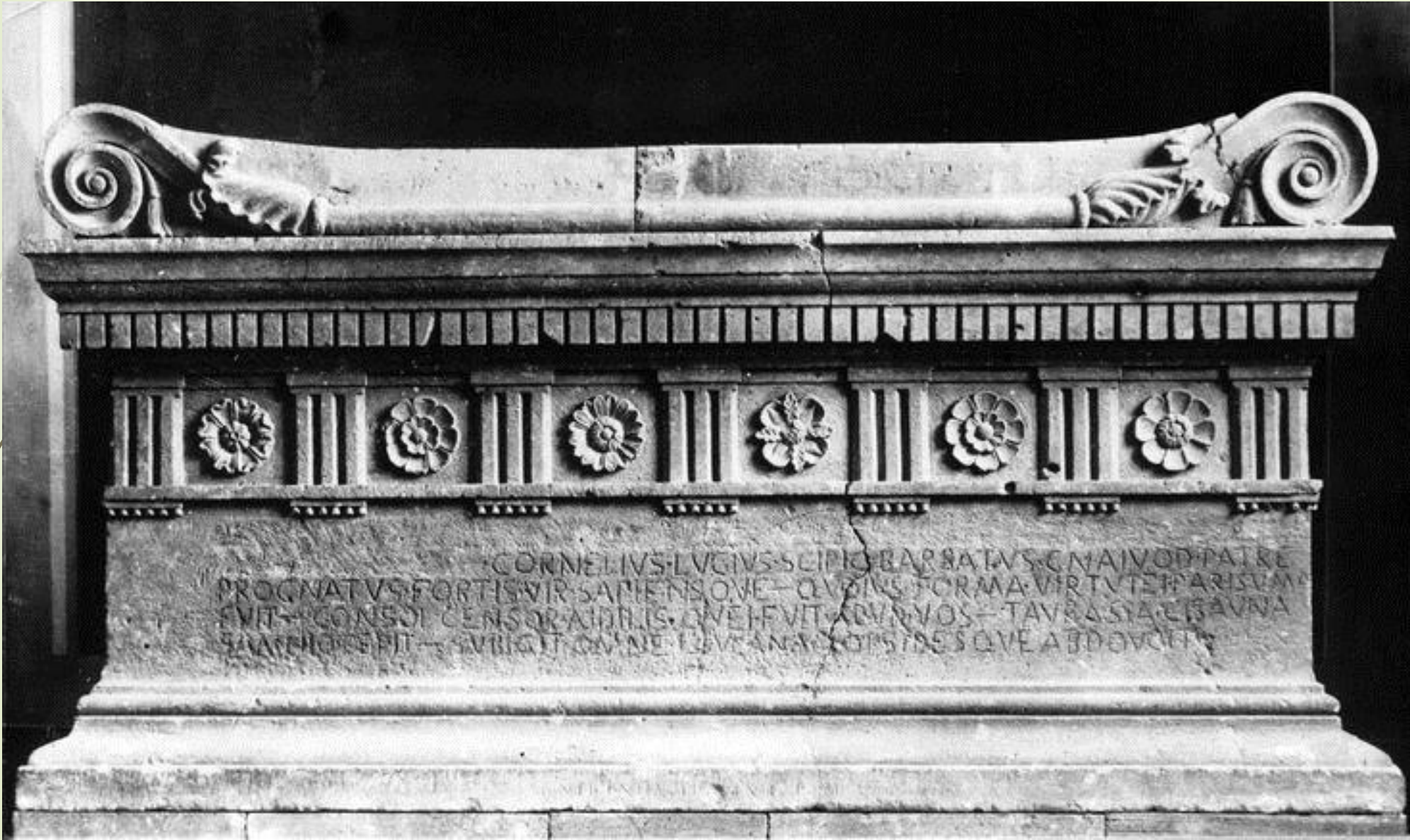
Petron. 58, 7

*Non didici geometrias, critica et alogias menias, sed
lapidarias litteras scio, partes centum dico ad aes, ad pondus,
ad nummum*

Suet., Cal. 41

*Eius modi vectigalibus indictis neque propositis, cum per
ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem
flagitante populo proposuit quidem legem, sed et minutissimis
litteris et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret.*

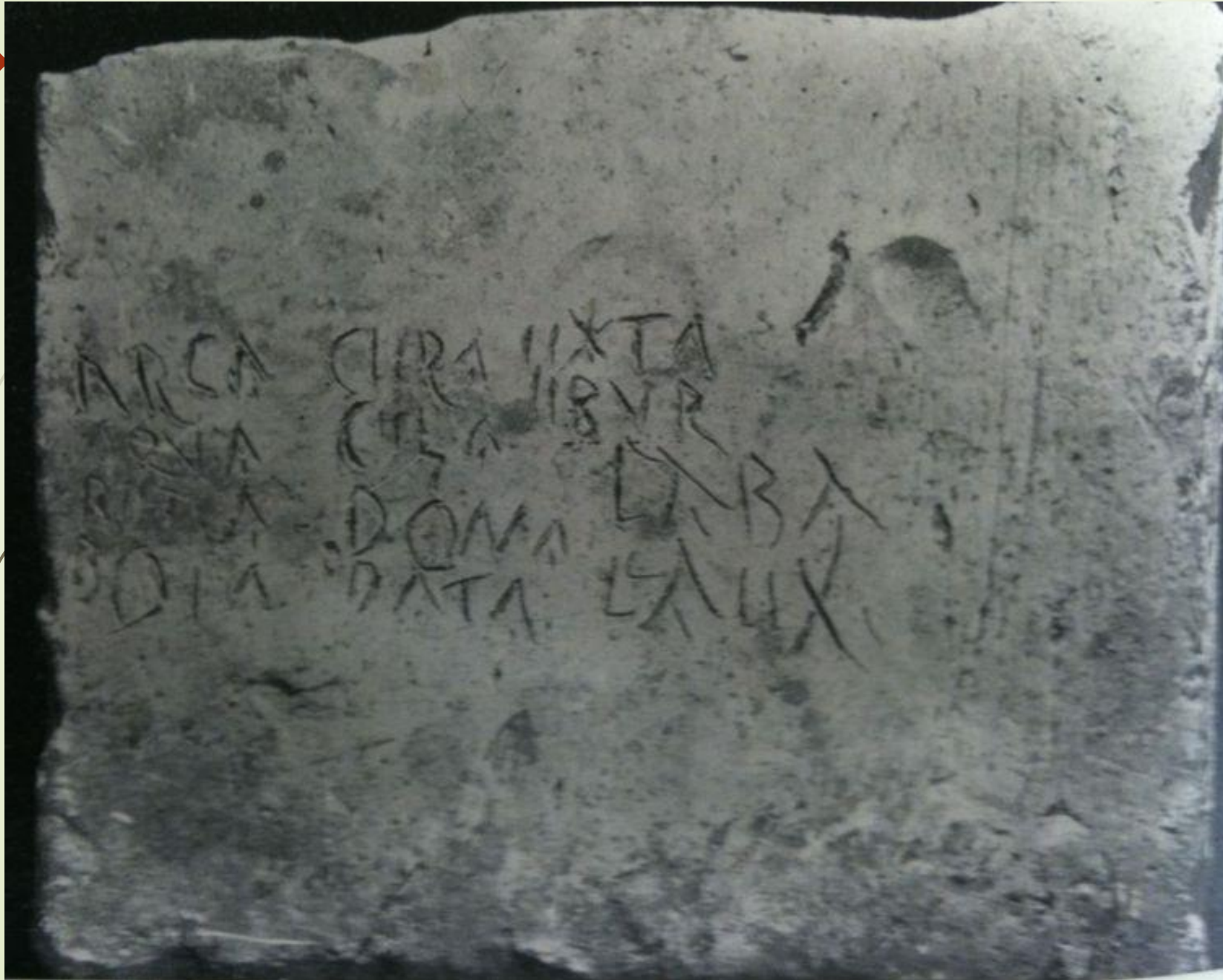
CIL VI, 1284=EDR037299

CIL XIII, 1668=HD065759

AE 1939, 141

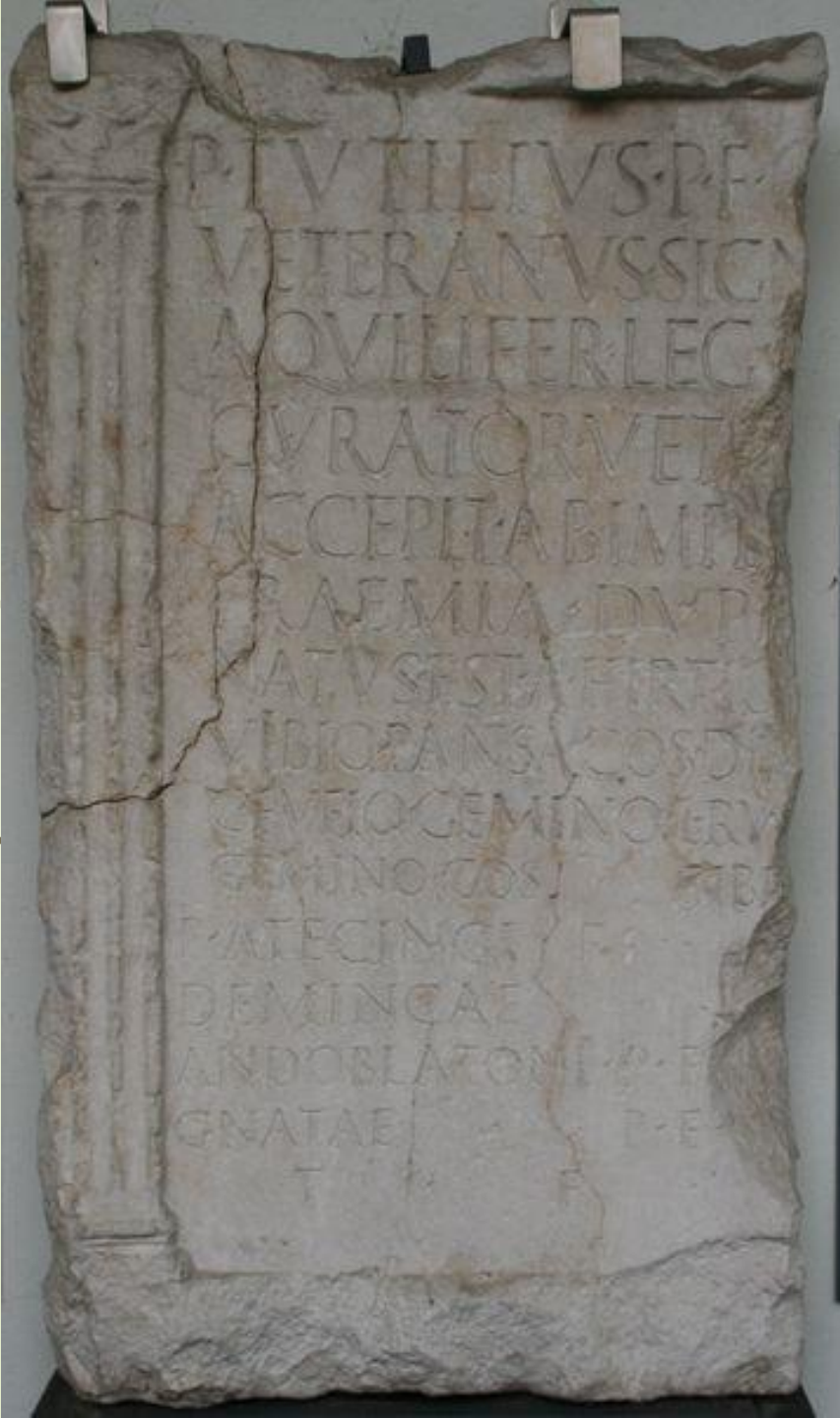

CIL IV, 7579+7580

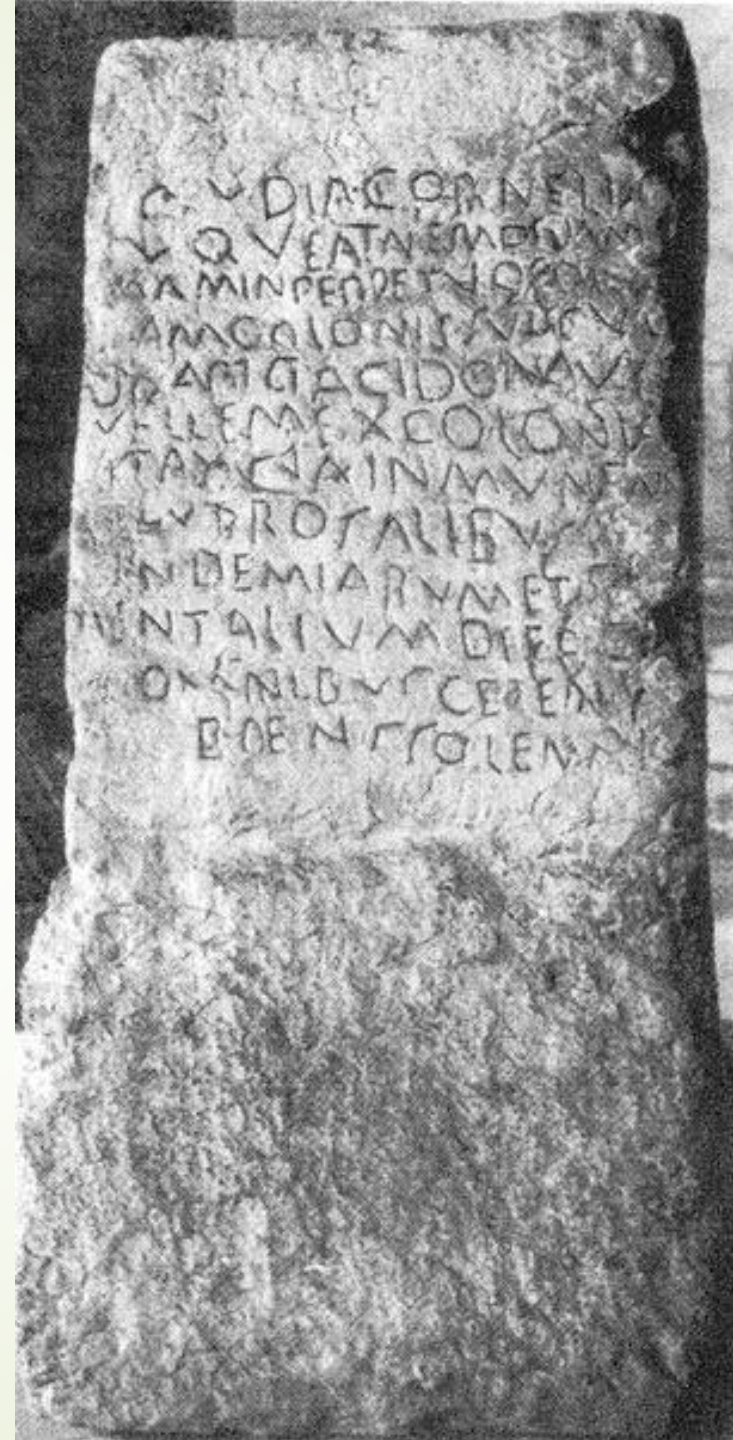
CIL V, 4923=EDR091148

CIL V, 5832=EDR124149

Inscr.It. X, 5, 817=AE 2001, 1067=EDR090817

CIL V, 7450=EDR010479

CIL V, 5471=EDR010348

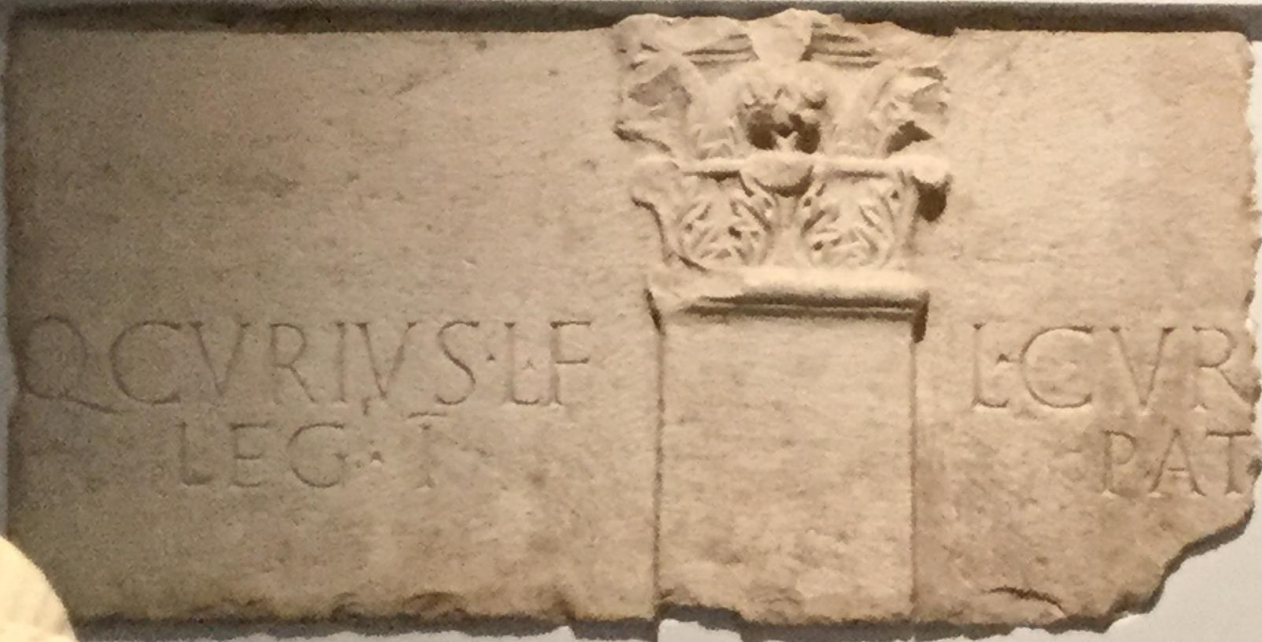
CIL XI, 5801=EDR072206

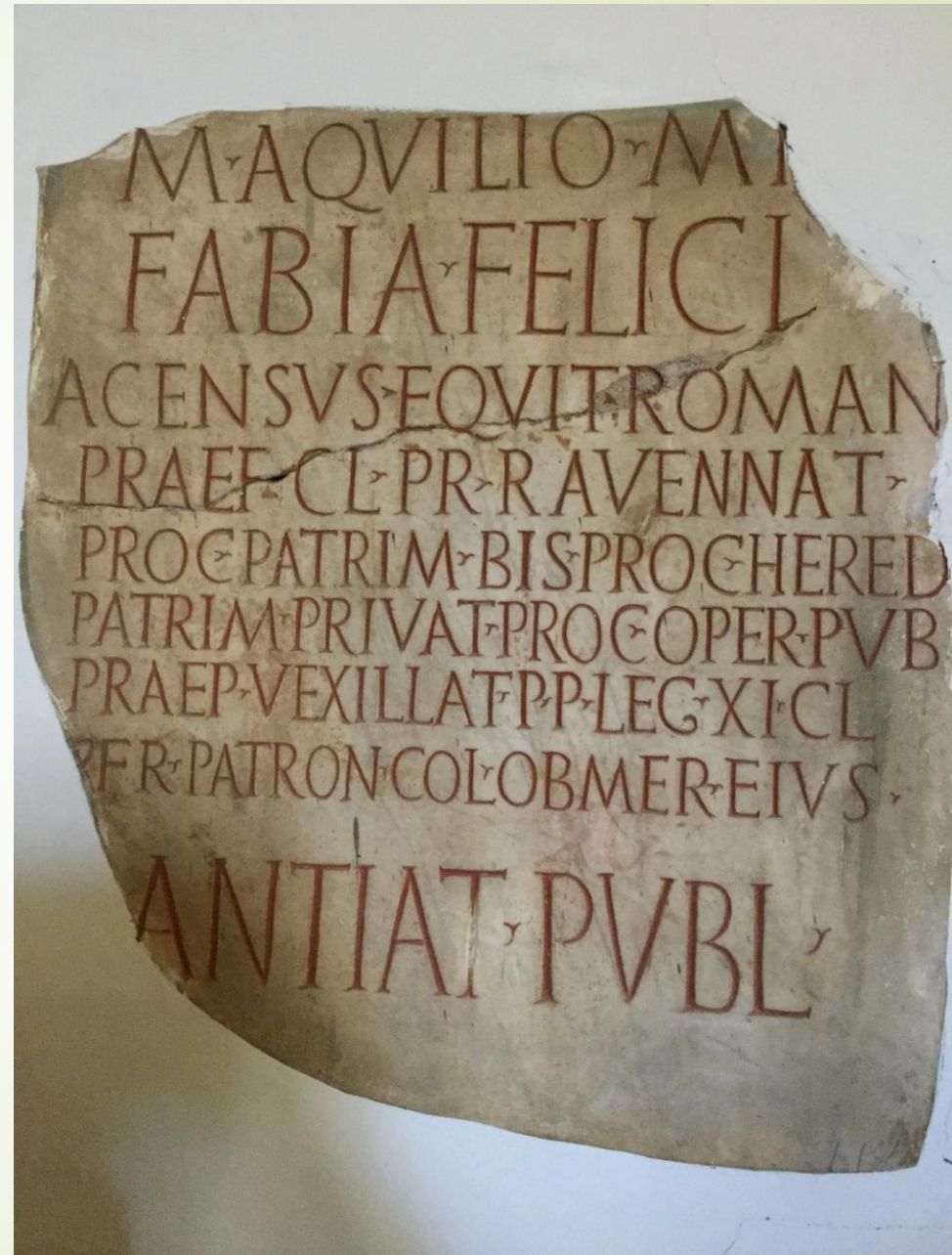

CIL V, 6887=HD065710

AE 1969/70, 158=EDR075018

AE 2008, 416=EDR104613

AE 1991, 158=EDR000067

LXXXI

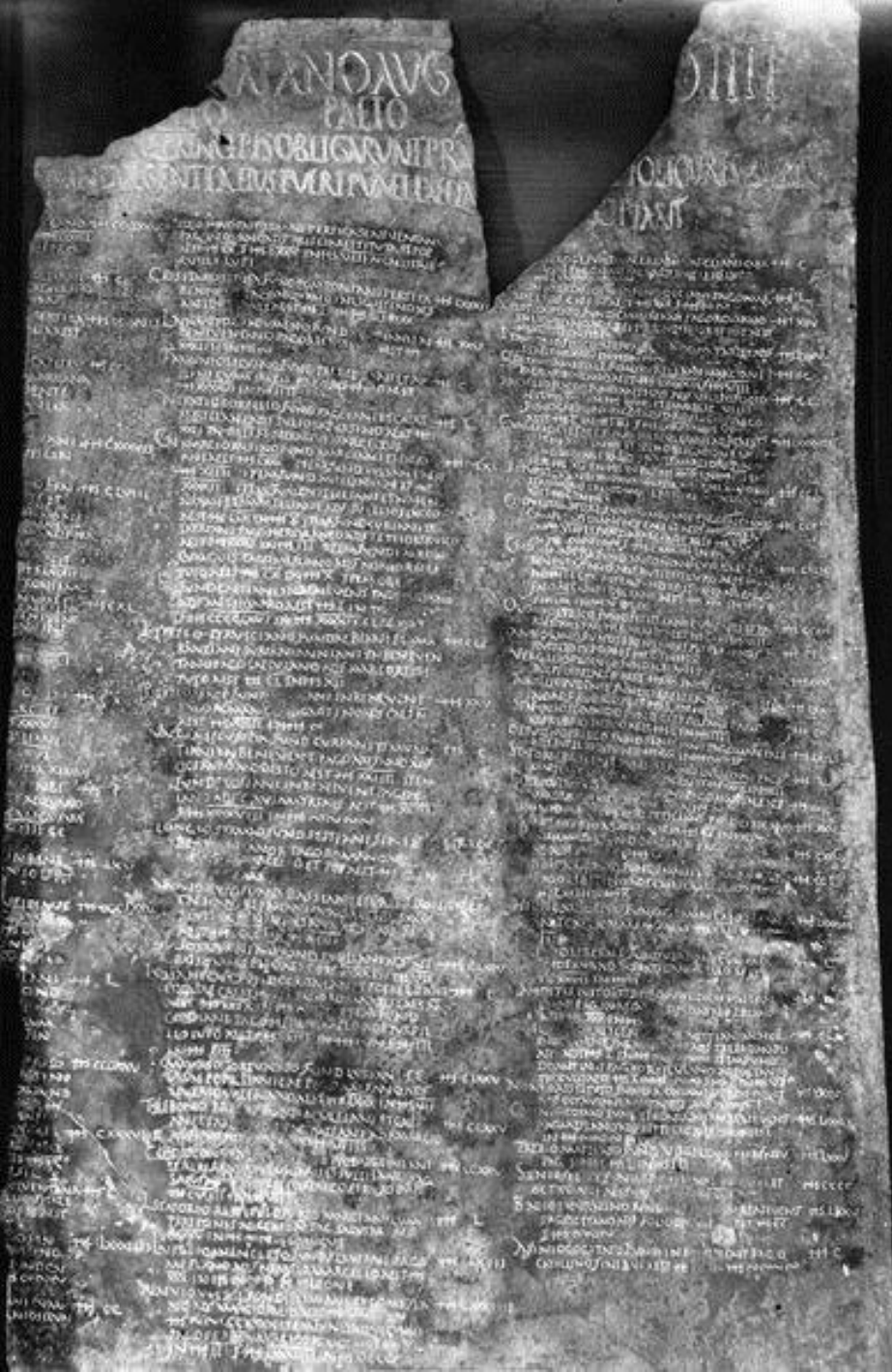
IMPCAESAR
DIVINERVAEF
NERVATRAIANVS
AVGGERM DACIC
PONTMAXTRPOT
XIIIIMPVI COSV
P P

VIAMABENEVENTO
BRVNDISIVMPECVN
SVA FECIT

CIL IX, 6022=EDR017208

AE 2012, 1960

CIL IX, 1455=EDR144345

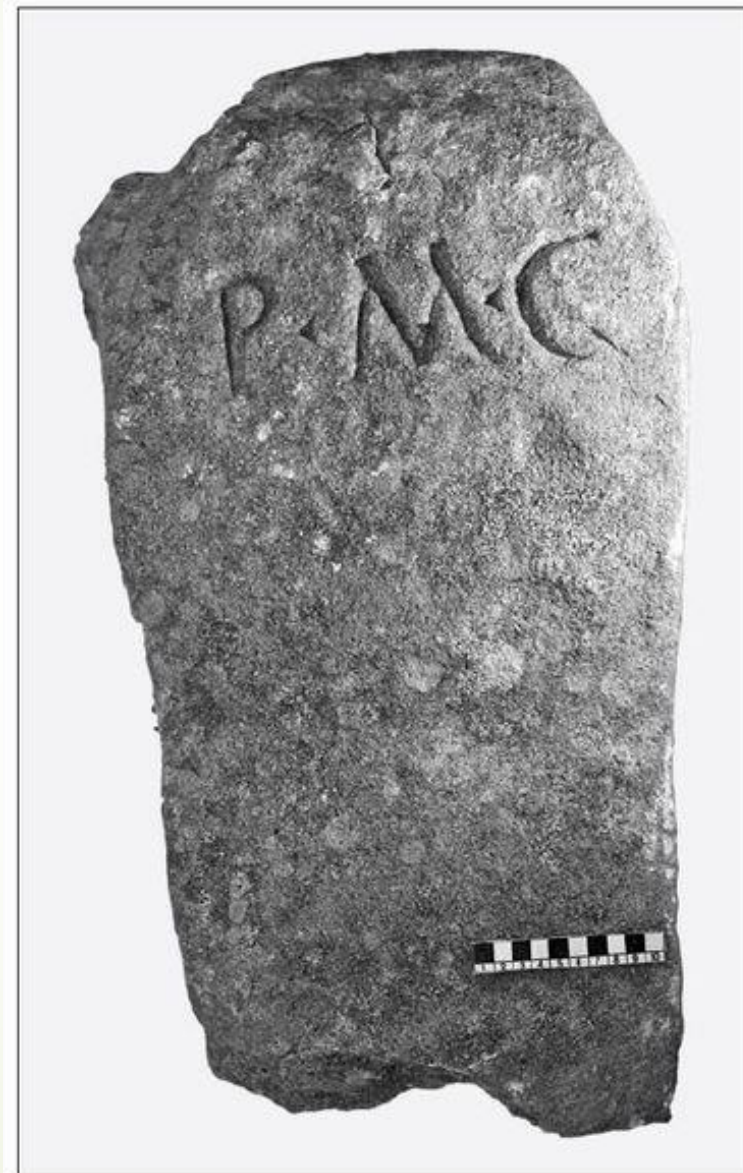
CIL IX, 3513=EDR167161

LAIENVSIF·O·BA·F·B·ATIVS·S·P·Q·F·A·E·I·D·E·M·D·E·D·I·C·A·P·
IOVIS LIBERITVR TONE AD III DVSO VINGTILE ISIPISO A GABINIO COS MENSE HVSA RE
COMVLATEIS OI LEIS I GIBVSILLEIS REGIONIBVSVT I EXTREMAE VNDAE OVAEL APIDE
FACTA HOVS OVE A DIS ERGO VTI OVE AD LA MAID ESCALAS OVE LA PIDE ITM VTI DO
COLVMNAI STANT CITR A SCALAS ADAIDEM VLSVS STIPITES OVE A DIS IMA STABVIA
MENTA OVE VTI I ANCI RES ARCIRE TIGERE DE VTI HEREDENICIRE MANDARE FERRO OVE
PROMOVERERIT FERRIAS OVE I STO SEI OVO DADE A MAEDE MDONVM DAIVM DONAM ADICANNA
OVE ERIT VTI ICLATOITIVENVM DARE VBI IVM DAIVM ERIT ID PROEANNALSTOVENDITIO
LOCATIO AEDII I STO OVE MOVO MOVI VTI CVSTRIENSI CERNOVO DSEI NI VNEA MREI
SINE SCILIRE SINE PIACVLO ALIS NEPOTES IO OVAE PE OVNIAR ICEPTAERTI EA PE OVNIAMERE
CONDVCREI CARE DARE OVO ID TEMPIVM MELIVSHONESTIVS SEIT LICETO OVAE PE OVNIAMDEI S
RES DATA ERIT PROIANA ESTO OVO DD MANONERIT FACTVM OVO DEMPTVM ERIT IRE V ARGENO
EA PE OVNIAM OVAE PE OVNIAM ADID TEA PLVM DATA ERIT OVO DEMPTVM ERIT IRE V ARGENO
LEX ESTO OVA SEI SEI DEDICANNA SEI OVI HEIC SACRVMSVRVP VERITAFIHS AVITATIO ESTO
QVANTVOLT ID OVI VTI CVSTRIENSI ARS MILITARES SEI APS OVI REVOI EN SIVE CONDEMNARE
LICETO SEI OVI AD IVCIT I MPTVM ERIT IRE V ARGENO CERITIOV LIBIROV IOVIS GENIO PELLIS
CORIATA NEI SVNO

AE 2017, 472=EDR075018

3. - Il cippo del Monte Ramaceto: lato (a).

4. - Il cippo del Monte Ramaceto: lato (b).

AE 1973, 222

Marangio 2010, pp. 470-471 (in AE 2010, 32)

Edizioni e aggiornamenti

CORPVS
INSCRIPTIONVM LATINARVM

CONSILIO ET AVCTORITATE

ACADEMIAE LITTERARVM REGIAE
BORVSSICAE

EDITVM

VOLV MEN NONVM

HEROLINI APVD GEORGIVM REIMERVM

MDCCLXXXIII

240 [= 158*] Tarenti in hortis marchionis Romanelli iuxta coenobium
Minimorum POLL. COM.

D · M
C R V S I S · T I
T I N I O R V M
V I X I T · A V N
5 L X · H · S · E
P A R D A L A S
K A N I N I
P R O C L I · N ·
V · A · X · H · S · E
10 M · K A N I N I
V S · E V H E T H E
S · C O I V G
B · M · F

Mur. ms. 18, 224, ed.
1335. 6 a Como et ms.
18, 224, ed. 1456, 20
a Pollidoro.

Ad Pollidorum quam-
quam redit utrumque ex-
emplum, nihilominus haec
genuina videtur esse. —
4 LX Com., LV Poll. —
H·S·F Poll. — 6 PARDA-
TAS Poll. — 8 fin. N om.
Poll. — 9 H·S·F Poll.

241 [= 584] Tarenti.

D · M · S
F E S T V S
V I X · A · L V
L V P V L A
C O I · B · M · F

Io. Iuvenis p. 24 (inde
Grut. 782, 14).

COI·B·M·F Iuv. — Ver-
suum distributio incerta.

242 [= 583] extra Tarentum in S. Petro soricum PAGLIA. Tarenti in
eccl. S. Mariae Constantinopolitanae extra muros PACICH.

C · I V L I O
A M B R O S I O
D · L V C R E T I V S
I V S T V S
5 F I L I V S

Duo exempla extant Pagliae cod. Vat. 5244 p. 618 et Io. Iuvenis p. 24.
Ex Iuvene Grut. 730, 12 neque aliunde Pacichelli p. 364 (inde Mur.
1261, 3 a Tafurio), quamquam locum Pacichellius adscripsit de visu.
Vv. non diviserunt Iuv. Pac. — 3 om. Pac.

247 [= 586] Tarenti.

MEMMIA · SECVNDINA
V · A · XXVIII
H · S · E
MEMMIVS · SAENANIVS
5 C O N I V G · B · M · F

Io. Iuvenis p. 24 (inde Grut. 808, 4).
Versuum divisio incerta.

248 Tarenti in S. Georgii MARC.; extra oppidum in S. Mariae Con-
stantinopolitanae MARC.

D · M · S
M E S S I A · R O D A
V · A N · XXXX
H · S · E
5 C O R · F O R
T V N A T Y S
C O N · B · M · F

Marcellianus A. 79. 1. f. 68' (inde
Bongianelli cod. Vat. 5237 f. 255');
Marciano *terra d' Otranto* ms. f. 519
in schedula adiecta.
2 'sine h sta' Maruc. — 6. 7
quae non habet Marc. dedi inclinatis.

249 [= 161*] Taranto nella chiesa di S. Maria Lauretana sotto l' altare
MARC. iisdemque verbis POLL.

TITIAE · P · F · APVLAE
V A L E R I · I T A L I
P I S S I M A E · F I L I A E
P A R E N T E S

Marciano *terra d' Otranto* ms. f. 519 in schedula adiecta; Mur. ms.
18, 224 a Pollidoro, ed. 1221, 7 a Tafurio et Pollidoro.
1 TITITIAE Mur. (ms.). — APVLAE Taf. — 3 PISSIMAE Mur. (ms.
et ed.).

250 [= 588] Tarenti nella base d' una cappella sotterranea dell' arci-
vescovado MARC.; in columna sub confessionario in eccl. archiepisco-
pali PACICH.

DIIS · MANIBVS
S A C R

2017

L'ANNÉE ÉPIGRAPHIQUE

PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

puf

REGIO II

Études et inscriptions site par site

254) Brindisi (*Brundisium*). Nouvelle restitution.

A. WEISS, *ZPE*, 204, 2017, p. 239-240. G. NERVAGNA, *NSA*, 1892, p. 353, n° ee.

[---] A[--- | ---] pub[licae mu]ni[cipum B[rundisino]ru]m ser[uae].
Vix[it] [a(nn-) --- | ---] optima[m] m[at]ri[?].

La défunte est une esclave publique du municipe de *Brundisium*. Il s'agirait de la onzième attestation d'une *serua publica* d'une cité de l'empire. L. 5 : l'a. restituée m[at]ri en se fondant sur le parallèle fourni par *CIL*, IX, 819.

255-256) Tarente (*Tarentum*). Deux stèles conservées dans les réserves de la Surintendance au couvent S. Antonio.

A. DELL'AGLIO, *Archeologia Veneta*, 40, 2017 (= *Studi di Archeologia in ricordo di Bianca Maria Scarfi*), p. 45-75.

255) = *EDR*, 131154. P. 59, VI.38 ; photo. En 1901, Piazza d'Armi. Fragment d'une stèle en calcarénite ornée d'une tête masculine : 50 × 58 × 35 cm. Inscription sous le portrait.

Hermeros u[ixit] a[nnis] XXXIII.

Date : 20 a. C. - 30 p. C.

256) P. 59, V.40 ; photo. Date et lieu de la découverte inconnus. Stèle en calcarénite ornée d'une tête féminine : 65 × 43 × 22 cm. Inscription sous le portrait.

Gennia C. I. Vrbana.

Date : 1re moitié du 1er p. C.

SVPPLEMENTA ITALICA

Nuova serie

31

A - RACCOLTE CHE SI AGGIORNANO

CIL, V (1877), pp. 68*-69*, nrr. 725*-729*; pp. 755-762, nrr. 6821-6862; pp. 765-766, nrr. 6896-6899; p. 952, nr. 8074; p. 978, nrr. 8110, 399, 400, 403, 405; p. 1089, nr. 8945. Pais, Suppl. Ital. (1884), pp. 119-121, nrr. 907-925. I.It., XI, 1 (Augusta Praetoria), ed. P. Barocelli, Roma 1932, pp. 1-26, nrr. 1-47; pp. 39-52, nrr. 106-120; 123; 124; 144; 146; pp. 53-59, nrr. 1*-5*. ICI, XVII, coord. G. Mennella (Augusta Praetoria, ed. E. Besana), Bari 2016, pp. 3-25, nrr. 1-8.

B - BIBLIOGRAFIA ESSENZIALE [M.B.]

- Alpis Graia 2006 = Alpis Graia. Archéologie sans frontières au col du Petit-Saint-Bernard: seminario di chiusura (Aosta, 2-4 marzo 2006), Quart 2006.
- + Amabili 2008 = G. Amabili, Analisi preliminare dei bolli laterizi rinvenuti al colle del Gran San Bernardo, in Alpis Poenina, Grand Saint-Bernard. Une voie à travers l'Europe. Atti del seminario (Fort de Bard, 11-12 aprile 2008), Aosta 2008, pp. 355-367.
- + Amabili 2016 = G. Amabili, Bolli sulle tegole degli edifici romani del Piccolo e del Gran S. Bernardo, in Bulletin d'Études Préhistoriques et Archéologiques Alpines, 27, 2016, pp. 119-130.
- + Amabili c.s. = G. Amabili, I laterizi romani di Augusta Praetoria e del suo territorio. Le produzioni artigianali come contributo alla storia socio-economica della Cisalpina in età imperiale, Tesi di Dottorato, Università degli Studi di Torino, in corso di stampa.

C - AGGIUNTE E CORREZIONI ALLE NOTIZIE STORICHE FORNITE
NELLE RACCOLTE CHE SI AGGIORNANO [S.G.B.]

La storia della colonia di Augusta Praetoria è strettamente legata alle vicende del progressivo ingresso dei Romani nel territorio nord-occidentale della Penisola e allo scontro con l'etnia indigena dei Salassi, sulla cui origine e struttura sociale il dibattito è aperto (per la raccolta e il commento delle fonti antiche Bessone 1985, pp. 61-75; Gambari 1999; Cavallaro 2000). L'etimologia dell'etnico è controversa, ma sembra essere un termine esoenico, secondo alcuni studiosi collegato a idronimi (corsi d'acqua ma anche canali di lavaggio del materiale minerario, cfr. le diverse ipotesi in Gambari 1999; Rubat Borel 2005 e Rubat Borel 2009). All'epoca dell'incontro con i Romani, i Salassi occupavano

D - AGGIUNTE E CORREZIONI AI MONUMENTI EPIGRAFICI
COMPRESI NELLE RACCOLTE CHE SI AGGIORNANO [M.B.]

CIL, V

725*. I.It., XI, 1, nr. 4*. 726*. I.It., XI, 1, nr. 1*. 727*. I.It., XI, 1, nr. 2*.
728*-729*. I.It., XI, 1, nr. 5*. 6821. I.It., XI, 1, nr. 34. 6822. I.It., XI, 1, nr. 35.
6823. I.It., XI, 1, nr. 37. 6824. I.It., XI, 1, nr. 38a. 6825. I.It., XI, 1, nr. 38b.
6826. I.It., XI, 1, nr. 39. 6827. I.It., XI, 1, nr. 36. 6828. I.It., XI, 1, nr. 2.
6829. I.It., XI, 1, nr. 1. 6830. I.It., XI, 1, nr. 3. 6831. I.It., XI, 1, nr. 5.
6832. I.It., XI, 1, nr. 13. 6833. I.It., XI, 1, nr. 45. 6834. I.It., XI, 1, nr. 7.
6835. I.It., XI, 1, nr. 8. 6836. I.It., XI, 1, nr. 10. 6837. I.It., XI, 1, nr. 106.
6838. I.It., XI, 1, nr. 42. 6839. I.It., XI, 1, nr. 12. 6840. I.It., XI, 1, nr. 20a.
6841. I.It., XI, 1, nr. 20b. 6842. I.It.,

E - MONUMENTI EPIGRAFICI RIEDITI O NUOVI [S.G.B.]

1. Cippo a testa tonda di calcare travertinoso, mutilo della parte superiore, priva di cornice, le altre facce e il retro sono grezzi; 80 x 40 x 24-30; alt. lett. 4-4,5. - Fu rinvenuto ad Aosta nel 1954 in un sacello in regione Meyran, al vertice del conoide del torrente Buthier; si conserva nei magazzini della Soprintendenza della Valle d'Aosta (cod. lab. 03-432). - Autopsia 2013 e 2017. - Finocchi 1958, pp. 57-61; Mollo Mezzena 1981, pp. 163-164; Cavallaro - Walser 1988, pp. 50-51, nr. 16 con foto; HD019255 = EDR074203 (F. Feraudi, 03.02.1998).

Montanus

Lunae

*υ(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito),
s(oluto) υ(oto) l(aetus) s(um).*

Interpunzioni forse a virgola. 1 La S finale era probabilmente iscritta in modulo ridotto a filo del margine. - La venerazione alla Luna è attestata ad Augusta Praetoria dal tempietto scoperto in regione Meyran, al quale si riferisce l'altare; alla stessa divinità è dedicato un altare da Aime, Alpes Graies (AE 1991, 1184; B. Rémy, in Bulletin d'Études Préhistoriques et Archéologiques Alpines, 7-8, 1996/1997, pp. 31-36; B. Rémy, ILAlpes, I, 1998, p. 41, nr. 3); il culto è attestato anche in Gallia Narbonensis, in contesti prealpini: a Saint-Rémy-de-Provence (CIL, XII 997), a Vaison-la-Romaine (CIL, XII 1292-1294) e forse ad Apt (CIL, XII 5831; ILN, Apt, nr. 4). Il nome Montanus è noto ad Aosta anche al femminile (E, nr. 32) ed è abbastanza diffuso in contesti alpini e prealpini (ad es. CIL, V 7509, 7822, 7865-

Banche dati

<http://www.manfredclauss.de/>

- DATENBANK-RECHERCHE
- AUSGABE NACH CORPORA
- SUCHTEXTE FEHLERHAFT
- SCHREIBWEISEN/KEINE
- AUFLÖSUNG
- HAFTUNGSAUSSCHLUSS
- IMPRESSUM

Herzlich willkommen!

Wir bitten um Zusendung von Inschriftenpublikationen und Bildern in elektronischer Form.

Bienvenido!

Les rogamos nos envíen publicaciones de inscripciones e imagenes a través de correo electrónico.

Benvenuto!

È gradito l'invio di pubblicazioni riguardanti iscrizioni e immagini in formato elettronico.

Soyez les bienvenus!

Veuillez bien nous envoyer des publications des inscriptions et des photos par internet.

Welcome!

We kindly ask to send us inscriptions or photos via internet.

- ALTES ÄGYPTEN
- ÄGYPTEN-KATALOG
- ALEXANDRIA
- KLEOPATRA
- ALTES ISRAEL
- EINFÜHRUNGEN
- SPARTA
- KAISER UND GOTT
- KAISERBIOGRAPHIEN
- KONSTANTIN
- MITHRAS
- CHRISTENTUM
- ANDERE BÜCHER
- PUBLIKATIONSLISTE
- LEBENS LAUF

ricerca nel database
ricerca senza scioglimenti
ricerca di termini errata

ricerca per corpora
distribuzione geografica delle iscrizioni

È gradito l'invio di pubblicazioni
riguardanti iscrizioni e immagini
via e-mail

EDCS-ID:

pubblicazione:

provincia: *selezione*

località:

campo di ricerca 1:

e oppure e non

campo di ricerca 2:

datazione da: a:

materiale: *selezione*

commento:

iscrizione genere /
status personale: *selezione*

selezione

smistamento: pubblicazione provincia

- **Giornale EDCS**
Open Peer-Reviewed
Online Journal *Nuovo!*
- [indicazioni d'uso](#)
- [abbreviazioni](#)
- [registrati correzioni](#)

<http://www.edr-edr.it/default/index.php>

EAGLE ELECTRONIC ARCHIVE OF GREEK AND LATIN EPIGRAPHY

International Federation of Epigraphic Databases

under the patronage of

Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine - AIEGL

digilab
in collaborazione con l'Università di Roma

Home

Presentazione

Struttura e
Organizzazione

Stato dei lavori

Ricerca

Guida alla
Consultazione

Guida per i
Collaboratori

Documenti

Italia, Sicilia
Sardinia
Epigraphicae

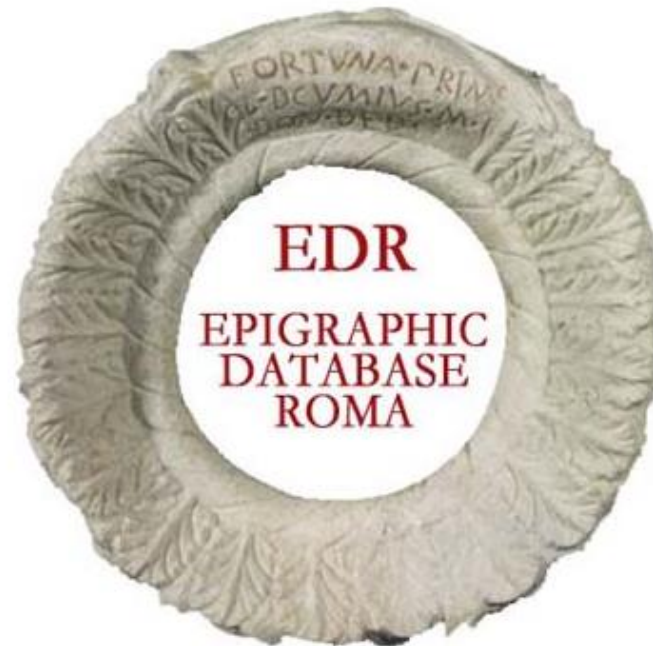
Link

Sponsor

EDR on demand

Sostieni EDR

Area riservata

EAGLE ELECTRONIC ARCHIVE OF GREEK AND LATIN EPIGRAPHY

International Federation of Epigraphic Databases

under the patronage of

Association Internationale d'Épigraphie Grecque et Latine - AIEGL

Home

Presentazione

Struttura e
Organizzazione

Stato dei lavori

Ricerca

Guida alla
Consultazione

Guida per i
Collaboratori

Documenti

Italia, Sicilia
Sardinia
Epigraphicae

Link

Sponsor

EDR on demand

Sostieni EDR

Area riservata

96700 epigrafi

62554 foto

News

Schedae numerus:

Regio antiqua:

Usare ctrl o Shift click per selezioni multiple

Urbs antiqua:

introdurre alcuni caratteri del nome e selezionare dalla lista, è possibile effettuare più scelte successivamente

Urbs nostrae aetatis:

introdurre alcuni caratteri del nome e selezionare dalla lista, è possibile effettuare più scelte successivamente

Editiones:

Textus:

Tastiera Greco

Tipo di ricerca:

https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?lang=en

EPIGRAPHIC DATABASE HEIDELBERG

Home

Project

Inscriptions

Photos

Bibliography

Data

Links

Simple Search

Advanced Search

Browse...

Epigraphic Text Database: Simple Search (Advanced Search)

HD no.

province / Italic region unknown
 provinces
 Italic regions
 Roma

modern country unknown
Albania
Algeria
Armenia

ancient find spot

modern find spot / find spot (village, street, etc.)

literature

year from to extended

historic period

search strings in the inscription AND

case sensitive

Content

Search-examples

HD-Nr.:

Quick Search
Inscriptions-Db

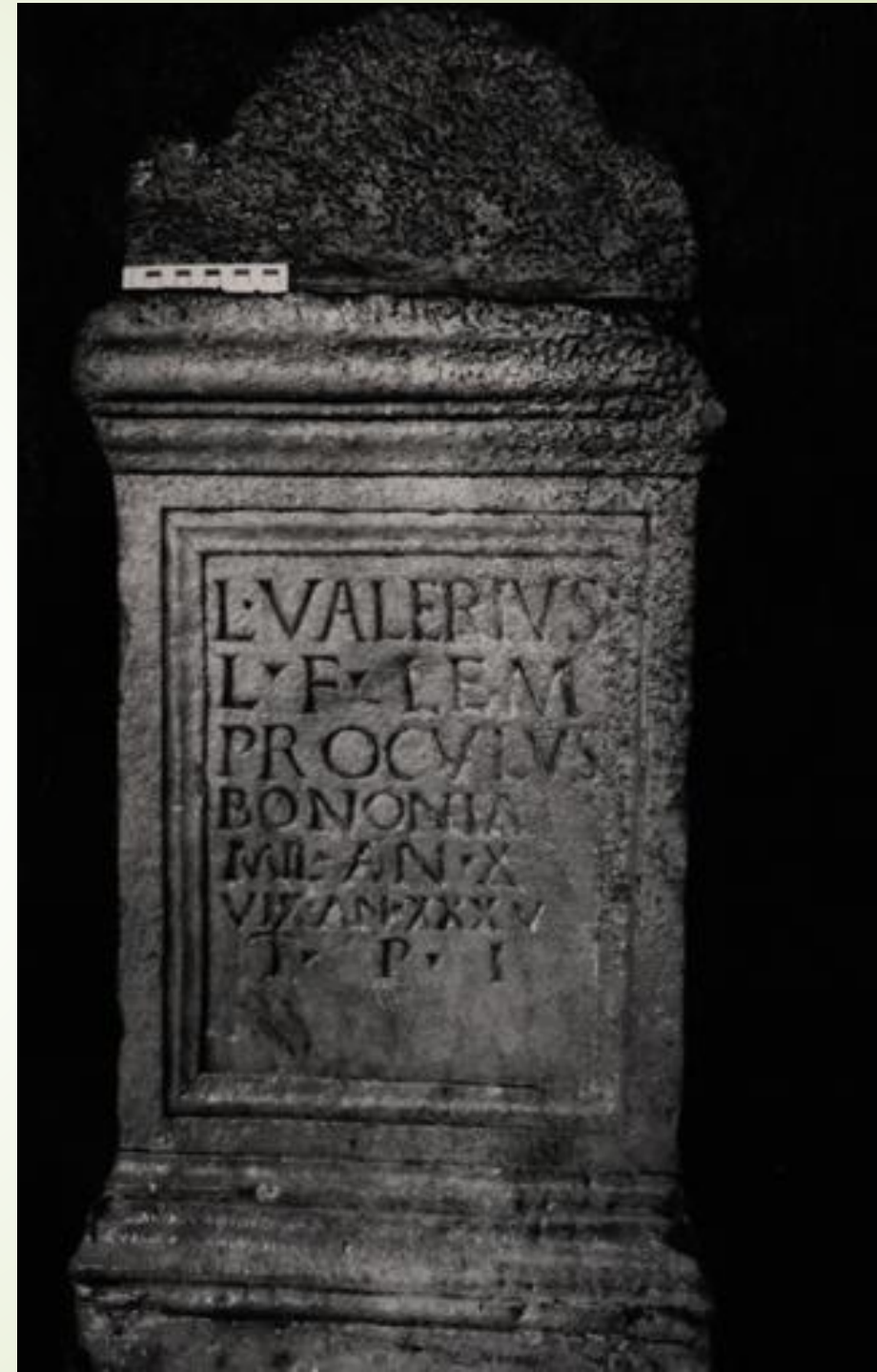
81787
Inscriptions

39553
Photos

L'individuazione istituzionale del soggetto

AE 1979, 88

AE 2015, 364

CIL XI, 528

Dis Mani(bus).

Valeriae

M(arci) f(iliae)

Septiminae,

M(arcus) Valerius M(arci) l(ibertus)

Herma pater

et Utilia M(arci) l(iberta)

Myrtale ma=

=ter, filiae

pientissimae

posuerunt (...)

Schiavi

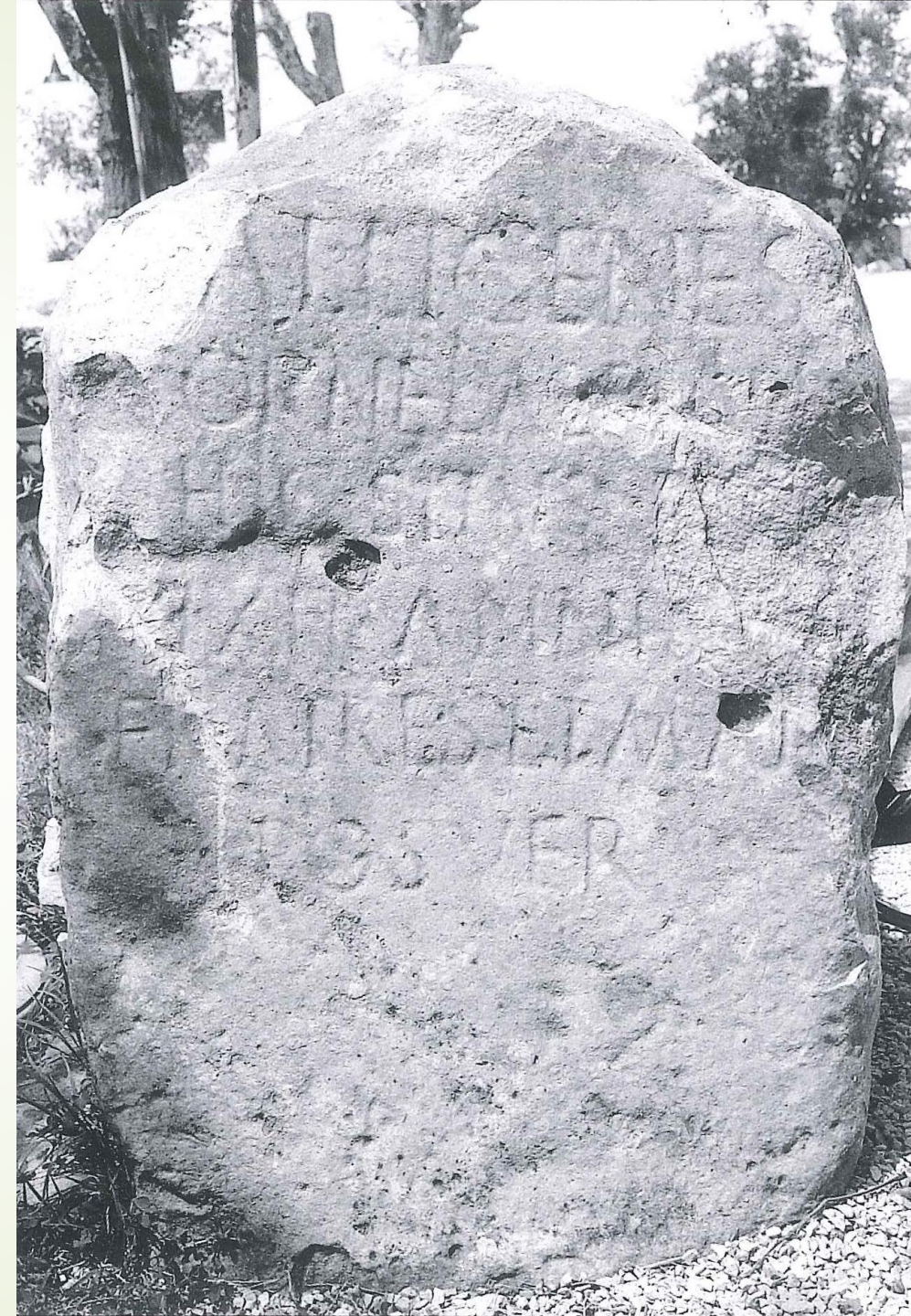
Abascantus M(arci) Tulli s(ervus)

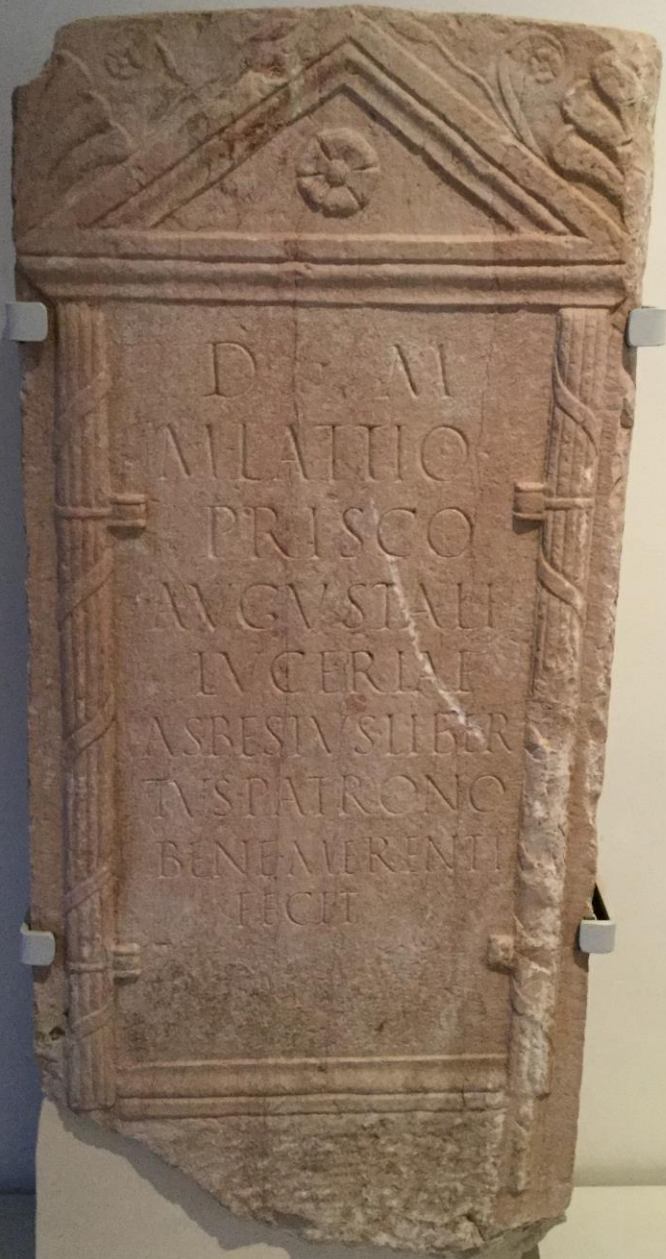
Nebris Tulli Ciceronis ser(va)

AE 1980, 278

AE 2005, 406

Liberti

AE 1983, 228

Schiavi e liberti imperiali
ERC I, 213=SupplIt 20, 179

Cod. Iust. 10, 40, 7

Idem (=Impp. Diocletianus et Maximianus) AA. et CC. Aurelio. Cives quidem origo manumissio adlectio adoptio, incolas vero, sicut et divus Hadrianus edicto suo manifestissime declaravit, domicilium facit. (1) Et in eodem loco singulos habere domicilium non ambigitur, ubi quis larem rerumque ac fortunarum suarum summam constituit, unde rursus non sit discessurus, si nihil avocet, unde cum profectus est perigrinari videtur, quo si rediit, peregrinari iam destitit.

Dig. 47, 10, 5, 2, Ulp. 56 *ad edictum*

Domum accipere debemus non proprietatem domus, sed domicilium. Quare sive in propria domu quis habitaverit sive in conducto vel gratis sive hospitio receptus, haec lex locum habebit.

Dig. 50, 1, 27, 1-2, Ulp. 2 *ad edictum*

Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit emit contrahit, in eo foro balineo spectaculis utitur, ibi festos dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum fruitur, ibi magis habere domicilium, quam ubi colendi causa deversatur. (2) Celsus libro primo digestorum tractat, si quis instructus sit duobus locis aequaliter neque hic quam illic minus frequenter commoretur: ubi domicilium habeat, ex destinatione animi esse accipiendum. Ego dubito, si utrobique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere. Et verum est habere, licet difficile est: quemadmodum difficile est sine domicilio esse quemquam. Puto autem et hoc procedere posse, si quis domicilio relicto naviget vel iter faciat, quaerens quo se conferat atque ubi constituat: nam hunc puto sine domicilio esse.

Cives e incolae

CIL 9, 730 = ELarino 6

Larino / Larinum

C(aio) Vibio C(ai) [f(ilio)] / Postumo / pr(aetori) proco(n)s(uli) / municipes et / incolae

CIL 02-05, 786 = HEp 1990, 00462 = AE 1990, 535 = AE 1993, 1012

Singilia Barba (Betica)

*M(arco) Hirrio / M(arci) f(ilio) Quir(ina) / Anniano / Ilvir(o) / cives et incolae mun(icipii) / liberi
Sing(iliensis) ex aere / conlato ob merita / d(onum) d(ederunt)*

CIL 8, 1641 (p 1523, 2707) = D 06818 = ILPBardo 00367 = AE 1991, 1685 = AE 2004, 1877

Sicca Veneria

*P(ublio) Licinio M(arci) f(ilio) Quir(ina) / Papiriano procur(atori) / Augg(ustorum) Imp(eratoris) Caes(aris)
M(arci) Aureli / Antonini Aug(usti) Germanici / Sarmatici maximi p(atri) p(atriciae) et / [di]vi Veri a
rationibus cui / splendissimus ordo Siccen/sium ob merita eius et cu[ram(?) ---] / [.]M et [---] / [---] / M[---]
]N[---] / [---] / [---] / [---]LEC[---] / [---]T[---] / [---]II[// Municipibus meis Cirthensibus / Siccensibus
carissimis mihi dare / volo HS MCCC(milia) vestrae fidei committo / municipes carissimi ut ex usuris / eius
summae quincuncibus quodan/nis alantur pueri CCC et puellae CC pueris / ab annis tribus ad annos XV et
accipiant / singuli pueri |(denarios) II s(emis) menstruos puellae / ab annis tribus ad annos XIII |(denarios)
II legi / autem debebunt municipes item in/colae dumtaxat incolae qui intra / continentia coloniae nostrae
ae/dificia morabuntur quos si vo/bis videbitur optimum erit per / Ilviros cuiusque anni legi cura/ri autem
oportet ut in locum ad/ulti vel demortui cuiusque sta/tim substituatur ut semper ple/nus numerus alatur*

Dig. 5, 1, 19, 2, Ulp. 60 *ad edictum*

Proinde et si merces vendidit certo loci vel disposuit vel comparavit: videtur, nisi alio loci ut defenderet convenit, ibidem se defendere. numquid dicimus eum, qui a mercatore quid comparavit advena, vel ei vendidit quem scit inde confestim profecturum, non oportet ibi bona possideri, sed domicilium sequi eius? at si quis ab eo qui tabernam vel officinam certo loci conductam habuit, in ea causa est ut illic conveniatur: quod magis habet rationem. nam ubi sic venit ut confestim discedat, quasi a viatore emptis, vel eo qui transvehebatur, vel eo qui paraplei, emit: durissimum est, quotquot locis quis navigans vel iter faciens delatus est, tot locis se defendi. at si quo constitit, non dico iure domicilii, sed tabernulam pergulam horreum armarium officinam conduxit ibique distraxit egit: defendere se eo loci debebit.

CIL 3, 860 (p 1380) = D 4082 = AE 2004, 1182 = AE 2008, 1164

Napoca

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Taviano / pro salu(te) / Imp(eratoris) Anto/nini et M(arci) / Aureli Caes(aris) / Gal[at]ae con/sistentes / municipio / pos<u=I>erunt.

CIL 10, 1634=ILS 300

Imp(eratori) Caesari/ divi Nervae [f(ilio)]/ Nervae] Traian(o), /Optimo Aug(usto), Germ(anico),/Dacic(o), Parthic(o), pont(ifici)/max(imo), trib(unicia) potest(ate) XX̄, / imp(eratori) XIĪ, co(n)s(uli) VĪ, patri patr(iae),/cultores Iovis Heliopo/litani Berytenses qui/Puteolis consistunt.

CIL 3, 7061=ILS 217

Cyzicus

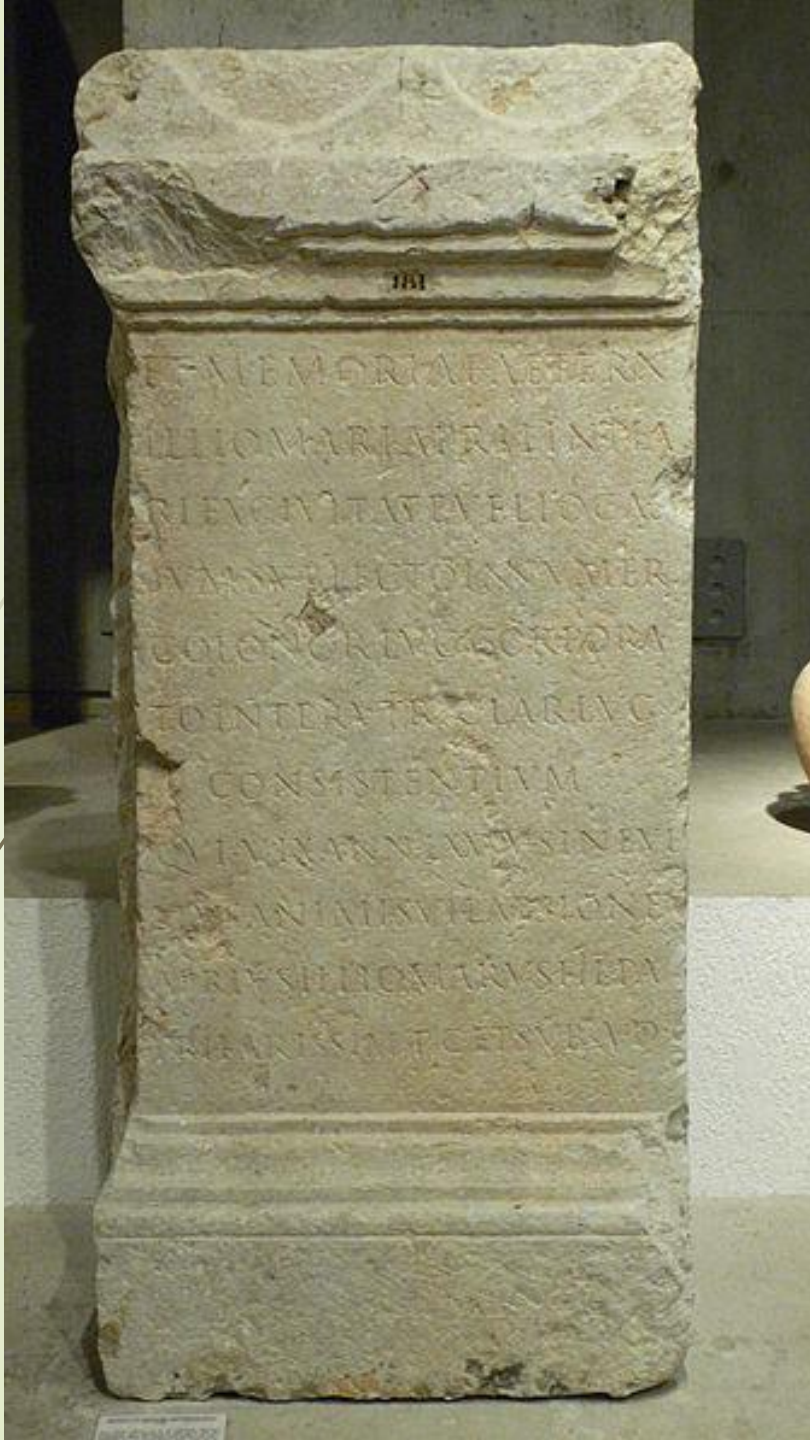
Divo Aug(usto) Caesari Ti(berio) Au[g(usto) divi Aug(usti) f(ilio)] / Imp(eratori) Ti(berio) Claudio Drusi f(ilio) [Caesari Aug(usto) Ger]/manico pont(ifici) max(imo) [tr(ibunicia) p(otestate) XI co(n)s(uli) imp(eratori) XXI] / p(atri) p(atriae) vind(ici) lib(ertatis) devi[ctori regum XI] / Britanniae ar[cum posuerunt] / c(ives) R(omani) qui Cyzici [consistunt] / et Cyzi[ceni] / curatore [---].

CIL 13, 1998=ILS 7035

Lugdunum

D(is) M(anibus) / et memoriae aetern(ae) / Illiomari Apri lintia/ri(i) ex civitate Veliocas/sium sublecto in numer(o) / colonor(um) Lug(udunensium) corpora/to inter utric(u)lar(ios) Lug(uduni) / consistentium(!) / qui vix(it) ann(os) LXXXV sine ullius(!) animi sui laesione / Aprius Illiomarus fil(ius) pa/tri karissim(o) p(onendum) c(uravit) et sub a(scia) d(edicavit).

CIL 13, 1998=ILS 7035

CIL V, 376=Inscr.It. X, 3, 71

Decuriones

colonis, incolis, peregrinis

lavandis gratis

de pecunia publica

dederunt.

Epigrafia romana e Istituzioni [Storia romana ed Epigrafia latina] Colonie e municipi

Livio 8.13.10-14

► [13, 10] *Priusquam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum rettulit atque ita disseruit: 'Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. Caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium; oppida Latina omnia et Antium ex Volscis aut vi capta aut recepta in deditionem praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quoniam modo perpetua pace quietos obtineamus. Di immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt ut, sit Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint; itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeviendo vel ignoscendo potestis. Uoltis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaue saepe usi estis. Voltis exemplo maiorum augere rem Romanam victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmissimum longe imperium est quo oboedientes gaudent. Sed maturato opus est quidquid statuere placet; tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis; et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi et illorum animos, dum exspectatione stupent, seu poena seu beneficio praeoccupari oportet. Nostrum fuit efficere ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset; vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicae sit.'*

Livio 8.13.10-14

► [14] *Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, [si] ut pro merito cuiusque statueretur, [si] de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita, cum eo ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure quo Lanuvini in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas quam habebant crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod totiens rebellassent, graviter saevitum: et muri deiecti et senatus inde abductus iussique trans Tiberim habitare, ut eius qui cis Tiberim deprehensus esset usque ad mille pondo assium clarigatio esset nec priusquam aere persoluto is qui cepisset extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo ut Antiatibus permetteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent; naves inde longae abactae interdictumque mari Antiati populo est et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen sed quod taedio imperii Romani cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis conubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluisent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris condicionisque cuius Capuam esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.*

AE 1903, 169

Helvium Sabinum

aedilem d(ignum) r(ei) p(ublicae) o(ro) v(os) f(aciatis)

AE 1915, 57c

Trebi surge fac(iatis) / aed(ilem) Lollium Fuscum / adulescentem probum.

CIL IV, 7210

CIL IV, 7579+7580

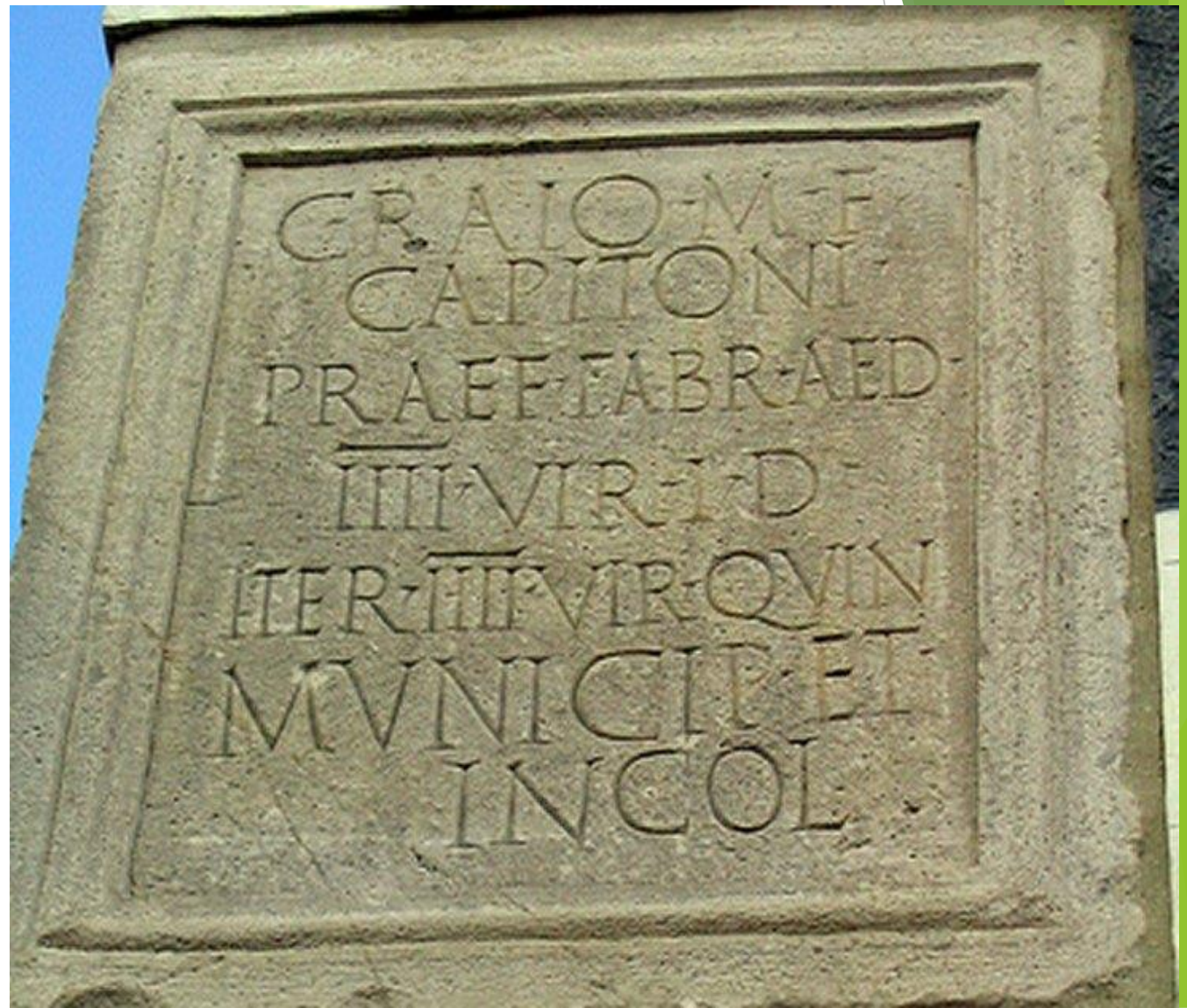
ERC I, 40

CIL IX, 44

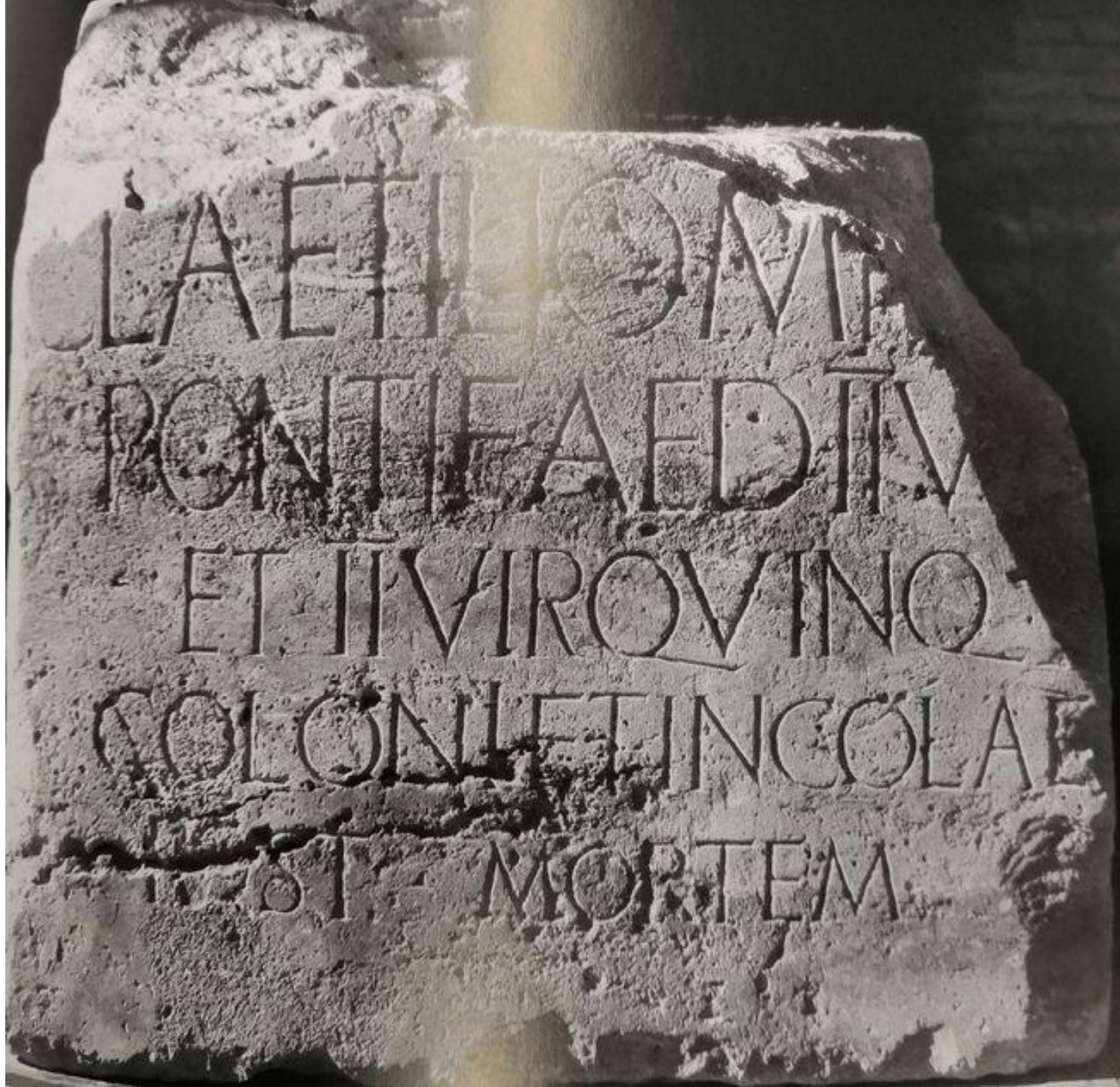
CIL IX, 736

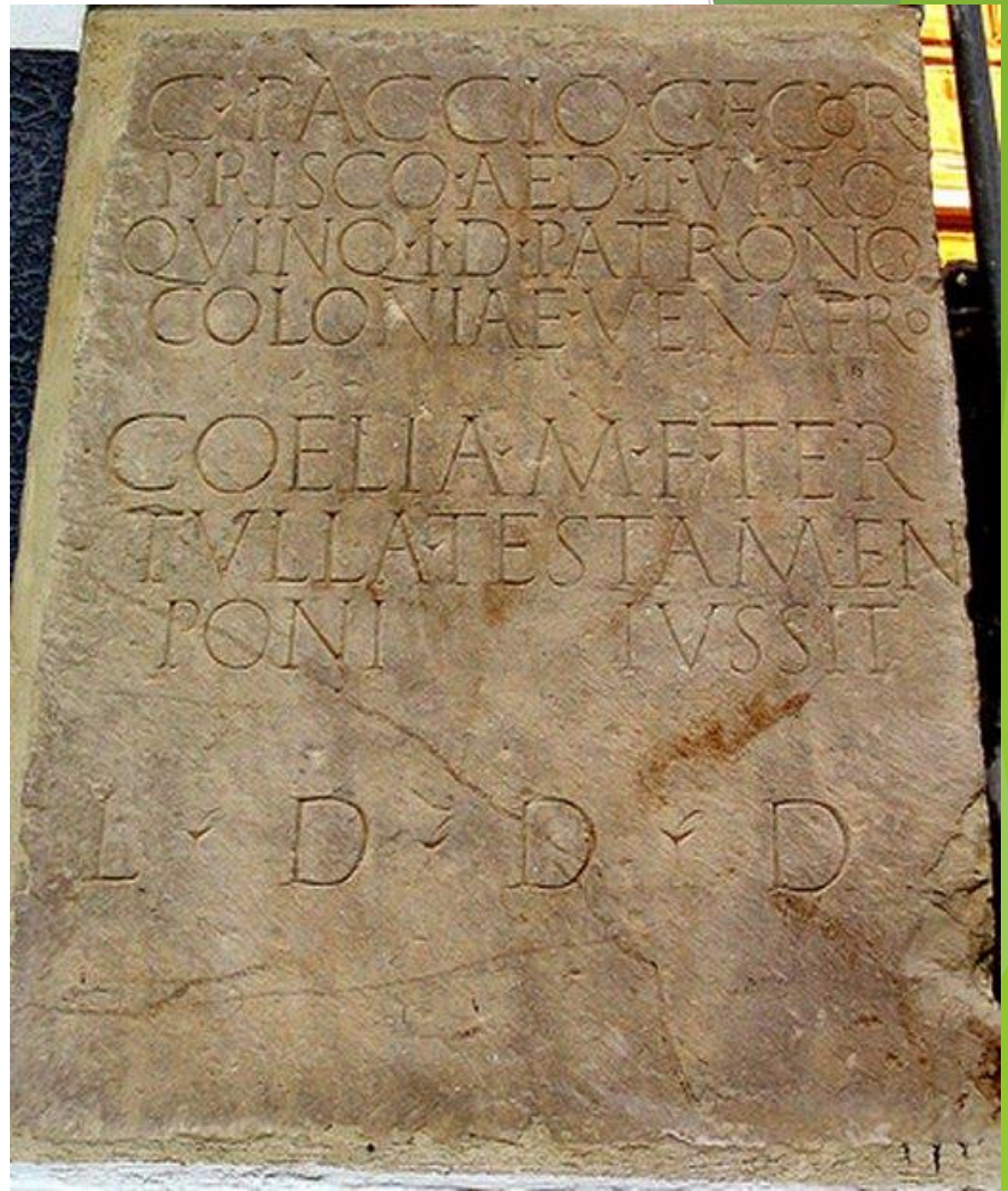
AE 1939, 1

AE 2009,
631

CIL IX, 735

CIL II, 1945 (p. 704, 875)=ILS 1982

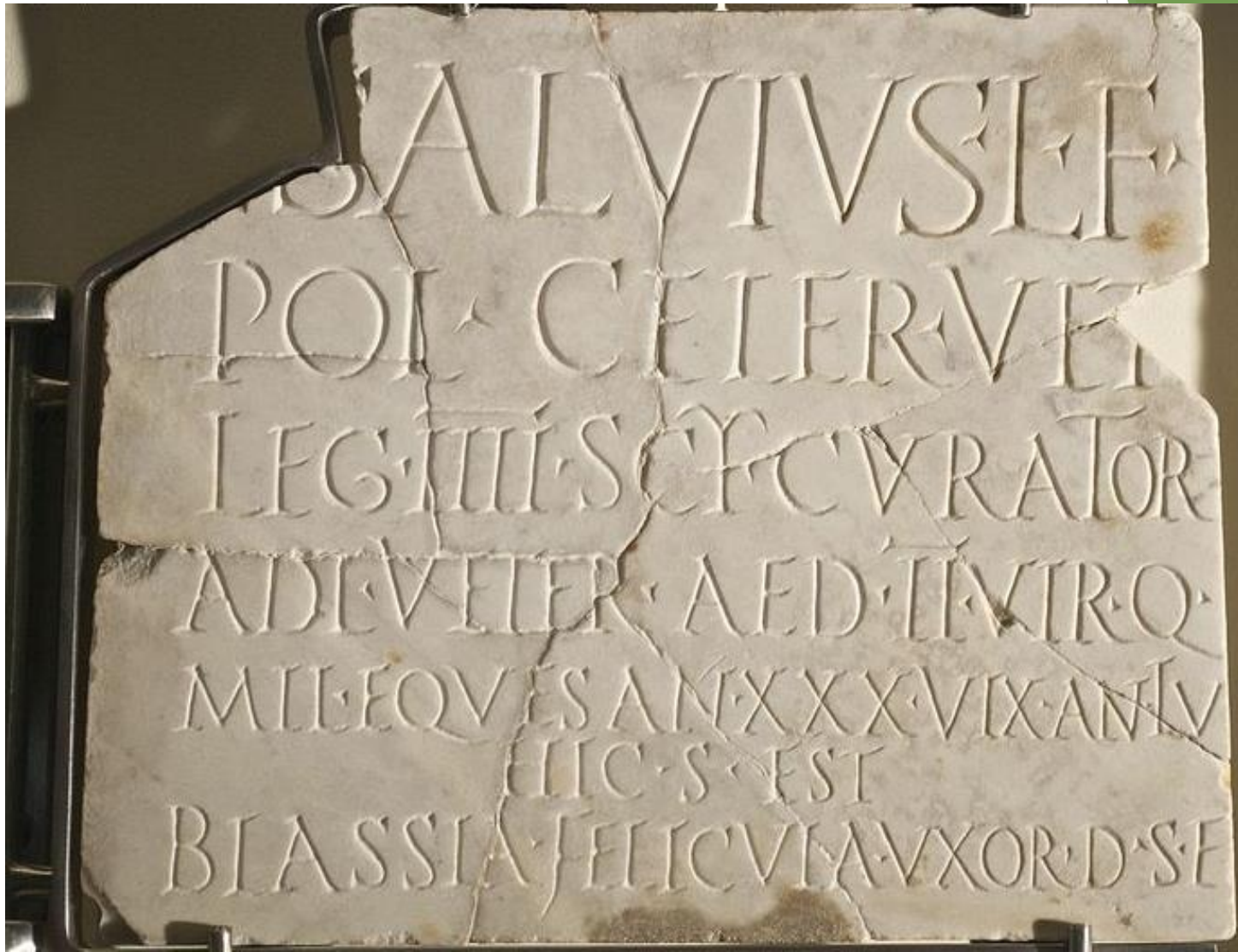
Alora/Iluro

*Imp(eratori) Domitiano Caesari / Aug(usto)
Germanico / L(ucius) Munnius Quir(ina)
Novatus et / L(ucius) Munnius Quir(ina)
Aurelianus / c(ivitatem) R(omanam) per
h[ono]rem Ilvir(atus) consecuti / d(e) s(ua)
p(ecunia) d(onum) d(ederunt).*

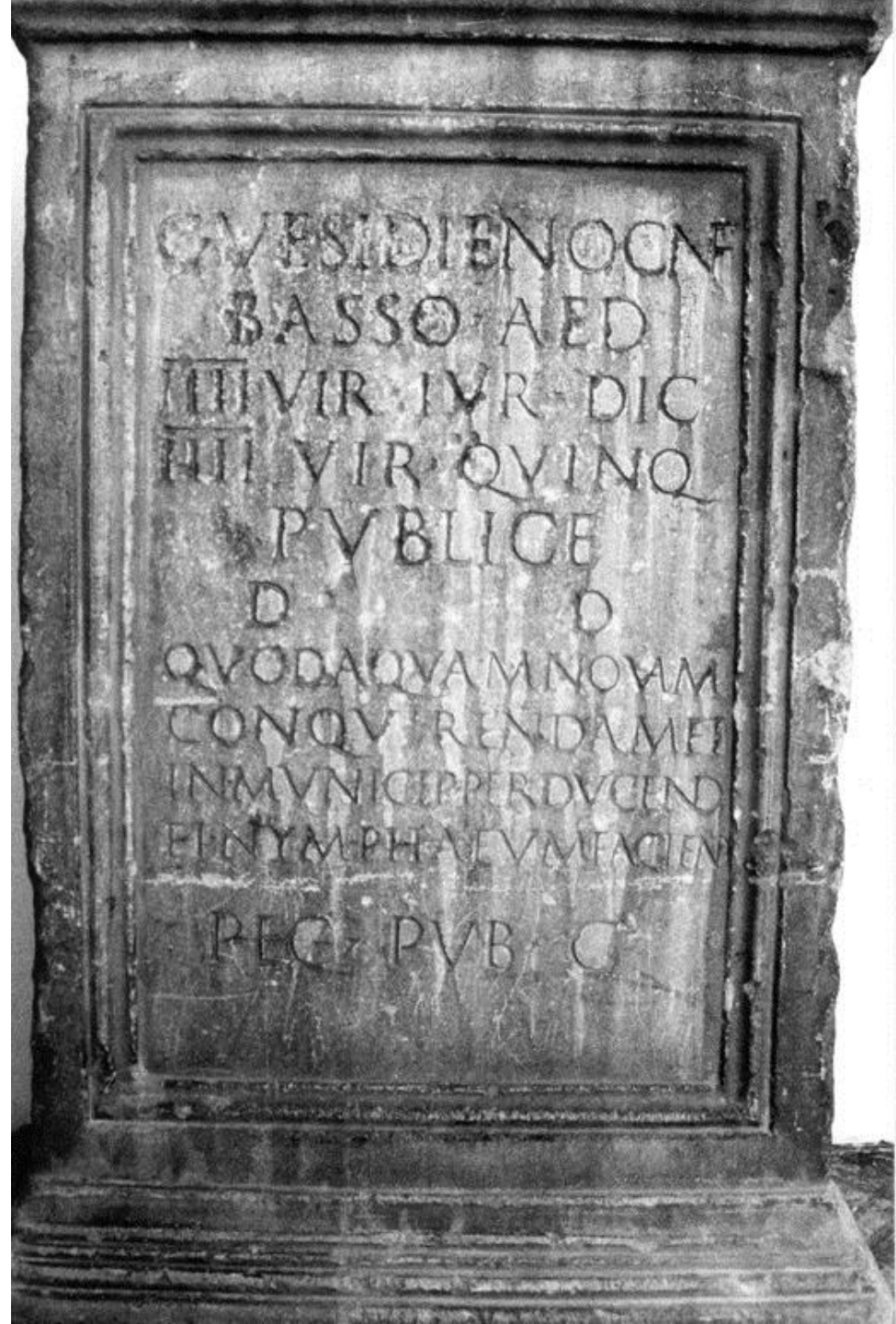
AE 2000, 331

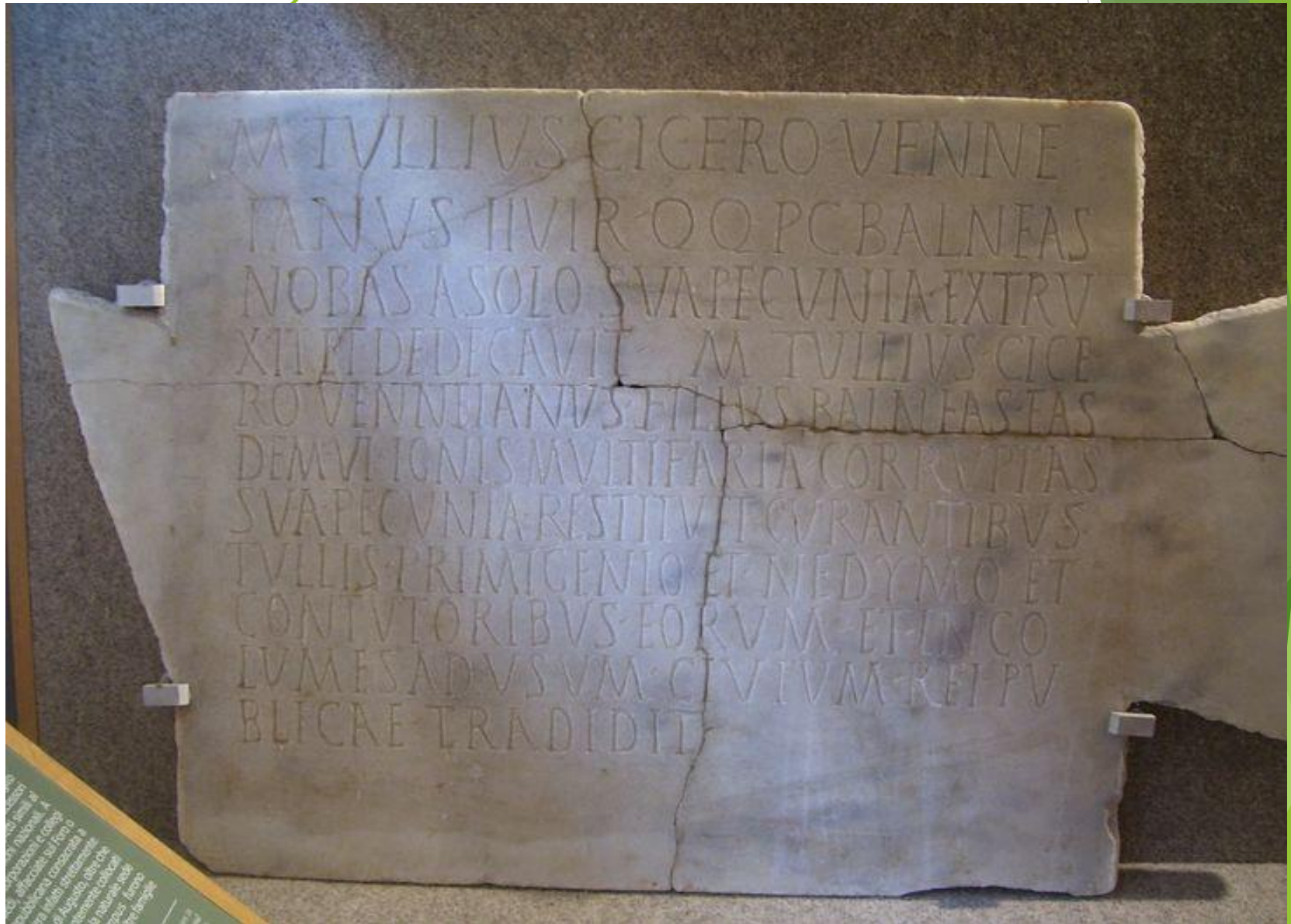
AE 1969/70, 133

CIL XI, 6068

AE 1953, 28

CIL X, 831

CIL IX, 3354

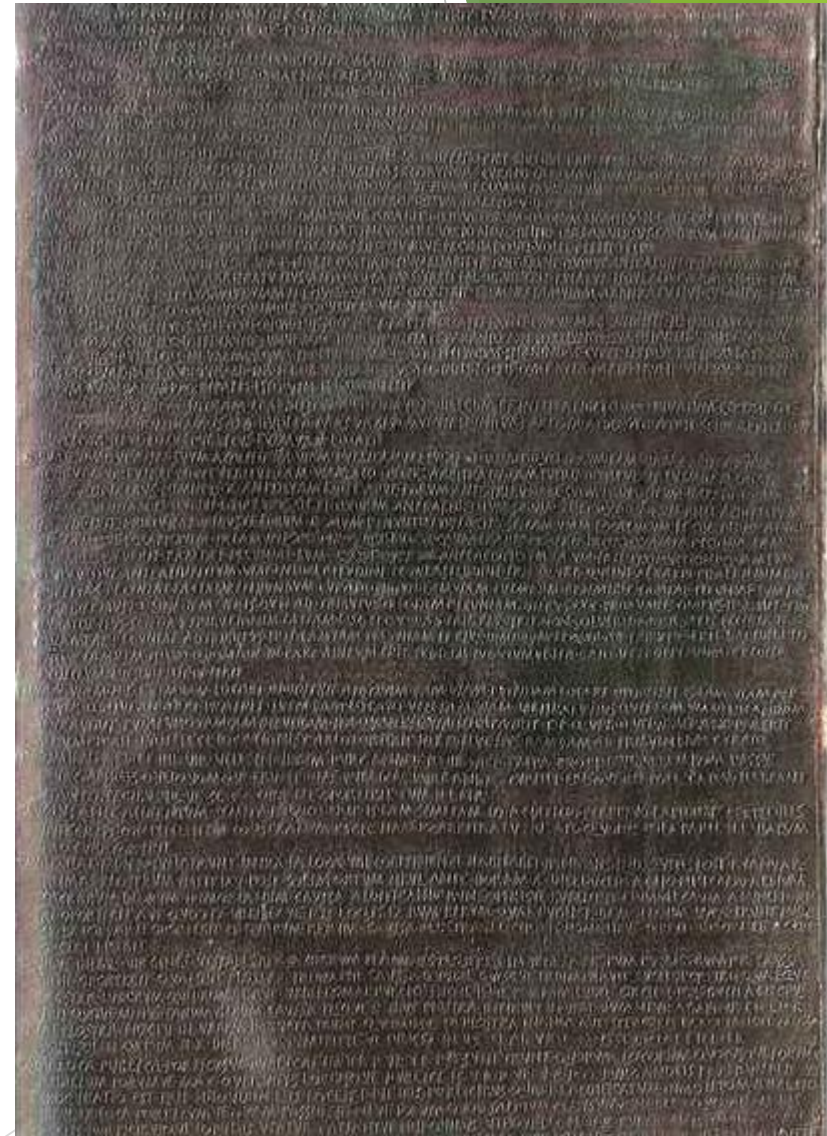
Lex Irnitana (AE 1986, 333)

Lex Irnitana (AE 1986, 333)

- ▶ *[19] Aediles qui in eo municipio ex edicto imp(eratoris) Vespas<i>ani Caesaris Aug(usti) Imp(eratoris)ve / T(iti) Caesaris Vespasiani Aug(usti) aut Imp(eratoris) Caesaris Domitiani Aug(usti) creati sunt / et in ea aedilitate nunc sunt ii aediles ad eam diem {i} in quam creati sunt quique i[b]i postea h(ac) l(ege) aediles creati erunt ad eam diem in quam creati erunt / aediles municipii Flavii Irn[i]tani sunt o annonam aedes sacras loca / sacra religiosa oppidum vias vicos cloaca<s> bal[i]nea macellum pondera / mens<ur>as exigendi aequandi vigilias cum res desiderabit exigendi (...).*

Tabula Heracleensis (CIL I², 593=Crawford, *RS*, I, nr. 24)

Tabula Heracleensis (CIL I², 593=Crawford, RS, I, nr. 24)

83-87:

*queiquomque in municipieis colon<i>eis praefectureis
foreis conciliabuleis c(ivium) R(omanorum) Ilvir(ei)
Illvir(ei) erunt aliove / quo nomine mag(istratum)
potestatemve su<f>ragio eorum, quei quousque
municipi{a} coloniae praefecturae / for<i> conciliabuli
erunt, habebunt, nei quis eorum que in eo municipio
colonia{e} praefectura {t} <f>oro concilia/bulo <in>
senatum decuriones conscriptosve legito neve sublegito
neve co{a}ptato neve recitandos curato / nisi in demortuei
damnateive locum eiusve quei confessus erit, se
senatorem decurionem conscreiptumve / ibei h(ac) l(ege)
esse non licere.*

Tabula Heracleensis (CIL I², 593=Crawford, RS, I, nr. 24)

143-146:

*quae municipia coloniae praefecturae c(ivium)
R(omanorum) in Italia sunt erunt, quei in eis municipieis
colon<i>eis / praefectureis maximum mag(istratum)
maxim<a>mve potestatem ibei habebit tum, cum censor
aliusve / quis mag(istratus) Romae populi censum aget, is
diebus LX proxumeis, quibus sciet Romae c<e>nsum
populi / agi, omnium municip{i}um colonorum suorum
queique eius praefecturae erunt, q(ui) c(ives) R(omanei)
erunt, censum ag<i>to.*

Veterani a Taranto

Tac. Ann. 14.27

- ▶ *Eodem anno ex inlustribus Asiae urbibus Laodicea tremore terrae prolapsa nullo <a> nobis remedio propriis opibus revaluit. at in Italia vetus oppidum Puteoli ius coloniae et cognomentum a Nerone apiscuntur. Veterani Tarentum et Antium adscripti non tamen infrequentiae locorum subvenere, dilapsis pluribus in provincias in quibus stipendia expleverant; neque coniugiis suscipiendis neque alendis liberis sueti orbas sine posteris domos relinquebant. non enim, ut olim, universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus ut consensu et caritate rem publicam efficerent, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, sine adfectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in unum collecti, numerus magis quam colonia.*

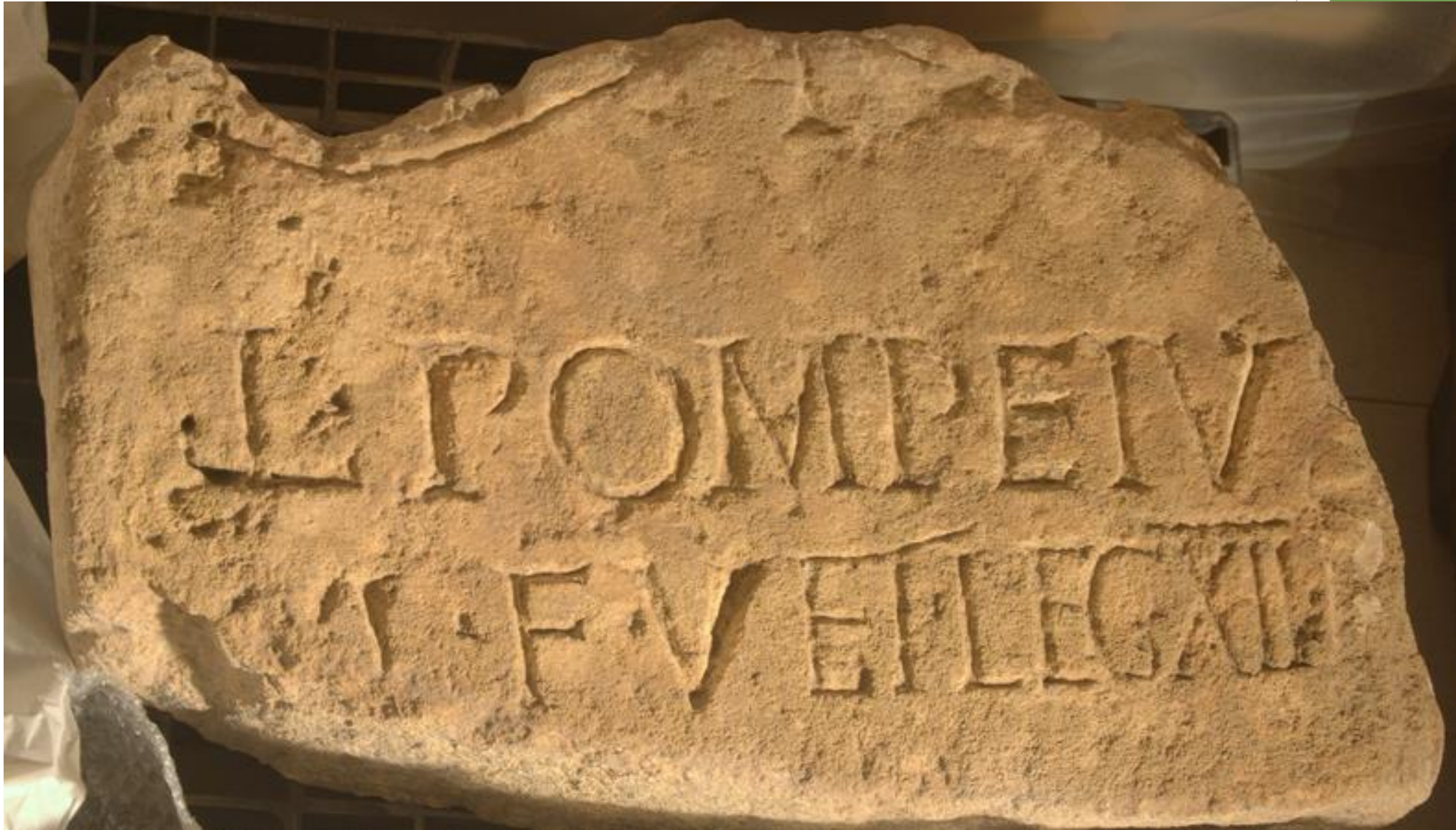
Suet., Nero 9

Antium coloniam deduxit ascriptis veteranis e praetorio additisque per domicilii translationem ditissimis primipilariis; ubi et portum operis sumptuosissimi fecit.

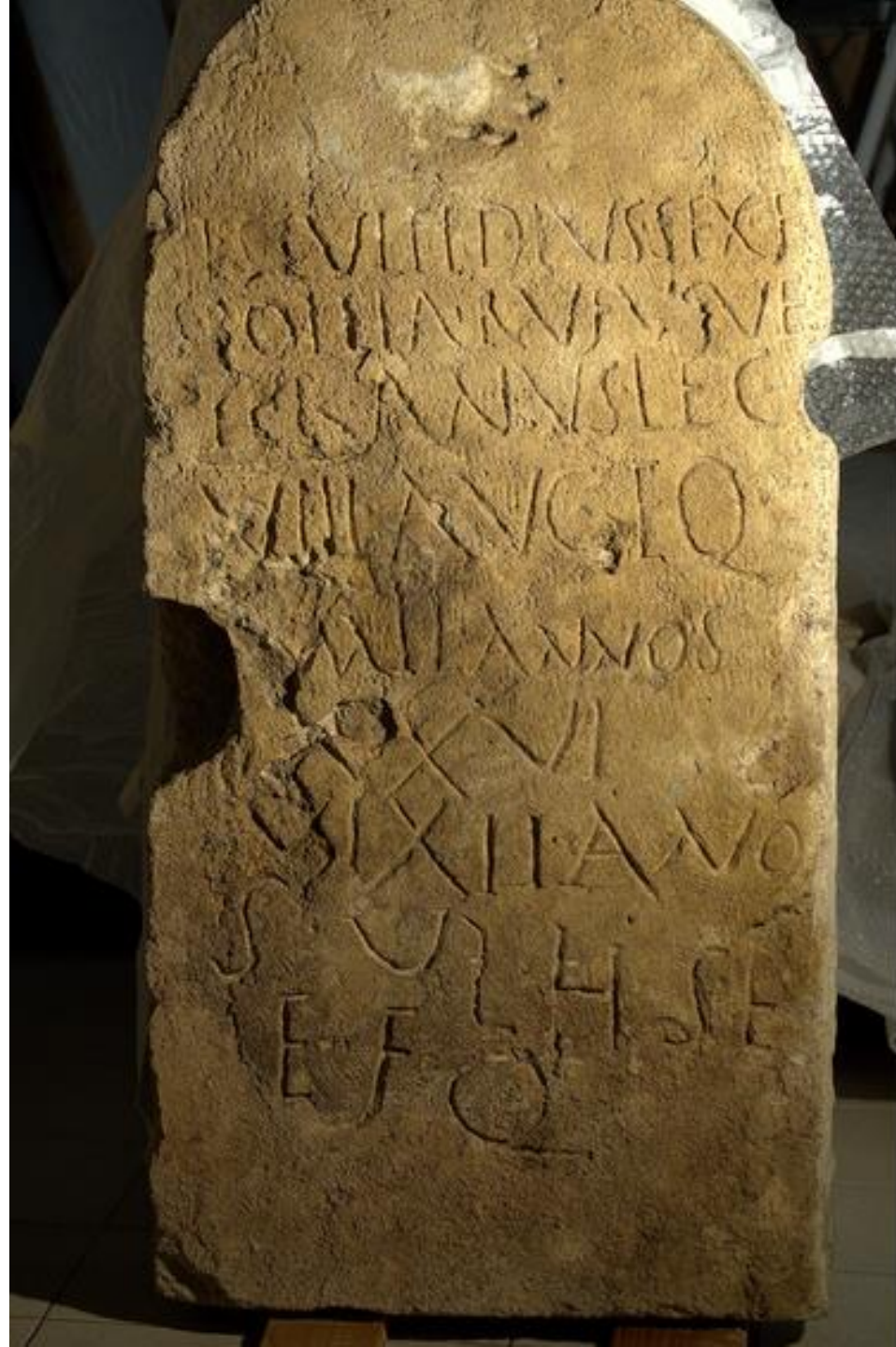
CIL IX, 6155

L·A·L·L·I·V·S·L·E·E
S·C·A·P·S·T·O·B·E·R
V·E·L·E·C·V·M·A·C
V·I·X·A·N·L·V
M·I·L·A·N·X·X·V
H·I·C·S·E

CIL IX, 6156

AE 1946, 212

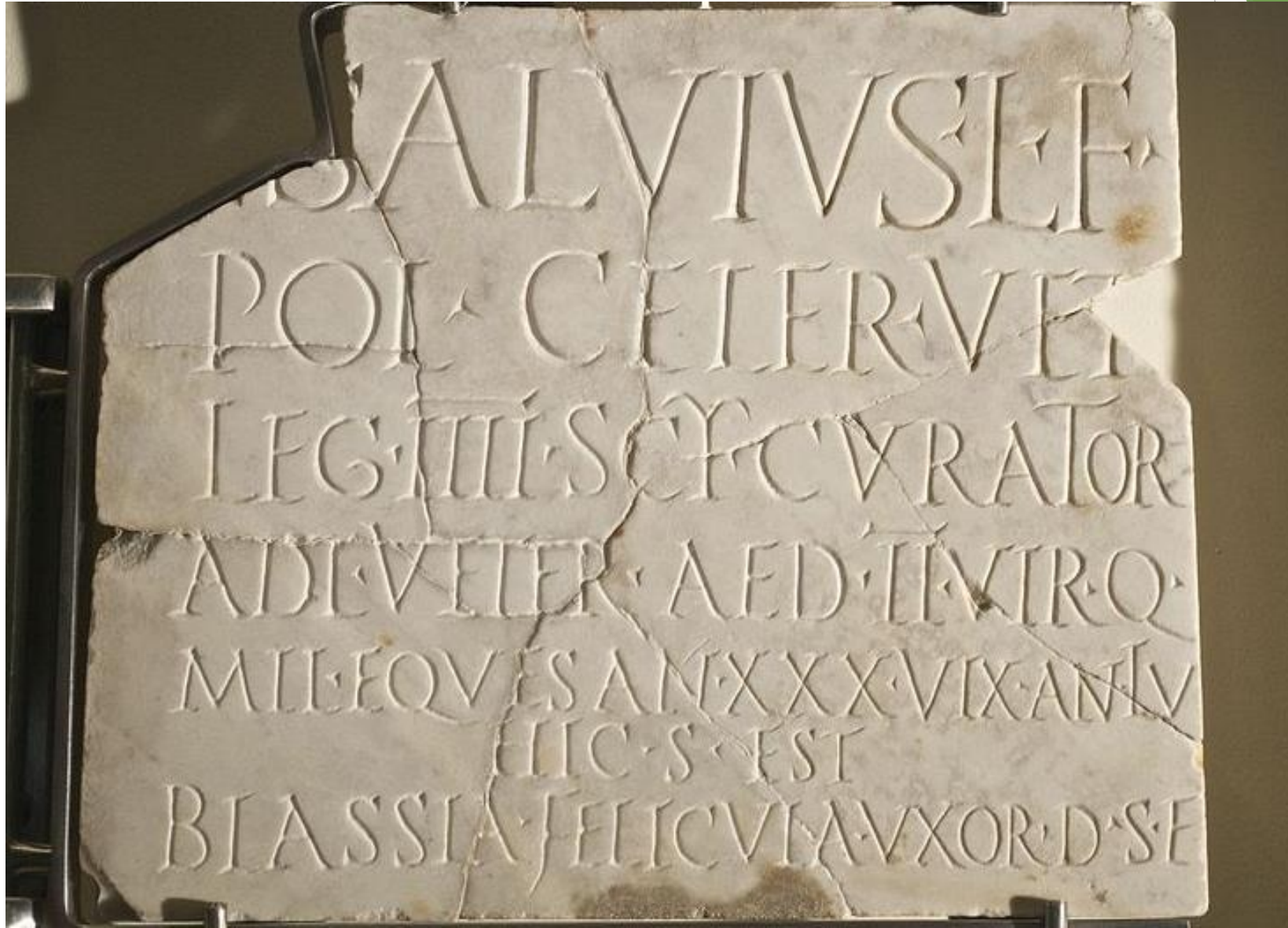
AE 1980, 351

AE 1980, 352

AE 1969, 70, 133

S&T 2018, p. 100

CIL IX, 4684=ILS 2460
(Reate)

CIL IX, 4689
(Reate)

CIL IX, 7

► Da Callipolis

*L(ucius) Iuli L(uci) f(ili) Pol(lia)/ Iuliani Prisci
/vet(erani) specul(atoris) / leg(ionis) XII
Fulm(inatae), / v(ixit) a(nnos) LXXIV, (h(ic) s(itus)
e(st)*

Criteri di datazione Titolature imperiali

17/03/2021

CIL XI, 1322

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Pro salute Ìmpp.

L(uci) Septimi Severi

et M(arci) Âur(eli) Antoniîni

Âugg. [[+8?+]]

et Iul(iae) Âug(ustae), mâtr(is) cas(trorum),

sub cûra Fl(avi) Muciani,

((centurionis)) fr(umentari),

M(arcus) Firmidius Specta=

tus, fr(umentarius) leg(ionis) Ìl Ital(icae) P(iae) F(idelis),

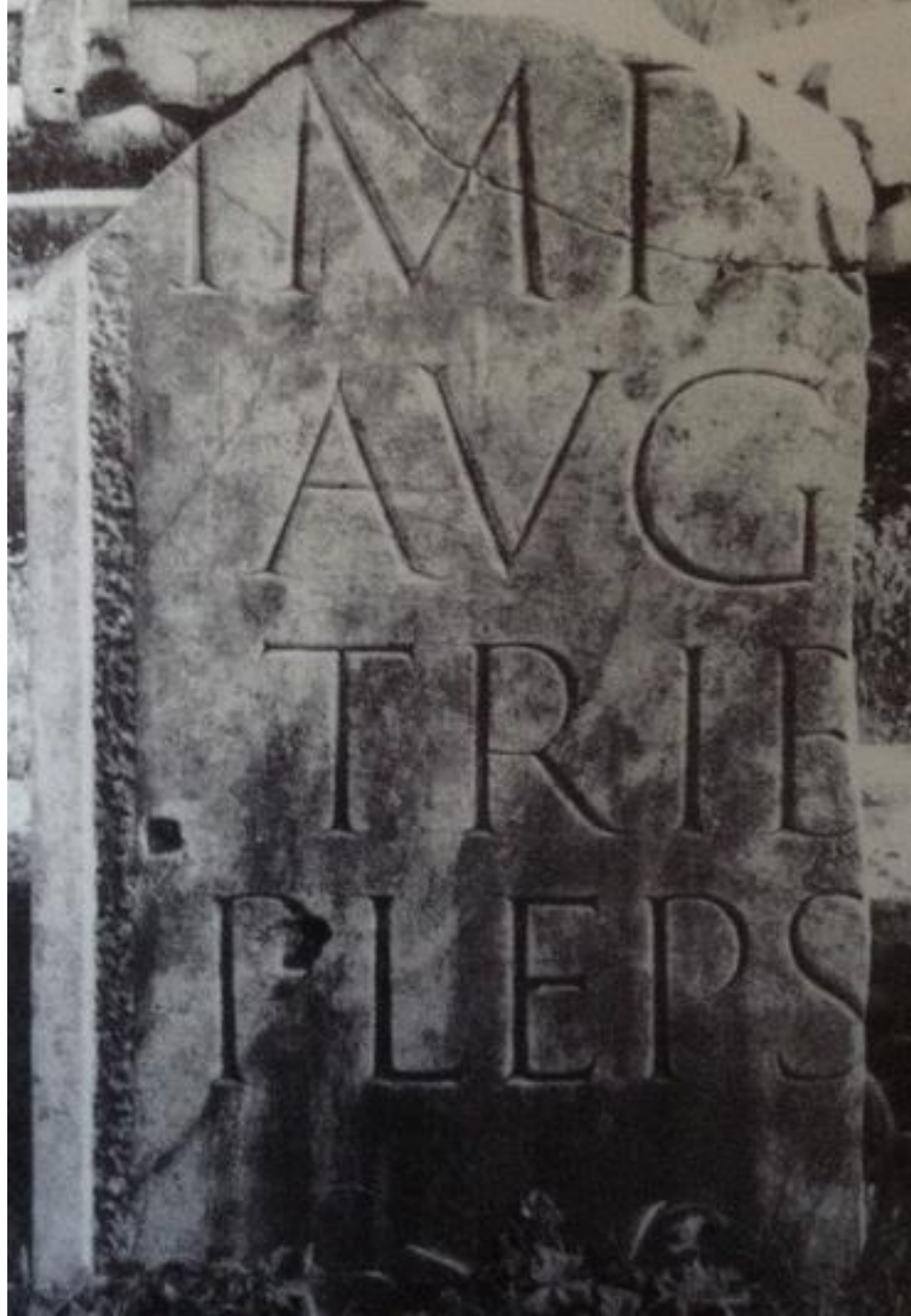
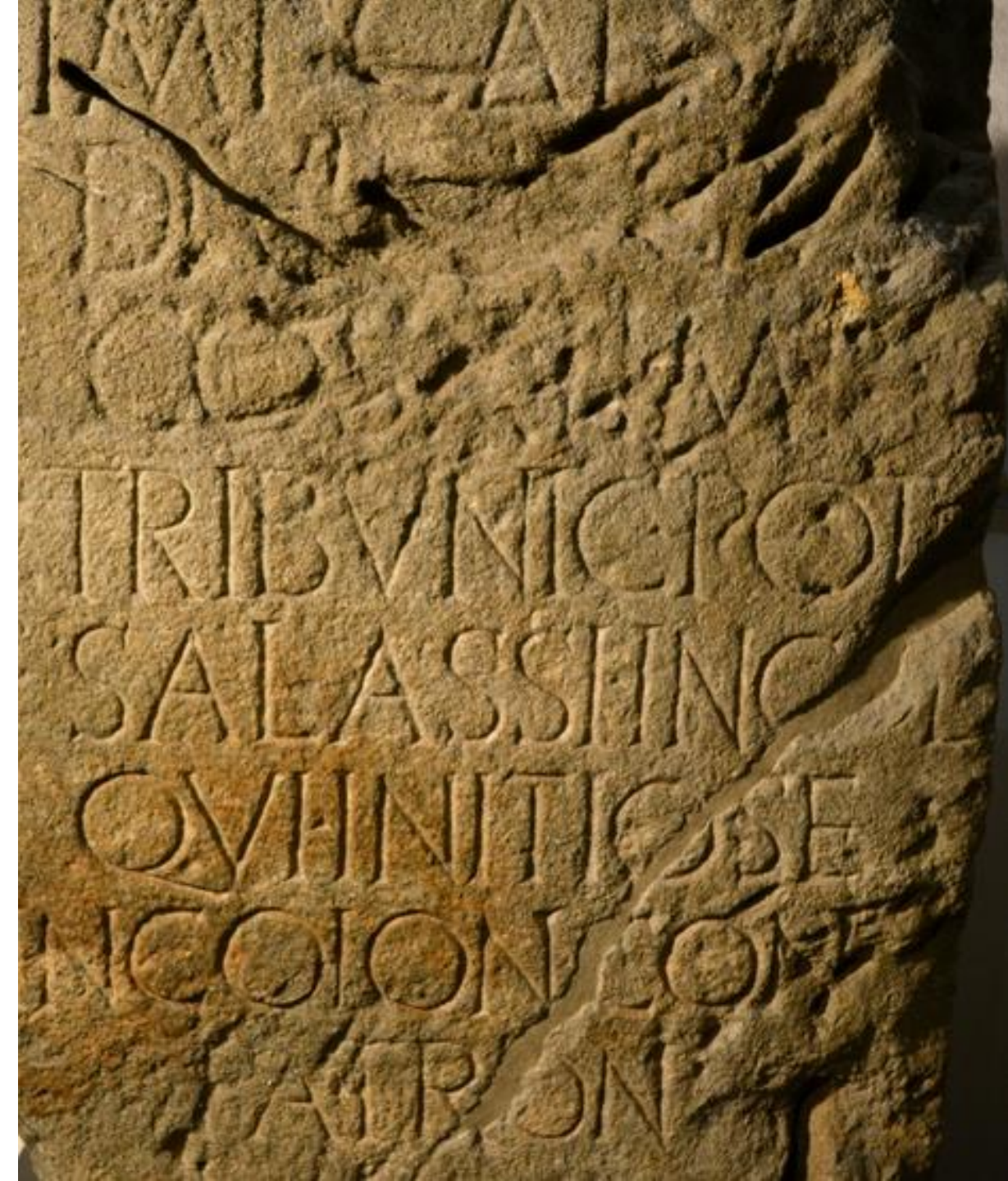
optio, consacrâvit

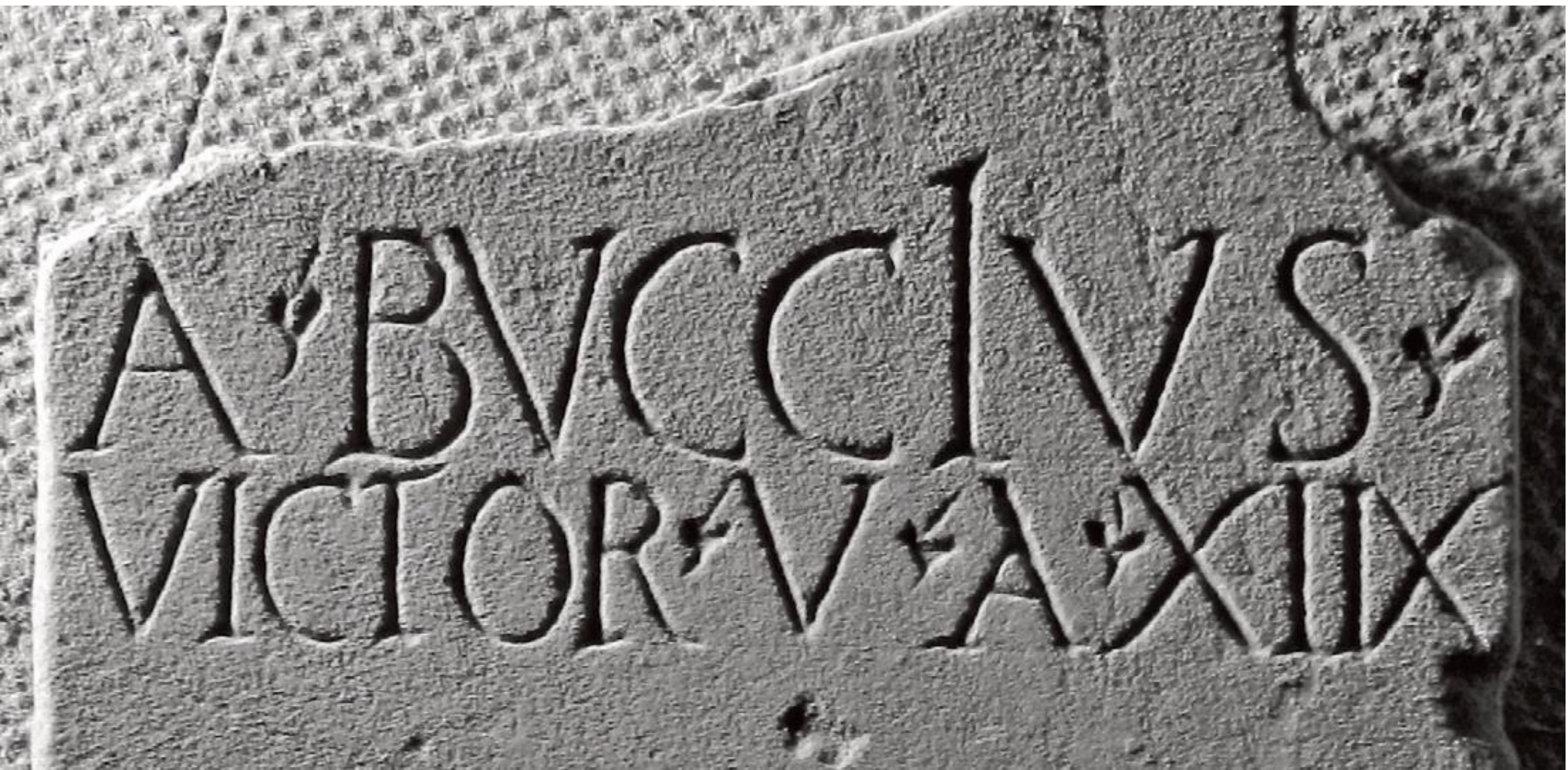
item dedicâvit,

III idus Apr(iles), Severo êt Victor(ino)

co(n)s(ulibus).

A. Degrassi, *I fasti consolari dell'impero romano*, Roma 1952.

ABVICCVS
VICTORAE

D M
T·LIVIO·EVTY
CHETI·BAEBIA·
DAPNE·COIVX
ET·LIVIVS·TER
TIVS·FILIVS·B·M
F

Tac., *Ann.* 11, 13, 2; 14, 3

Ac novas litterarum formas addidit vulgavitque, comperto Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque.

(14, 3) Sed nobis quoque paucae primum fuere, deinde additae sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperitante eo, post oblitteratae, adspiciuntur etiam nunc in aere publico [†dis plebiscitis] per fora ac templo fixo.

Suet., *Claud.* 41

Novas etiam commentus est litteras tres ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit; de quarum ratione cum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter optinuit ut in usu quoque promiscuo essent. Extat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis titulisque operum.

CIL X, 797

SP·VR·RANIVS·EST·N·T·PRON·FAB
PROCVIVS·GELLANVS·
PRAEF·FAB·T·PRAEF·CVR·ATORVM·AL·EL
TIBERIS·PRAEF·PRO·P·D·I·N·VR·BELA·I·N·IO
PATER·P·ATR·AT·VS·POP·VILL·AVR·ENTIS·FOEDERIS·
EX·LIB·IS·S·I·B·V·I·N·I·S·P·R·C·V·I·E·N·D·I·C·V·M·P·R·
SACRORVM·PRINCIPIORVM·PRO·VIR·I·E·N·O·M·I·N·I·S·
O·V·E·L·A·T·I·N·O·V·A·I·A·P·V·D·I·A·V·R·E·N·T·I·S·C·O·L·V·N·T·V·R·E·F·L·A·M·
D·I·A·I·S·F·L·A·M·M·A·R·T·I·A·E·S·A·I·N·S·T·R·A·I·S·V·E·A·N·G·V·R·E·P·O·N·T·
PRAEF·COHOR·T·G·A·T·V·E·R·M·I·L·L·E·G·X
I O C · · D · · D · · D ·

MAVELU

ROPO

ONNDIVI

IVISAERI

IMP

AVC

MY

CIL VI, 701=ILS 91

DIETMAR KIENAST

WERNER ECK · MATTHÄUS HEIL

RÖMISCHE KAISER TABELLE

GRUNDZÜGE

EINER RÖMISCHEN
KAISERCHRONOLOGIE

WBG
Wissen verbindet

Augustus (16. Jan. 27 v. Chr.–19. Aug. 14 n. Chr.)

Geb.: 23. Sept. 63 v. Chr. in Rom (der Geburtstag wurde später, aber noch zu Lebzeiten des Augustus, am 23. und 24. September gefeiert, vgl. z. B. Dessau 154). Sohn des C. Octavius, praetor 60 v. Chr. (RE s. v. Octavius Nr. 15) und der Atia (RE s. v. Attius Nr. 34).

Name: C. Octavius (die Beinamen Thurinus und Caepias sind apokryph), seit 8. Mai 44 v. Chr.: C. (Iulius) CAESAR (der Beiname Octavianus wurde vom jungen Caesar nicht geführt und auch von seinen Anhängern nicht gebraucht. Er findet sich jedoch bei Cicero bis zum November 44 v. Chr. Später verwendet auch Cicero nur den Namen C. Caesar), seit Ende Okt./Anf. Nov. 40 v. Chr.: IMPERATOR CAESAR DIVI FILIUS, seit 16. Jan. 27 v. Chr.: IMPERATOR CAESAR DIVI FILIUS AUGUSTUS.

Wichtige Einzeldaten:

59 v. Chr.	Tod des C. Octavius pater.
51 v. Chr.	laudatio funebris für die Großmutter Iulia. Erziehung beim Stiefvater L. Marcus Philippus, cos. 56 v. Chr. (RE s. v. Marcus Nr. 76).
18. Okt. 48 v. Chr.	Annahme der toga virilis. Bestellung zum pontifex (so FCum. Nach FAntMin am 19. Okt.).
April/Mai 47 v. Chr.	praefectus urbi feriarum Latinarum causa.
Sept. 46 v. Chr.	dona militaria anlässlich des afrikanischen Triumphes Caesars. Reise nach Spanien.
Anf. 44 v. Chr.	magister equitum designatus (??); doch vgl. Zevi, ZPE 197, 2016, 295 ff.
15. März 44 v. Chr.	Ermordung Caesars, testamentarische Adoption.
8. Mai 44 v. Chr.	Offizielle Annahme der Erbschaft Caesars.
20.–30. Juli 44 v. Chr.	Iudi Victoriae Caesaris, Erscheinung des sidus Iulium (FAmit).
2. Jan. 43 v. Chr.	imperium pro praetore, adlectio in senatum, locus consularis sententiae dicendae.
7. Jan. 43 v. Chr.	(dies imperii). Der junge Caesar führt zum ersten Mal die fasces (FCum. FPras).
14. April 43 v. Chr.	Schlacht bei Forum Gallorum.
16. April 43 v. Chr.	Erste imperatorische Akklamation (FCum).
21. April 43 v. Chr.	Schlacht bei Mutina.
19. Aug. 43 v. Chr.	Erster Konsulat (FCum), lex curiata de adoptione.

19. Aug. 14 n. Chr. Tod: Gest. in Nola (Campanien) (F*Ant*Min. F*Ost*).
 1. Hälfte Sept. 14 n. Chr. Beisetzung im Mausoleum Augusti.
 17. Sept. 14 n. Chr. Consecratio (F*Ant*Min): *Drusus Augustus*.

Konsulate:

- cos. I 19. Aug.–Nov. 43 v. Chr.
 cos. II 1. Jan. 33 v. Chr.
 cos. desig. III 33 v. Chr. (Dessau 77)
 cos. III 1. Jan.–31. Dez. 31 v. Chr.
 cos. IV 1. Jan.–31. Dez. 30 v. Chr.
 cos. V 1. Jan.–31. Dez. 29 v. Chr.
 cos. desig. VI 29 v. Chr. (Dessau 81)
 cos. VI 1. Jan.–31. Dez. 28 v. Chr. (mit Agrippa)
 cos. VII 1. Jan.–31. Dez. 27 v. Chr. (mit Agrippa)
 cos. desig. VIII 27 v. Chr. (Dessau 84)
 cos. VIII 1. Jan.–31. Dez. 26 v. Chr.
 cos. IX 1. Jan.–31. Dez. 25 v. Chr.
 cos. desig. X 25 v. Chr. (Dessau 85)
 cos. X 1. Jan.–31. Dez. 24 v. Chr.
 cos. XI 1. Jan.–Ende Juni 23 v. Chr.
 cos. desig. XII 6 v. Chr. (Dessau 5828)
 cos. XII 1. Jan.–nach 11. April (31. Juli?) 5 v. Chr.
 cos. desig. XIII 3 v. Chr. (Dessau 100)
 cos. XIII 1. Jan.–nach 1. Aug. 2 v. Chr.

Imperium consulare, das er als Konsul seit dem 1. Jan. 27 v. Chr. besaß, mit dem er seit dem 16. Januar 27 v. Chr. seine Provinzen leitete, die ihm für 10 Jahre übertragen wurden (16. Jan. 27 v. Chr. – Ende 18 v. Chr.; Dio 53, 13, 1. 16, 2).

Erneuerungen dieses *imperium consulare*:

- Ende 18 v. Chr.–2. H. 13 v. Chr.
 2. H. 13 v. Chr.–1. H. 8 v. Chr. (Dio 55, 6, 1).
 1. H. 8 v. Chr.–3 n. Chr.
 3 n. Chr.–1. H. 13 n. Chr.
 1. H. 13–19. Aug. 14 n. Chr.

(Die Verlängerungen des *imperium consulare* wurden von Augustus nicht gezählt und nicht in seiner Titulatur aufgeführt.)

tribunus rei publicae constituendae:

- I 27. Nov. 43 v. Chr.–Okt. 37 v. Chr.
 II Okt. 37 v. Chr.–31. Dez. 33 v. Chr.

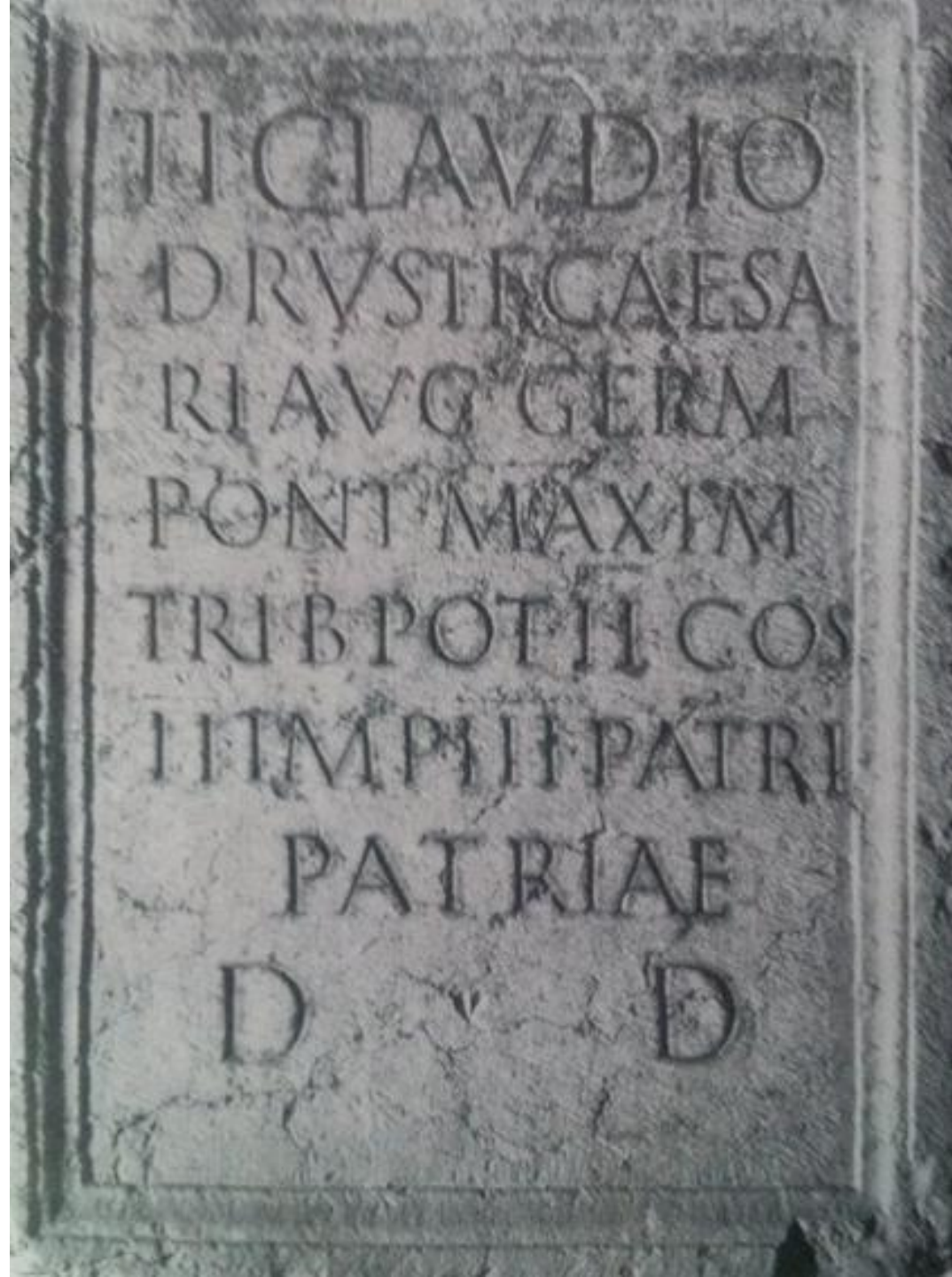
tribunicia potestas:

- trib. pot. I 26. Juni 23 v. Chr.–25. Juni 22 v. Chr.
 trib. pot. II 26. Juni 22 v. Chr.–25. Juni 21 v. Chr.
 trib. pot. III 26. Juni 21 v. Chr.–25. Juni 20 v. Chr.
 trib. pot. XXXVII 26. Juni 14 n. Chr.–19. Aug. 14 n. Chr.

CIL VI, 903

TI CAESAR I DIVI
AVGVSTI DIVI VII
NIPOTI AVGVSTI PONTIFICI
MAXIMO COS V
IMP VIII TR POT XXVIII
AVGVRI XV VIR SACR
FACIEND VI VIR EPVLON
ESCRIBONVS T FVOT CILER
AEDIL EX D D
PRO LVDIS

CIL XI, 5999

TI CLAVDIO
DRYSTICAESA
RI AVG GERM
PONT MAXIM
TRIB POTII COS
II IMP II PATRI
PATRIAE
D V D

CIL XI, 6955

CIL XIV, 4191

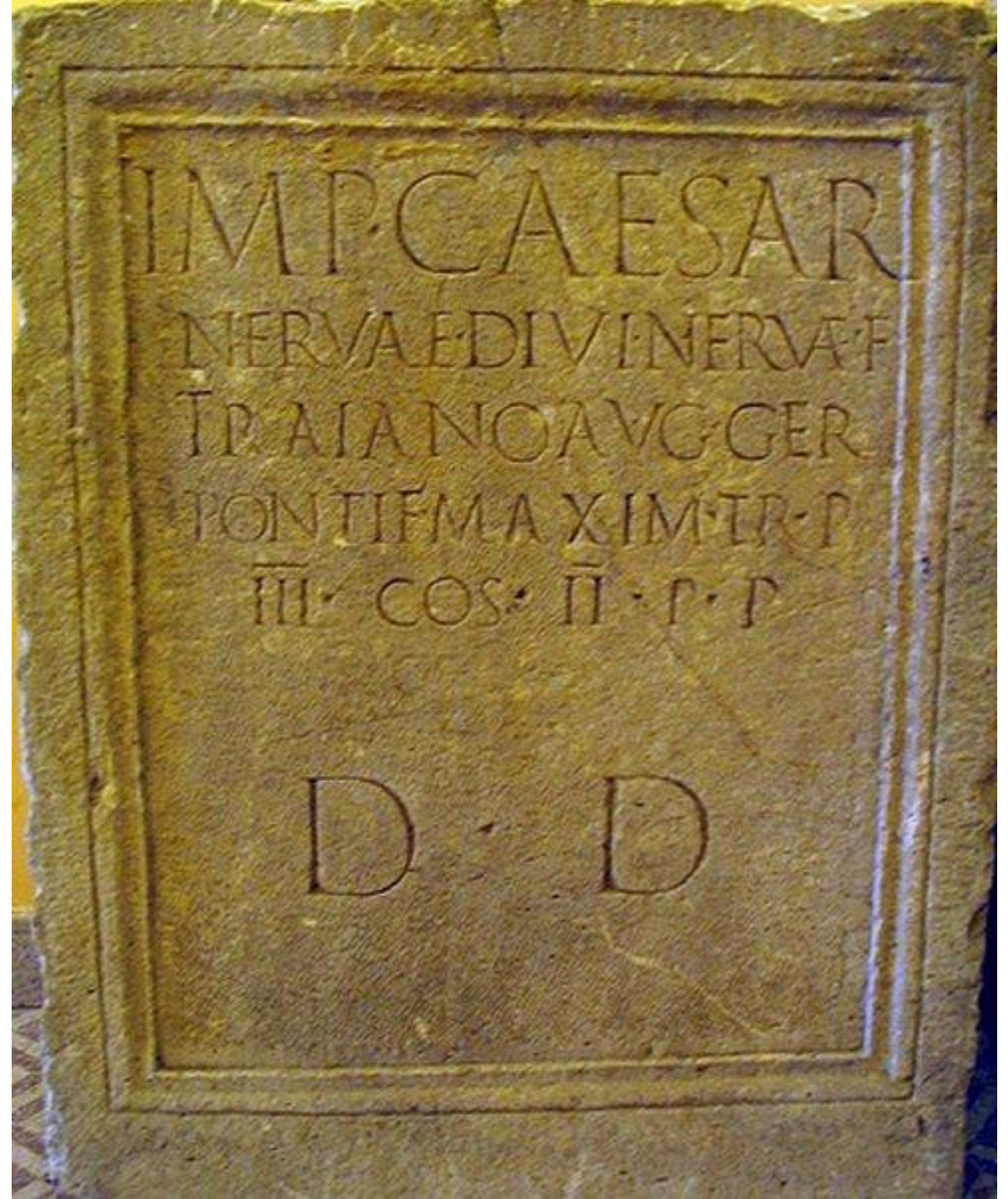
IMP CAESARI
VESPASIANO AVG
PONTIF MAX ER POETI
IMP VI PP COS III DESIG IIII

VIVS QVEARI

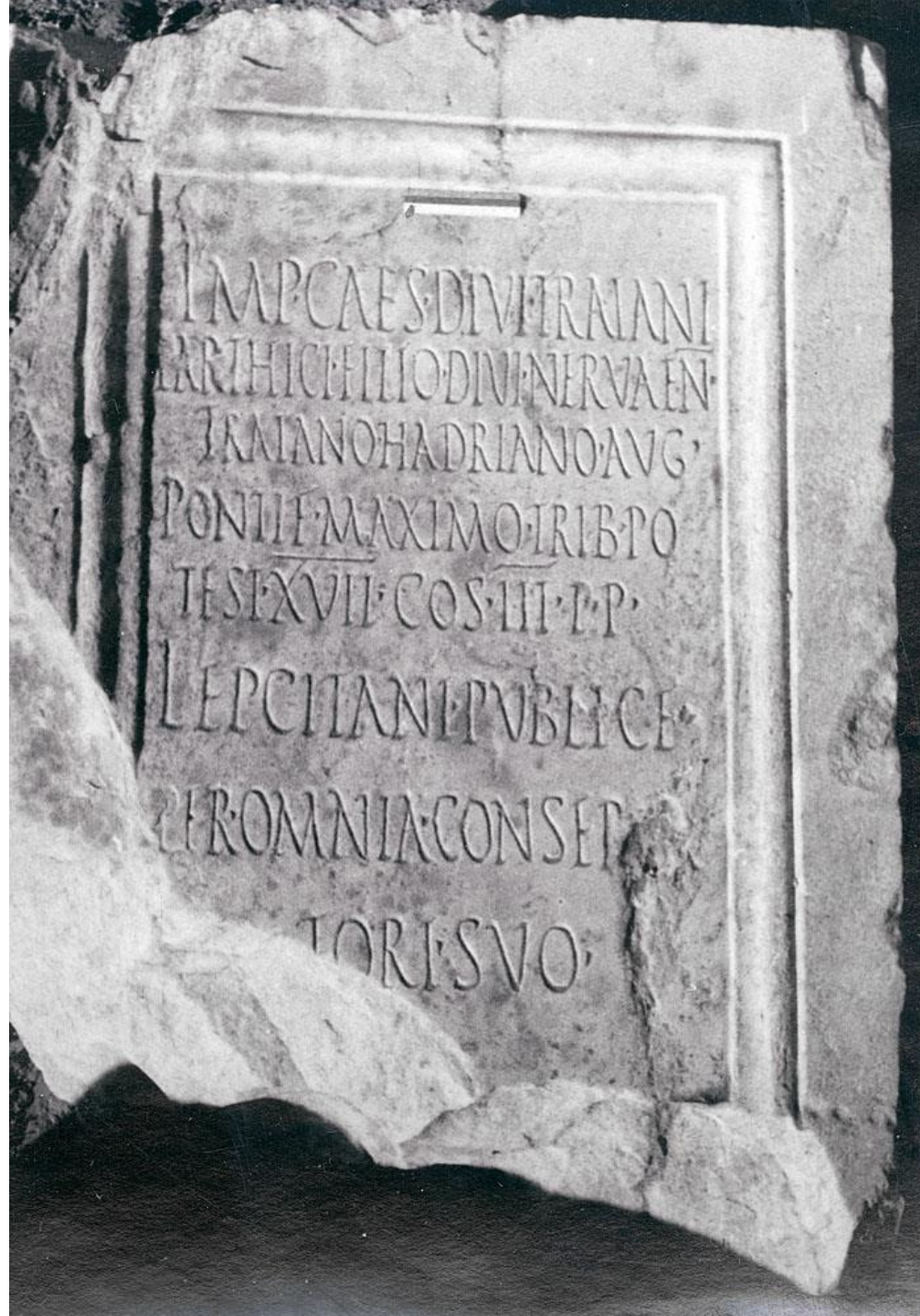
CIL VI, 943

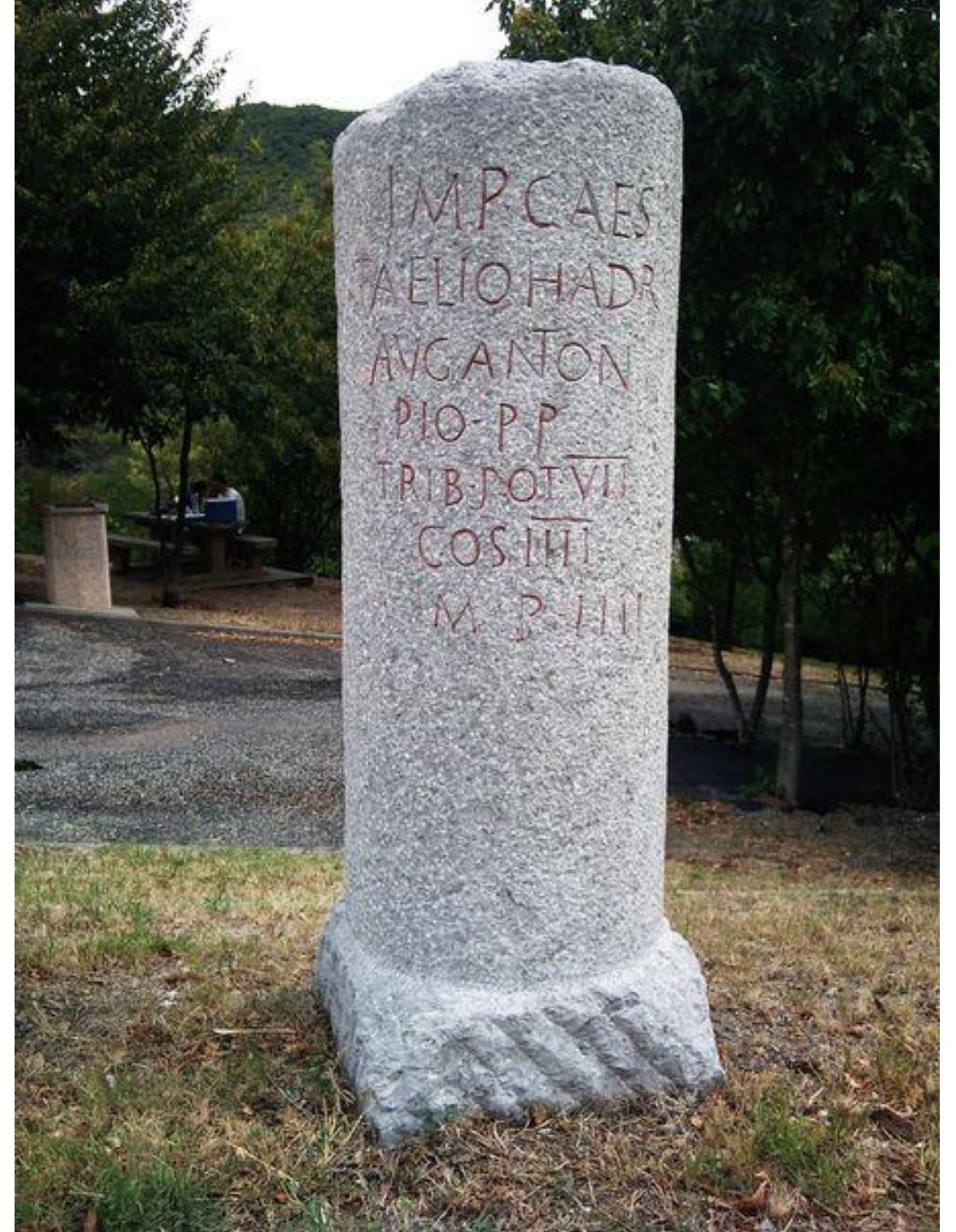
CIL IX, 728

IRT 362

CIL XVII (2), 183

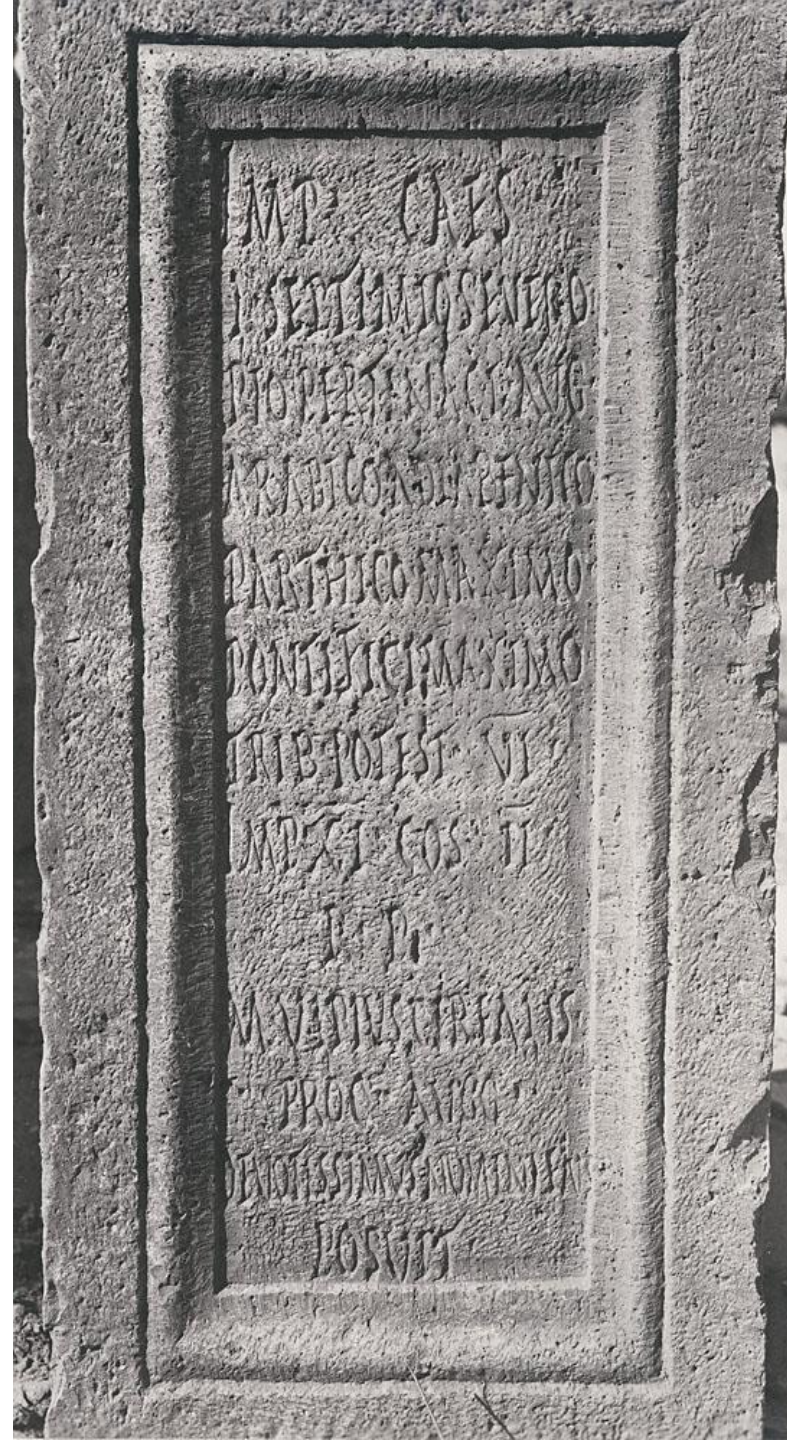
CIL XIV, 4357

NSA 1892, 480

IRT 388

AE 1991, 158

Epigrafia romana e Istituzioni
[Storia romana ed Epigrafia latina]

Tipologie di vici

Fest., de verbor.sign. s.v. vicus 502; 508L

16/03/2021

Festo, de verborum significatione, s.v. vicus

502L: [*Vicus tribus modis intellegitur. Uno, cum id genus aedificiorum definitur ad quae se re]cipiunt ex agris, qui ibi villas non habent, ut Marsi aut Peligni. Sed ex vic<t>is partim habent rempublicam et ius dicitur, partim nihil eorum et tamen ibi nundinae aguntur negoti gerendi causa, et magistri vici, item magistri pagi quotannis fiunt. Altero, cum id genus aedificio[rum defi]nitur quae continentia sunt his oppidis quae [is finiuntur] itineribus regionibusque distributa inter se distant, nominibusque dissimilibus discriminis causa 508L: sunt dispartita. Tertio, cum id genus aedificiorum definitur, quae in oppido privi in suo quisque loco proprio ita aedifica<n>t, ut in eo aedificio pervium sit, quo itinere habitatores ad suam quisque habitationem habeant accessum. Qui non dicuntur vicani, sicut hi, qui aut in oppidi vicis, aut hi, qui in agris sunt, vicani appellantur.*

Paul.Fest. p. 155 L.

Municipium **id genus hominum dicitur**, qui cum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus, praeterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo; ut (...). Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit, ut (...) Tertio, cum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, uti municipia essent sua cuiusque civitatis et coloniae, ut (...)

Festo, de verborum significatione, s.v. vicus

Uno, cum id genus aedificiorum definitur ad quae se re]cipiunt ex agris, qui ibi villas non habent, ut Marsi aut Peligni

Liv. 2.62.3-4 (470 a.C.): *Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti (...) rettulere castra in tutiora loca.*

Liv.10.11.6: (298 a.C.): *Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, cum passim non villae solum sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit*

Il *vicus* nelle leggi

***lex agraria* del 111 a.C.**

Crawford 1996, 2, 5: (...) *in terra Italia, quod eius extra urbem Roma<m> est, quod eius in urbe(m) oppido vico est (...)*

lex Rubria de Gallia Cisalpina

Crawford 1996, 28

21.1-3: *a quoquomq(ue) pecunia certa*

credita, signata forma p(ublica) p(opulei) R(omanei), in / eorum quo o(ppido) m(unicipio) c(olonia) p(raefectura) f(oro) v(eico) c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve, quae sunt eruntve in Gallia /

Cisalpeina (...); 22.26: a quo quid praeter pecuniam certam creditam, signatam forma p(ublica) p(opulei) / R(omanei), / in eorum quo o(ppido) m(unicipio) c(olonia) p(raefectura) <f(oro)> v(eico) / c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve, quae sunt eruntve in Gallia Cis Alpeis;

23.53-60: *queiquomque*

in eorum quo o(ppido) m(unicipio) c(olonia) p(raefectura) f(oro) v(eico) / c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve, quae in Gal/lia Cisalpina sunt erunt, i(ure) d(eicundo) p(raerit), is inter eos, qui de (...).

Fora e conciliabula nelle leggi epigrafiche

- 1. *lex Acilia de repetundis* (123-122)
- 2. cd. *lex Mamilia Roscia* (tra 59 e 49)
- 3. *Tabula di Heraclea*

Fora e conciliabula nelle leggi della tradizione di **Tito Livio**

Materia elettorale

Livio 7.15.39 (358 a.C.)

*eaque rogatione novorum maxime hominum
ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti
erant, compressam credebant.*

Fora e conciliabula nelle leggi della tradizione di Tito Livio

Arruolamento

Livio 25.5.6-9 (212 a.C.)

Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia iuniorum non facile in utrumque ut et novae urbanae legiones et supplementum veteribus scriberetur sufficiebat, senatus absistere eos incepto vetuit et triumviros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent (...). Ex hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

Fora e conciliabula nelle leggi della tradizione di **Tito Livio**

Livio 25.22.4 (212 a.C.)

*Idem negotii P(ublio) Cornelio datum, cui et dilectus
Mandatus erat; isque per fora conciliabulaque edixit
ut conquisitio volonum fieret iique ad signa reducerentur.*

Fora e conciliabula nelle leggi della tradizione di **Tito Livio**

Livio 43.14.10 (169 a.C.)

*Hoc edicto litterisque censorum per fora et conciliabula dimissis
tanta multitudo iuniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba
insolita esset.*

Fora e conciliabula nelle leggi della tradizione di **Tito Livio**

Produzione e commercio

Livio 29.37.3 (201 a.C.)

*Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt.
Sextante sal et Romae per totam Italiam erat. Romae
pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi
pretio praebendum locaverunt.*

Fora e conciliabula nelle leggi di Tito Livio

Sedi giudiziarie

Livio 39.14.7 (186 a.C.)

*sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu foeminae
essent, non Romae modo sed per omnia fora et
conciliabula* *conquiri, ut in consulum potestate
essent; edici praeterea in urbe Roma et per totam
Italiam edicta mitti (...).*

Fora e conciliabula nelle leggi di Tito Livio

Livio 39.41.5 (184 a.C.)

*Secundum comitia censorum consules praetoresque
in provincias profecti praeter Q. Naevium, quem quattuor
non minus menses, priusquam in Sardiniam iret,
quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem
per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius
visum erat, tenuerunt.*

Fora e conciliabula nelle leggi di Tito Livio

Pratiche sacre

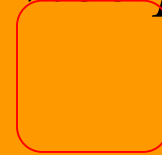
Livio 40.37.3-4 (180 a.C.)

Decemviri supplicationem in biduum valetudinis causa in urbe et per omnia fora concilabulaque edixerunt; maiores duodecim annis omnes coronati et lauream in manu tenentes supplicaverunt (...). Et veneficii quaestio ex senatus consulto quod in urbe propiusve urbem decem milibus passuum esset commissum, C. Claudio praetori, qui in locum Ti. Minucii erat suffectus, ultra decimum lapidem per fora conciliabulaque C. Maenio, priusquam in Sardiniam provinciam traiceret, decreta.

lex Acilia de repetundis (123-122): [*Praetor qui ex h(ace)
l(ege) quaeret---iubetoque*] *conqueri in terra Italia in
oppedeis foreis conciliab[oleis---oppedeis foreis
con]ciliaboleis ubi ioure deicundo praesse solent*

Ruoff Vaananen: *i fora* insistono su precedenti insediamenti
indigeni

- Cicerone, *ad fam.* 10.30. 2-3: *Antonius ad Forum Gallorum suas copias continebat neque sciri volebat se legiones habere; (...).*
Repente Antonius in aciem suas copias de vico produxit

Il *vicus* entra nel lessico istituzionale a partire dalla *lex Rubria* (e.g. 23.53-60: *queiquomque in eorum quo o(ppido) m(unicipio) c(olonia) p(raefectura) f(oro) v(eico) / c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve, quae in Gal/lia Cisalpina sunt erunt, i(ure) d(eicundo) p(raerit), is inter eos, qui de (...).*

**per poi affermarsi quale unico, complessivo
soggetto..**

- Paolo, *Sententiae* 4.6.2: *Testamenta in municipiis, coloni[i]s, oppidis, praefectura, vico, castello, conciliabulo facta in foro vel basilica praesentibus testibus vel honestis viris inter horam secundam et decimam diei [aperiri] recitarique debebunt, exemploque sublato ab isdem rursus [magistratibus] obsignari, quorum praesentia constat apertum*

- *D. 9.3.6, Paolo 19 ad ed.: Hoc edictum non tantum ad civitates et vicos, sed et ad vias, per quas vulgo iter fit, pertinet. Labeo ait locum habere hoc edictum, si interdium deiectum sit, non nocte: sed quibusdam locis et nocte iter fit. Habitor suam suorumque culpam praestare debet.*

Dictus autem vicus eo quod sit vice civitatis

Isid., *Etym.* 15.2.12

Festo, s.v. *praefecturae* p. 233 L

Praefecturae eae appellabantur in Italia, in quibus et ius dicebatur, et nundinae agebantur; et erat quaedam earum R. P., neque tamen magistratus suos habebant. in t̄qua hist̄ legibus praefecti mittebantur quotannis qui ius dicerent. Quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas solebant ire praefecti quattuor t̄viginti sex virum nu pro t̄ populi suffragio creati erant, in haec oppida: Capuam, Cumas, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatium: alterum, in quas ibant, quos praetor urbanus quotannis in quaeque loca miserat legibus, ut Fundos, Formias, Caere, Venafrum, Allifas, Privernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaque conplura.

La struttura amministrativa interna del *vicus*

La struttura amministrativa interna del *vicus*

→ magistrati

La struttura amministrativa interna del *vicus*

→ magistrati

→ assemblee

Magistrati

Magistrati

Elezione

Lex aedis di Furfo: quemquomque vicus fecerint

*Festo: et magistri vici, item magistri pagi quotannis
fiunt*

Denominazione:

Aediles, magistri vici.

Magistri iure dicundo

Funzioni

Funzioni

→ eponimi

Funzioni

- eponimi
- sovrintendono all'edificazione di opere dell'edilizia vicana

Funzioni

- eponimi
- sovrintendono all'edificazione di opere dell'edilizia vicana
- gestiscono le *nundinae*

Funzioni

- eponimi
- sovrintendono all'edificazione di opere dell'edilizia vicana
- gestiscono le *nundinae*
- gestiscono templi eventualmente connessi al *vicus*

Funzioni

- eponimi
- sovrintendono all'edificazione di opere dell'edilizia vicana
- gestiscono le *nundinae*
- gestiscono templi eventualmente connessi al *vicus*
- ? svolgono funzioni di tipo censitario (Tarpin)

Funzioni

- eponimi
- sovrintendono all'edificazione di opere dell'edilizia vicana
- gestiscono le *nundinae*
- gestiscono templi eventualmente connessi al *vicus*
- svolgono funzioni di tipo censitario (?),
- sono coinvolti in operazioni di definizione dei confini del *vicus* (?)

CIL III 3777, cfr. AE 1998, 548

- P(ublius) Petronius P(ublī) I(ibertus)/ Torravius/
M(arcus) Fulginas M(arci) I(ibertus) /Philogenes
/mag(istri) vici de / vic(i) s(ententia) portic(um)
fac(iendum) coir(averunt)

CIL XI 6013=AE 1977, 245

- Pertina/ce II co(n)sule / cupre[ssa]e / posit(a)e sub /C(aio) Caesio/ Apro et Q(uinto) /Vettenio Victore / mag(istris) vic(i)

Assembly

Assemblee

Vicus (età repubblicana)

Assemblee

Vicus (età repubblicana)

Vicani (età imperiale)

Funzioni

→ elettorale

Funzioni

→ elettorale

Funzioni

→ elettorale

→ giudiziaria?

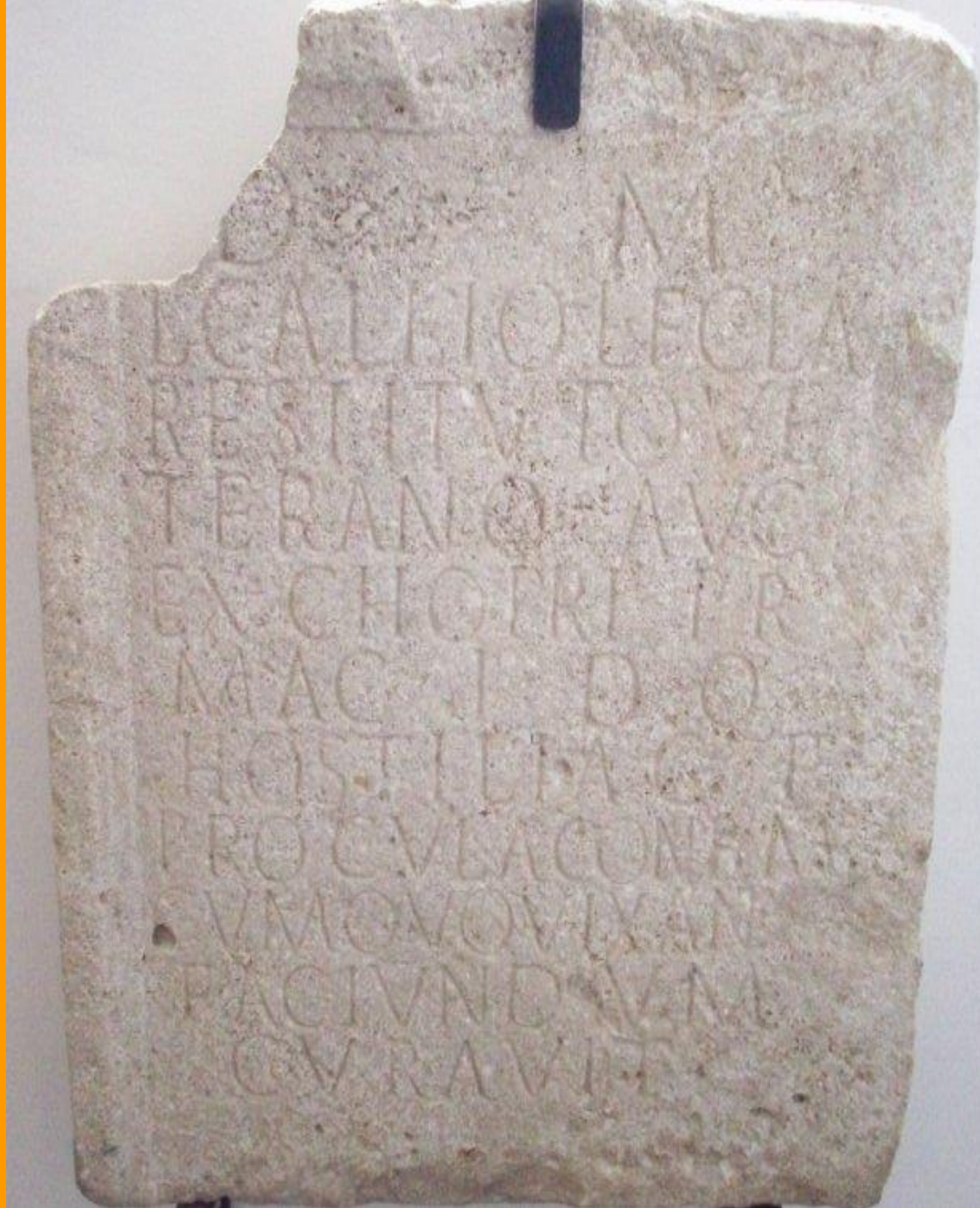
deliberativa

età repubblicana: *de vici sententia*

età repubblicana: *de vici sententia*

età imperiale: *vicani* attori
decreto *decurionum*

CIL IX 4120

CIL IX 3574

Lex aedis di Furfo, ll. 15-16

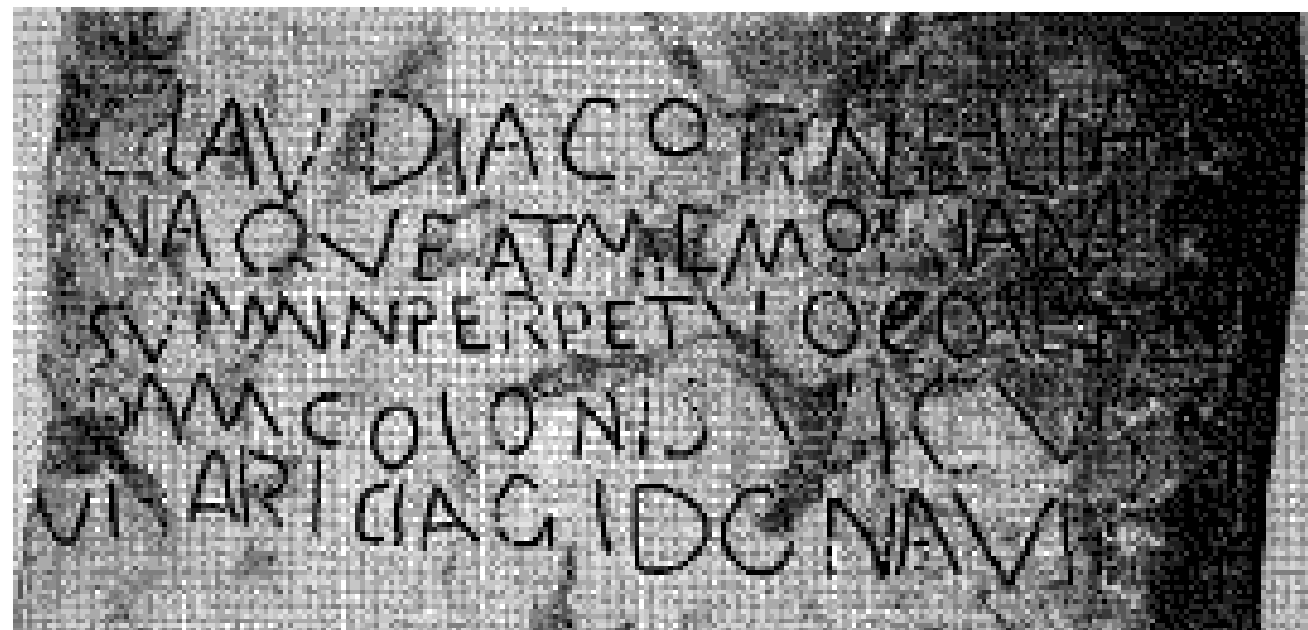
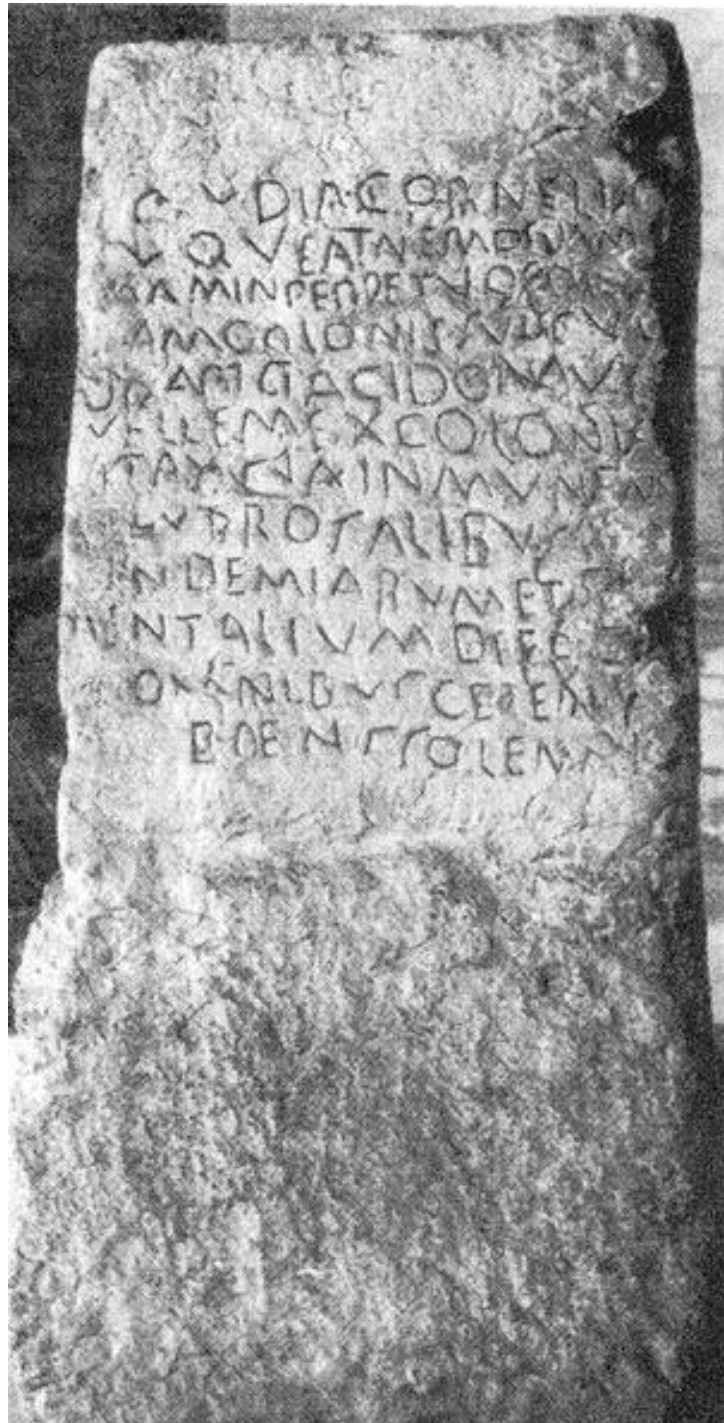
(...) idque veicus Furf(ensis) mai(or) pars
FIFELTARES *sei apsolvere volent sive*
condemnare / liceto.

Fif(ificulani) e(t) Tares(uni)

LAIENVSIFOBABATIVSSIAEDEMDEDICAT
IOVISLIBERIVRONEADIIIIVSOVINGTILEISEPISO
COMVLATEISOLLEISLEGIBVSILLEISREGIONIBVS
FACTAHOIVSOVEALDISERGOVTHOUEADLAMALDESCALAS
COLVMNAESTANTCITRASCALASADAEDEMVERSVSSTIPITES
OMNIAQUEVTHIANGIRETSARCIRETEGEREDEVHEREDICIRE
MANDAREFERROOET
PROMOVEREFERRIASOVEESTOSEIONODAEAMAEDEM
DONVM DANVM DONVM MEDICANVM
QVEERITVTHICLATOETIVNVM DANVM DANVM MERITID
PROFANVM ESTOVENDITTO
LOCATIOAEDILISESTOQVEMOVOMOVEVEICVSTVRIENS
FICERNOVODSESEINVEAMRE
SINESCELIRE SINEPIACVLPALIS NEPOTESIO
QVAEPEOVNIARICEPTAERITEAPEOVNIAEMERE
CONDVCEREICAREDAREQVODTEMPITVMMELIVSHONESTIVS
SEITLICE TO QVAEPEOVNIAADES
RES DATAERITPROFANAESTOQVODDANONERITFACTVM
QVODEMPTVMERITAFRIAVARGENO
LAPEOVNIAQVAEPEOVNIAADIDTEAMPVMDATAERIT
QVODEMPTVMERITISREBVS EADEM
LEXESTOQVA SEISEIDEDICANVMSH
TIOVTHEIC SACRVM SVRVPVERITAFGIHSAVLTATIOESTO
QVANTVOLTIDOVIVHCVSIVREARARS
MILTARES SEIAPSOLVERIMOEN
SIME CONDI MNARE
LICE TO SEIOVITADIVCTI
MPTVAREMDEINANA
FECERITOVILIBIROMVIOVIS
GENIOPELLIS
CORIAFANEISVNO

Varrone, de re rustica 1, 2, 23

- Sed ut neque lapidicinae neque harenariae ad agri culturam pertinent, sic figilinae. Neque ideo non in quo agro idoneae possunt esse non exercendae, atque ex iis capiendi fructus: ut etiam, si ager secundum viam et opportunus viatoribus locus, aedificandae tabernae devorsoriae, quae tamen, quamvis sint fructuosae, nihilo magis sunt agri culturae partes. Non enim, siquid propter agrum aut etiam in agro profectus domino, agri culturae acceptum referre debet, sed id modo quod ex satione terra sit natum ad fruendum.

Inscr.It. X, 5, 817=AE 2001, 1067=EDR090817

D(is) M(anibus).
[C]laudia Cornelia=
na que, at memoriam
suam in perpetuo cole[n=
5 *[d]am*¹¹⁵, *colonis vicus*
<vi> Ariciagi donavi[t]
vallem ex colonia
A(ugusta) Brixia immunem,
ita ut Rosalibus et
10 *Vindemiarum et [Pa]=*
rentalium diebus
omnibus cele=
brent(ur) vel celebrent solemnia.

1 omette *Inscr.It.* X.5.817; *D M* AE 1996, 728. 2 - - *dia* *Inscr.It.* X.5.817. 3-4 *n[a-/-/---]* *Inscr.It.* X.5.817. 4-5 *cole[---] / [---]am* *Inscr.It.* X.5.817; *co[r]/am* AE 1996, 728. 5 *fun[di]* *Inscr.It.* X.5.817; *vicus* AE 1996, 728. 6-10 *[---]aci don[---/-/---]lem ex colonis / [---]in mun[---] pro talibus* *Inscr.It.* X.5.817. 11 *rentalium dieb[us]* 12 *colen[---]* *Inscr.It.* X.5.817. 13 *celebrent* AE 2001, 1067.

AE 1978, 286=AE 1996, 513

*A(ulo) Virgio L(uci) f(ilio) Marso
prim(o) pil(o) leg(ionis) III Gallicae
iterum praef(ecto) castr(or)um Aegy(pti)
praef(ecto) fabr(um) tr(ibun) mil(itum) in praet(or)io
divi Aug(usti) et Ti(beri) Caesaris Aug(usti)
cohort(ium) XI et III praetoriar(um)
Illvir(o) quinq(uennali) delato hon=
ore ab dec(urionibus) et popul(o) in col(onia) Troad(ensium)
Aug(usta) et Marru(v)io testamento
dedit vicalibus Anninis imagin(es)
Caesarum argentias(!) quinque
et sestertia X milia
vicales Annini{s} honor(is)
causa.*

CIL V, 7261=ILS 6757

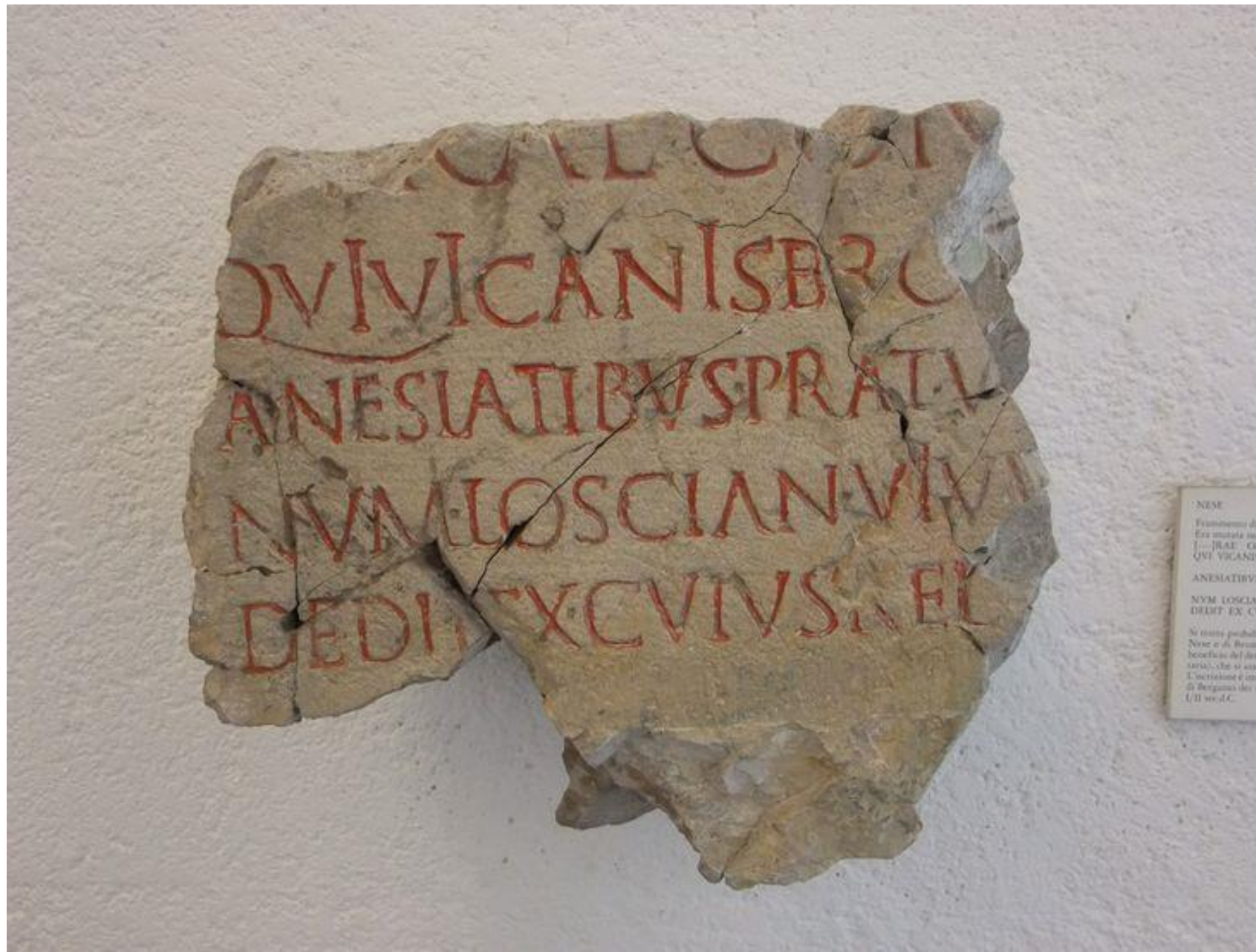
*Ti(berius) Iulius Vibi f(ilius)
Quadratus
vikanis Segusinis
posterisq(ue) eorum
testament(o) legavit.*

CIL V, 7450 =
Mennella, *SupplIt* 13, 1996, p. 239

CIL V, 5203=Vavassori, *SupplIt* 16, 1998, p. 339

CIL V, 5203=Vavassori, *SupplIt* 16, 1998, p. 339

CIL V

[s]urae Cor[---]

qui vicinis Bro[---]

Anesiatibus pratum

num Loscian vivu[s ---]

dedit ex cuius red[itu ---]

2: Bromanensibus ROTA

Vavassori

[P]raecon[i],

qui vicinis Bro[m]=

anesiatibus pratu[m u]=

5 num **Loscian(um)** vivu[s]

dedit, ex cuius red[itu]

CIL V, 7450=Mennella, SupplIt 13, 1996, p. 239

D(is) M(anibus).

M(arco) Sullio M(arci) f(ilio) Marcel=

*lo IIIvir(o) a(edilicia) p(otestate), IIIũ(ure) d(icundo), qũae(stori),
et Marciae Victoris fil(iae)*

Severae parentũb(us) piũssim(is),

M(arcus) Sullius Verus, IIIvir, t(estamento) f(ieri) i(ussit),

quĩ et vicanis ladaĩnis

((sestertios)) CCCC legavit, ut de re=

ditu eorum quodquod

annis rosam ponant paren=

tibus et sibi.

CIL V, 5907=Sartori 1994, p. 82, S20

*Ursiliae Ingenuae quae vix(it)
ann(is) VIII m(ensibus) VI Ursilius Rufinus et
Domitia Severa parentes in cuius
mem(oriam) colend(am) deder(unt) iuvenae(bus?) Coro=
gennatib(us) ((sestertios)) CCCC ex quor(um) redditu
quodann(is) tempore Parentalior(um)
quam et rosae coronas ternas
ponerentur et profus(iones) suo quoq(ue)
anno fieri quod si iuvenae
non fecerint restituer(e) debeb(unt)
vicanis Corogennatibus et illi
id observabunt.*

CIL V, 5878=ILS 6735=Sartori 1994, p. 127 F15

*C(aio) Petronio Iuven[do]
Vlvir(o) sen(iori)
Petronia Myrsile patrono
quae ((sestertios)) CCCC leg(avit) possessorib(us)
vici Bardomag(i) i[n] herm(am)
tuend(am) et rosa quod annis
ornandam.*

AE 1934, 165

*[Decemlecti posse]sso[r]um Aq[uen]=
sium donaver(unt)
lucum cum sua vi=
nea vicinis Aquens(ibus) ad ludos
celebrand(os) pro
salute Imp(eratoris) Aug(usti)
Zmertuccius Ti/tianus p(atronus) v(ici) aram
d(e) s(uo) d(edit)*

Ep. Ulp. 24, 28

Civitatibus omnibus, quae sub imperio populi Romani sunt, legari potest: idque a divo Nerva introductum, postea a senatu, auctore Hadriano, diligentius constitutum est.

Dig. 30, 73, 1, Gaio 3 de legatis ad edict. praet.

Vicis legata perinde licere capere atque civitatibus rescripto imperatoris nostri significatur.

Dig. 33, 2, 16, Mod. 9 *resp.*

Legatum civitati relictum est, ut ex redditibus quotannis in ea civitate memoriae conservandae defuncti gratia spectaculum celebretur (...)

Dig. 33, 2, 17, Cerv. Scev. 3 *resp.*

Quidam praedia rei publicae legavit, de quorum redditu quotannis ludos edi voluit (...)

Dig. 50, 15, 3, Ulp. 2 *de cens.*

Personis quidem data immunitas cum persona extinguitur, rebus numquam extinguitur.

Dig. 50, 15, 4, 3, Ulp. 3 *de cens.*: *Quamquam in quibusdam beneficia personis data immunitatis cum persona extinguantur, tamen cum generaliter locis aut cum civitatibus immunitas <datur> sic data videtur, ut ad posteros transmittatur.*

Plinio, *Paneg.* 38, 2

Hactenus ille: parcus fortasse, quam decuit optimum principem, sed non parcus, quam optimum patrem, qui Optimum adoptaturus, hoc quoque parentis indulgentissimi fecit, quod delibasse quaedam, seu potius demonstrasse contentus, largam ac prope intactam benefaciendi materiam filio reservavit. Statim ergo muneri eius liberalitas tua adstruxit, ut, quemadmodum in patris filius, sic in hereditate filii pater esset immunis, nec eodem momento, quo pater esse desisset, hoc quoque amitteret, quod fuisset.

P.Oxy. VIII, 1114=FIRA III², 63 (5-16)

Marcus Aurelius Saras fa[ctus] gymnas[iarchus decurio civ]itat[i]s O[xyri]nchitarum()
filius Marci Aureli Diogenis q(ui) e(t) Hel[iodori facti euthe]n[ia]rchaē ...[. . . .]..[.]s... ae
civitatis Alexandrinorum prof[iteor- ca.9 -] filiabus me[i]s Aureliabus Stra-
tonice q(uae) e(t) Sosipatrae et Apolloniae [q(uae) e(t) Dieutis] h[er]editatem seu bonorum
posses-
sionem Aureliae Ap[o]lloniae filiae Marci Aurel[i] Apolloni Demetri q(ui) e(t) Psammi-
dis facti gymnasiarchi decurionis civitatis Oxyrinchitarum, matris eorum uxoris
autem suae, intestatae defunctae civitatae(*) Oxyrinchitarum prid(ie) non(as) Iul(ias)
q(uae) p(roximae(?)) f(uerunt)
hora diei tertia secundum testation[e]m de hac re factam cuius exemplum subieci,
eamque hereditatem esse ducena[ri]am et immunem a vicensima.
exemplum testationis.*

Cic., *fam.* 13.76.2 (anno incerto)

M. Cicero Illviris et decurionibus s. d.

Tantae mihi cum Q. Hippius causae necessitudinis sunt, ut nihil posset esse coniunctius, quam nos inter nos sumus; quod nisi ita esset, uterer mea consuetudine, ut vobis nulla in re molestus essem; etenim vos mihi optimi testes estis, quum mihi persuasum esset nihil esse, quod a vobis impetrare non possem, numquam me tamen gravem vobis esse voluisse. Vehementer igitur vos etiam atque etiam rogo, ut honoris mei causa liberalissime C. Valgium Hippianum tractetis remque cum eo conficiatis, ut, quam possessionem habet in agro Fregellano a vobis emptam, eam liberam et immunem habere possit: id si a vobis impetraro, summo me beneficio vestro affectum arbitrabor.

Plin., *Epist.* 7.18

C. Plinius Caninio suo s.

Deliberas mecum quemadmodum pecunia, quam municipibus nostris in epulum obtulisti, post te quoque salva sit. Honesta consultatio, non expedita sententia. Numeres rei publicae summam: verendum est ne dilabatur. Des agros: ut publici neglegentur. (2) Equidem nihil commodius invenio, quam quod ipse feci. Nam pro quingentis milibus nummum, quae in alimenta ingenuorum ingenuarumque promiseram, agrum ex meis longe pluris actori publico mancipavi; eundem vectigali imposito recepi, tricena milia annua daturus. (3) Per hoc enim et rei publicae sors in tuto nec reditus incertus, et ager ipse propter id quod vectigal large supercurrit, semper dominum a quo exerceatur inveniet. (4) Nec ignoro me plus aliquanto quam donasse videor erogavisse, cum pulcherrimi agri pretium necessitas vectigalis infregerit. (5) Sed oportet privatis utilitatibus publicas, mortalibus aeternas anteferre, multoque diligentius muneri suo consulere quam facultatibus. Vale.

Carriere senatorie ed equestri

Dig. 23, 2, 44 pr.-1, Paul. 1 *ad legem Iuliam et Papiam*

*Lege Iulia ita cavetur: «Qui **senator** est quiue **filius neposue ex filio proneposue ex filio nato cuius** eorum est erit, ne quis eorum sponsam uxoremue sciens dolo malo habeto **libertinam aut eam, quae ipsa cuiusue pater materue artem ludicram facit fecerit**. Neue senatoris filia neptisue ex filio proneptisue ex nepote filio nato [nata] **libertino eiue, qui ipse cuiusue pater materue artem ludicram facit fecerit**, sponsa nuptaue sciens dolo malo esto neue quis eorum dolo malo sciens sponsam uxoremue eam habeto». Hoc capite prohibetur senator libertinam ducere eamue, cuius pater materue artem ludicram fecerit: item libertinus senatoris filiam ducere.*

Suet., Aug. 37

Quoque plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, praefecturam urbis, triumviratum legendi senatus et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiensque opus esset.

Carriera senatoria

- Vigintivirato
- Tribunato di legione
- Magistrature
- Curatele (di rango pretorio; di rango consolare)
- (*legatus Augusti pro praetore; proconsul*)
- (*praefectura urbi*)

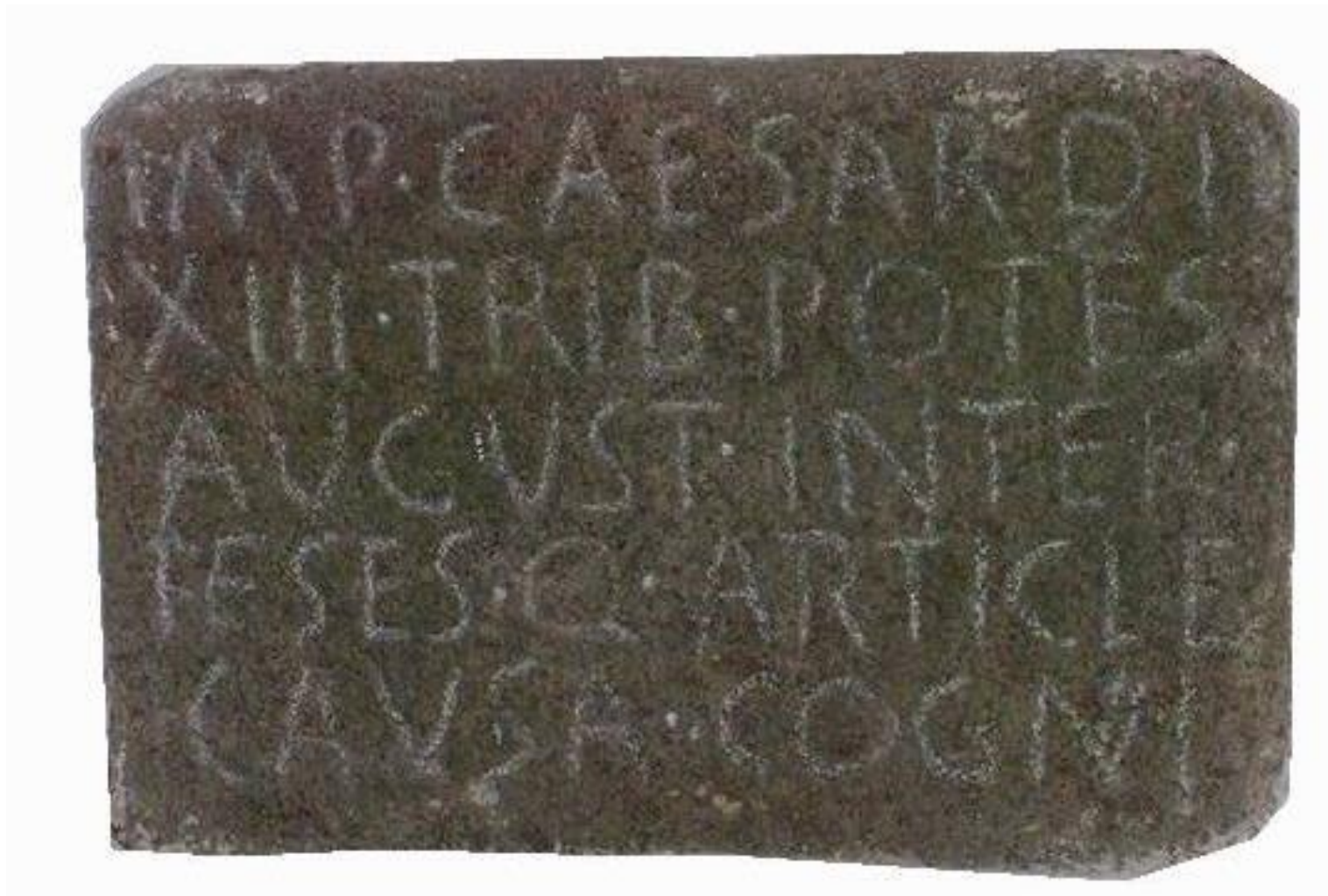
Aur. Vict., *Caes.* 33, 34

(...) primus ipse metu socordiae suae, ne imperium ad optimos nobilium transferretur, senatum militia vetuit et adire exercitum.

ERC I, 22

AE 1954, 88

CIL XIV, 3996

MVALERIOMFOVIRINA
QVADRATO XVVIRO
STIBIVDTRIBLATICI
LEGIIAVG SEVVIRO
EQVITVMRQ AVG
TRIBPLC ANDIDATO
PRAETORI VIIVIRO
EPVLONVM

PIR² V 186 (2015)

186 M. VALERIUS QVADRATVS. *Tituli: ad statuam sepulcralem pertinens, ut videtur, ad viam Tiburtinam rep. VI 1533 cf. add. p. 4710 = XIV 3996 (1); Mactaritanus VIII 11811 (2). Althiburitani 27772 (3). 27776 (4).*

M. Valerius Quadratus *t. 1. 2. 3 (suppl.). 4, M(arci) f(ilius) t. 1. 4, cf. t. 3, Quirina (tribu) t. 1. 4, cf. t. 2. Xvir stlitibus iudicandis, tribunus laticlavus legionis III Aug(ustae) Lambaesi tendentis t. 1. 2. 4, sevir equitum R(omanorum) t. 1, q(uaestor) Aug(usti) t. 1. 2; quaestor imp. Pii designatus t. 4, cf. t. 3; trib(unus) pl(ebis) candidatus, praetor, VIIvir epulonum t. 1.*

Oriundus est aut a Mactare, ubi eum honoraverunt municipes t. 2, aut a Althiburitano municipio vicino, ubi ut quaestor designatus a. 145 vel 150 imperatori Pio ob singularem in se indulgentiam posuit t. 4, cf. etiam t. 3. Praetura functus mortuus est, ut videtur, et sepultus ad viam Tiburtinam, si ad sepulcrum eius pertinet t. 1. Wa

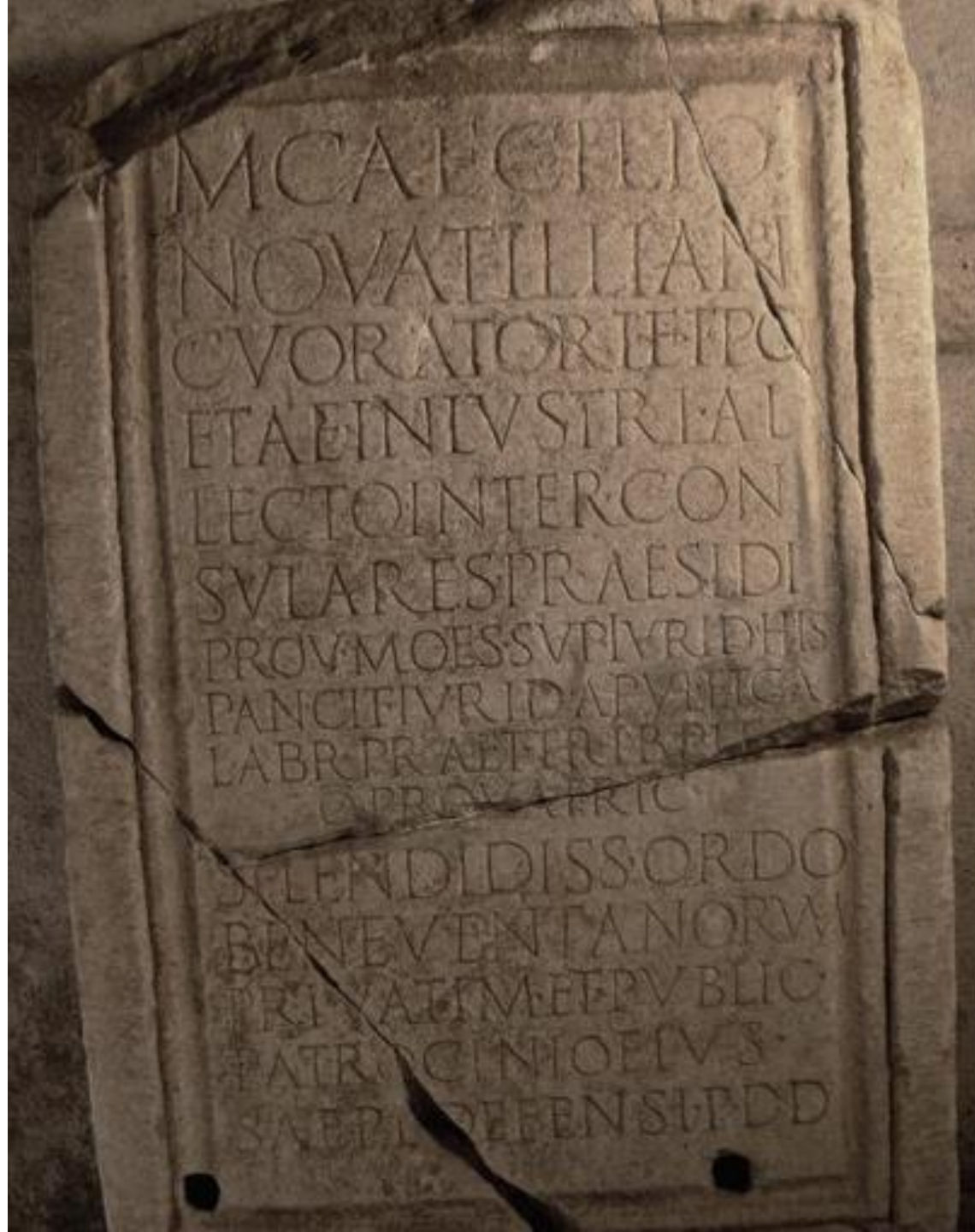
– VAL(ERIVS) Q[VIN]TIANVS *vide VAL(ERIVS) O[PTA]TIANVS supra n. 155.*

CIL XIV, 4242

P MANI O P F
CAL CO
VICINILIA
LELFR IO SEVERO IN IO
QVADRATO BASSO CO
PONTIF FLAMIN PRAET
QVAESTOR IDIVITRAIANI
PARTHIC TRIB MIL LEG
III SCYTHIC II VIR AAA
FF SALIO COLLINO CVRAT
FANI HERC VICT
N TROSIV SPATANN
CVMMANILIAE VTYCH
VXORE ET VIBIA VICINI
ET MANILIS
VOPISCIANO ET ATTICO III
SVIS

CIL IX, 1572

Suet., *Claud.* 25, 1

Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque instituit et imaginariae militiae genus, quod vocatur «supra numerum», quo absentes et titulo tenus fungeretur.

Carriera equestre

- Tre milizie (prefettura di coorte; prefettura d'ala; tribunato di legione)
- Incarichi procuratori (*sexagenari, centenari, ducenari, trecenari*)
- [Officia palatina (*a libellis, ab epistulis, a rationibus, a cognitionibus...*)]
- grandi prefetture (vigili; annonae; Egitto; pretorio)

Tacito, *Historiae* 1, 58

Vitellius ministeria principatus per liberos agi solita in equites Romanos disponit.

CIL XI, 5028=ILS 1447=EDR157689

Sex(to) Caesio Sex(ti) [f(ilio)]

Propertiano

flamini Ceriali

Romae, proc(uratori) imp(eratoris)

a patrim(onio) et heredit(atium)

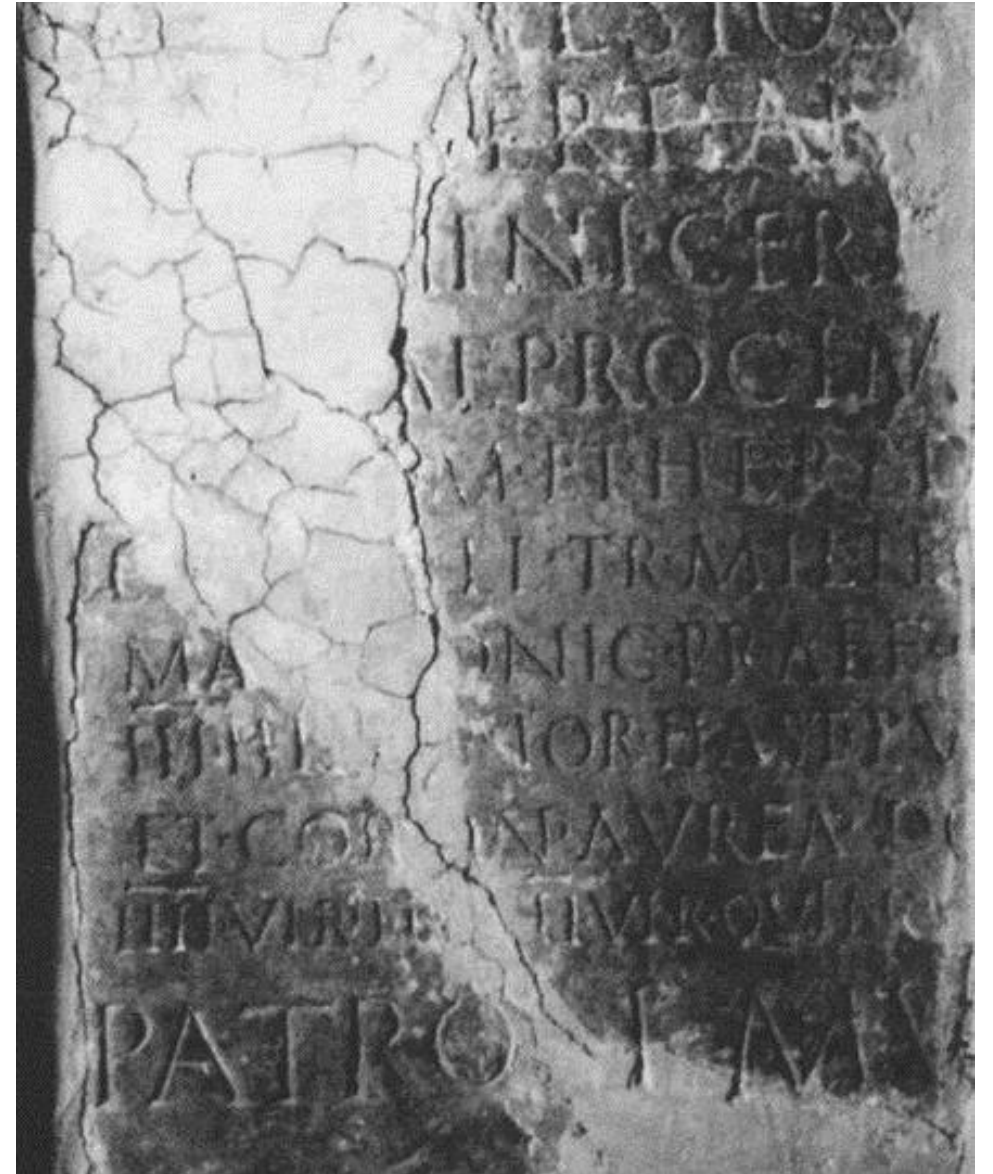
et a li[b]ell(is), tr(ibunus) mil(itum) leg(ionis) IIII

Macedonic(ae), praef(ecto) coh(ortis)

III His[pa]nor(um), hast(a) pura

et coron(a) aurea don(ato),

IIII vir(o) i(ure) d(icundo), IIII vir(o) quinq(uennali), pon(tifici),
patron(o) mun(icipi).

CIL X, 6569

SEX VARIO MARCELLO
 PROC AOVAR C PROC PROV BRITANNIAE PROCRATONIS
 TRIVAT CCC VICE PRAEFF PR ET VRBI FVNCTO
 VEREF AERARIMILITARIS LEG LEG III AVG
 PRAESIDI PROVINCE NUMIDIAE
 NUMIDIAE ASSYRIAE BASSIANA C E CVM MILITIBUS
 MARTIO PATRIAE MANTISSIMO

CEZTΩ OYAPICΩ ΛΑΡΚΑΛΩ
 ΕΠΙΡΟΠΕΥCΑΝΤΙ ΥΔΑΡΩΝ ΕΠΙΡΟΠΕΥCΑΝΤΕC ΕΠΑΡΧΕΙΟΥ
 ΒΡΙΤΑΝΝΕΙΑC ΕΠΙΡΟΠΕΥCΑΝΤΟC ΑΥΤΟC ΕΙΒΑΤΗC ΑΙCΤΕΥ
 ΘΕΝΤΑΙ ΛΕΓΕΤΩΝ ΕΠΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΠΡΑΙΤΩΡΙΟC ΑΙΡ ΛΗC
 ΑΛΛΗΡΟC ΑΙΩΝΑΡΙ ΕΠΑΡΧΩC ΕΠΑΡΧΟΥC ΤΡΑΤΙΩC ΚΟΥC
 ΗΓΕCΙΟΝΙC ΕΙΩΝΟC Ε ΑΥΤΟΥC ΗΙCΑΡ ΑΝΤΕΠΑΡΧΕΙΟΝΟC ΑΙΔΙΑ
 ΙΟΝΙΑC ΟΙΛΙΑC ΒΑCΚΙΑΝΗC ΥΝΟΙCΙC ΕΚΝΟΙCΤΩ ΙΤΡΟC
 ΦΙΛΕCΤΑΤΩ ΑΝΑΡΙ ΚΑΙ ΓΥΚΥΤΑΤΩ ΠΑΤΡΙC

AE 2014, 446

Un giudice “sine ulla gratia” tardoantico

Bari 31 marzo 2021

XVI. LILYBAEVM (*Marsala* p. 742).

696 basis marmorea Marsalae nella corte della casa Lipari PELL.

C · VAL · APOLLINAREM

V P · CORR · PROV · SIC

EXEMPLVM VNICVM

ABSTINENTIAE INTE

5 GRITATIS INNOCEN

TIAE IVDICEM SINE VL

LA GRATIA LANCIS

A E Q V A E

C · VAL · POMPEIANVS · V P

10 CVR · R P · LILYB · PATRO

NVM SEMPER SVVM

PANCRATI DII TE

SERVENT

CV T I IREM
V SIC
EX VM
ABS E INTE

C(aium) Val(erium) Apollina[em]

1

[v(irum)] p(erfectissimum), corr(ectorem) prov(incia) S[ic(iliae)]

[ex]emplum unicum

[abs]tinentia[e inte]

[grita]tis in[nocen]

5

tiae , iudicem sine ul

la gratia lancis

aequae

C(aius) Valerius) Pompeianus v(ir) p(erfectissimus)

cur(ator) r(ei) p(ublicae) Lilyb(itanorum) patro

10

Num semper suum

Pancrati dii te

servent

XVI. LILYBAEVM (*Marsala* p. 742).

696 basis marmorea Marsalae nella corte della casa Lipari PELL.

C · VAL · APOLLINAREM
V P · CORR · PROV · SIC
EXEMPLVM VNICVM
ABSTINENTIAE INTE
5 GRITATIS INNOCEN
TIAE IVDICEM SINE VL
LA GRATIA LANCIS
A E Q V A E
C · VAL · POMPEIANVS · V P
10 CVR · R P · LILYB · PATRO
NVM SEMPER SVVM
PANCRATI DII TE
S E R V E N T

Gell. 4.9.12-14

nam et gratia, si nimia atque inmodica, et mores, si multi atque varii, et verba, si perpetua atque infinita et obtundentia, et fama, si magna et inquieta et invidiosast, neque laudabilia neque utilia sunt. La gratia dunque si presa ad un uso smisurato che ne compromette il valore positivo (Gell.

Sall. Iug. 16.1: vicit tamen in senatu pars illa quae vero pretium aut gratiam anteferebat

Iug. 15.2.3-4: praetera senatus magna pars depravata gratia.

Gell. 5.6.23: Ac murteam coronam M. Crassus, cum bello fugitivorum confecto ovans rediret, insolenter aspernatus est senatus consultum faciendum per gratiam curavit, ut lauro, non murto coronaretur

- Aulo Gellio 14, 7

(...) senatusque consultum fieri duobus modis, aut per discessionem (...) aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas (...) a consulari gradu. Ex quo gradu semper quidem antea primum rogari solitum qui princeps in senatum lectus esset; tum autem cum haec scriberet, novum morem institutum refert per ambitionem gratiamque, ut is primus rogaretur quem rogare vellet qui haberet senatum, dum is tamen ex gradu consulari esset (..

- Svet., Aug. 35
- *Senatorum affluentem numerum deformi et inconita turba —erant enim super mille, et quidam indignissimi et post necem Caesaris per gratiam et praemium adlecti, quos orciuos uulgus uocabat—ad modum pristinum et splendorem redegit duabus lectionibus)*

Cic., de coniuratione Catilinae 52, 23: neque mirum: ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniae aut gratiae servitis, eo fit, ut impetus fiat in vacuum rem publicam).

• *Cic. ad Quint. fr. 1,1,20, 4:*

*in iure dicendo severitas ne varietur gratia, sed
conservetur aequabilis...gravitas iudicis resistat
non solum gratiae, verum etiam suspicioni)*

Sen., *ad Luc.* 79.17.7: [*Etiam si omnibus tecum
viventibus silentium livor indixerit, venient qui sine
offensa, sine gratia iudicent*].

- Cic. *Pro Murena* 59

*Nolo accusator in iudicium potentiam adferat,
non vim maiorem aliquam, non auctoritatem
excellentem, non nimiam gratiam*

- Vell. 2.126.5
- *Superatur aequitate gratia, ambitio virtute*

Tradizione..

Sen. *De* 14. 2-3: *Neque enim aequus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam fert*

Minucio Felice, *Ottavio* 5.1: *ut libram teneas aequissimi iudicis nec in alteram partem propensus incumbas*

Dig. 42.1.20, Mod. 2 *diff.*: *Non tantum dotis nomine maritus in quantum facere possit condemnatur, sed ex aliis quoque contractibus ab uxore iudicio conventus in quantum facere potest, condemnandus est ex Divi Pii constitutione. Quod et in persona mulieris aequa lance servari aequitatis suggerit ratio*

CIL 9, 1575=ILS 6505, da Benevento, genericamente collocata tra IV e V d.C.

Beneventanus ob aequitatem iudicis Claudio Iulio / Pacato, v(iro) cl(arissimo,) / cons(ulari) / Camp(aniae), ob aequita/tem iudicis et / patrocinia iam / privati ordo / Beneventanus / patrono post / fasces deposi/tos censuit con/locandam;

- *Dig. 5.1.15, Ulp. 21 ad ed.:*
- *[Fiulius familias iudex si litem suam faciat, in tantum quantitatem tenetur, quae tunc in peculium fiat, cum sententiam dicebat. Iudex tum litem suam facere intellegitur, cum dolo malo in fraudem legis sententiam dixerit (dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur eius vel gratia vel inimicitia vel etiam sordes), ut veram, aestimationem litis praestare cogatur.]*
- *D. 4, 6, 26, 4, Ulp. 12 ad ed L. 439 (Tit. X: Quod metus causa gestum erit; 44: ex quibus causis maiores viginti quinque annis in integrum restituuntur) Ait praetor: “sive cui per magistratus sine dolo malo ipsius actio exempta esse dicetur”. Hoc quo? ut si per dilationes iudicis effectum sit, ut actio eximatur, fiat restitutio. sed et si magistratus copia non fuit, **Labeo** ait restitutionem faciendam. per magistratus autem factum ita accipiendum est, si ius non dixit: alioquin si causa cognita denegavit actionem, restitutio cessat: et ita **Servio** videtur. **item per magistratus factum videtur, si per gratiam aut sordes magistratus ius non dixerit:** et haec pars locum habebit, nec non et superior “secumve agendi potestatem non faciat”: nam id egit litigator, ne secum agatur, dum iudicem corrumpit.*
- *D. 22, 5, 3, pr.3, Call. 4 de cognitionibus, L. 28 (de criminibus; de testibus)*
- *Testium fides diligenter examinanda est. ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis condicio cuiusque, utrum quis decurio an plebeius sit: et an honestae et inculpatae vitae an vero notatus quis et reprehensibilis: an locuples vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat: vel an inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat. nam si careat suspicione testimonium vel propter personam a qua fertur (quod honesta sit) vel propter causam (quod neque lucri neque gratiae neque inimicitiae causa fit), admittendus est.*

1.16.3: *Imperator Constantinus ad FELICEM PRAESIDEM CORSICAE. Cum sex menses transcurrerint, breves omnium negotiorum ab officio tuo descripti commeent ad scrinia eminentissimae praefecturae, ut his recensitis et ad scrinia nostra perlatis pandatur, quis iudicum et in quibus discingendis causis fidelem operam praestiterit, quo vel dignus praemium mereatur vel negligens coercionem incurrat: adeundi tuum iudicium de negligentia vel avaritia tui officii data provincialibus facultate. De eo sane, qui pretio depravatus aut gratia perperam iudicaverit, ei vindicta quem laeserit non solum existimationis dispendiis, sed etiam litis discrimine praebetur. DAT. VIII K. NOV. SIRMIO CONSTANTINO A. V ET LICINIO CAES. CONSUL.*

2.6.2: *Idem a. ad Felicem praesidem Corsicae. post alia: si petitores probaverint, interpellantes se saepius esse dilatos, atque ita lapsum temporis incurrisse per negligentiam atque desidiam, gravitate tua audientiam differente, indemnitas petitorum pro modo litis, quae in altercationem fuerit adducta, de tuis facultatibus sarciatur. dat. ix. kal. nov. sirmio, constantino a. v. et licinio caes. COSS*

*Vita rurale nell'Italia
nordoccidentale*

Epigrafia romana e istituzioni
(20/04/2021)

Il paesaggio ligure in *Livio*

- 21, 48, 8: Nec procul inde Hannibal cum consedisset, quantum Victoria equestri elatus, tantum anxius inopia quae per hostium agros euntem, nusquam preparatis com meatibus, maior in dies excipiebat, ad **Clastidium vicum**, quo magnum frumenti numerum congresserant Romani, mitti.
- 32, 29, 7-8: **Oppida Clastidium** et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis eiusdem civitates Celeiates Cerdiciatesque sese dediderunt; et iam omnia cis Padum praeter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant: quindici **oppida**, hominum viginti milia esse dicebantur quae se dediderant.
- 32, 31, 2-4: Nec Boi delectassent pugnam, ni fama Insubres victos allata animo fregisset; itaque relicto duce castrisque dissipati per **vicos** sua quisque ut defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae cursus populari agros et urere **tecta vicosque** expugnare coepit. Per eosdem dies **Clastidium** incensum.

35, 3, 6: Ligures multitudine freti et in aciem exhibant, parati de summa rerum decernere, et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad praedandum mittebant, et cum coacta uis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium per quod **in castella eorum uicosque ageretur**.

35, 11, 4: Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum praefectus consuli pollicetur se parte utra vellet cum suis erupturum, tantum uti diceret utra pars frequentior **vicis** esset.

35, 11, 11: et in agrum latioremevecti omnia propinque viae **tecta** incendunt. Proximo deinde **vico** inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant.

35, 11, 12: Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in **vicis** auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt.

35, 21, 10: Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit: ex agro Pisano in **Ligures** profectus **castella uicosque** eorum igni ferroque peruastauit. ibi praeda Etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

39, 2, 2: Ea quia non sincera fide tradebant cum castigarentur, relictis **vicis** in montem Auginum profugerunt.

39, 2, 7: M. Aemilius, alter consul, **agros Ligurum uicosque**, qui in campis aut vallibus errant, ipsis montes duos Ballistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est.

39, 32, 1-4: Consules dilectibus aliisque, quae Romae agenda errant, peractis rebus in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius a Pisis profectos in Apuanos Ligures **vastando agros urendoque vicos et castella eorum** aperuit saltum usque ad Macram fluvium et Lunae portum. Hostes montem Auginum, antiquam sedem maiorum suorum, ceperunt et inde superata locorum iniquitate proelio deiecti sunt. Et A. Claudius felicitatem virtutemque college in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot proeliis. Sex praeterea **oppida** eorum expugnavit. Multa milia hominum in iis cepit, belli auctores tres et quadraginta securi percussit.

40, 17, 6: In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum in devios saltus, deinde dimisso exercitu passim **in vicos castellaque** sua dilpasi sunt.

42, 4, 3: Eodem anno, cum **agri** Ligustini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret, senatus consultum est factum, ut is ager viritim divideretur.

42, 7, 3: Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad **oppidum** Carystum. Eo se magnus exercitus Ligurum contulerat.

Agglomerati secondari nelle *regiones* IX e XI

FORA	
REGIO IX	REGIO XI
<i>Forum Fulvii</i>	<i>Forum Vibii Caburrum</i>
<i>Forum Iulii Iriensium</i>	<i>Forum Diuguntorum</i>
<i>Forum Germa[---]</i>	<i>Forum Licinii</i>
	<i>Forum Popilii</i>

Vardacate-Sedula ?

Hasta ?

Carreum Potentia ?

Industria-Bodingomagus ?

Pollentia ?

VICI	PAGI
<i>Vicani Iadatini</i> (CIL V, 7450) – regio IX	<i>Pagus Fortunensis</i> (CIL V, 5112) – regio XI
<i>Vicus Baginas</i> (Inscr.It. 9, 1, 59) – regio IX	<i>Pagani Agamini</i> (CIL V, 6587) – regio XI
<i>Vicani Bro[m]anesiates? Vicani Bro[manenses et] Anesiates?</i> (CIL V, 5203) – regio XI	
<i>Vicani</i> (CIL V, 5716) – regio XI	
<u><i>Vicus Venerius</i> (CIL V, 5804) – regio XI (?)</u>	
<u><i>Vicus Bardomaqus</i> (CIL V, 5872; 5878) – regio XI (?)</u>	
<u><i>Vicani Corogennates</i> (CIL V, 5907) – regio XI (?)</u>	
<i>Montunates vicani</i> (CIL V, 5604) – regio XI	
<i>Vicani</i> (CIL V, 5528) – regio XI	
<i>Vicani</i> (CIL V, 6617) – regio XI	
<i>Vicani Sesusini</i> (CIL V, 5471) – regio XI	
<i>Vicani</i> (CIL V, 5504) – regio XI	
<i>Vicani Votodrones</i> (Riv. Arch. Como 1931, pp. 71-72) – regio XI	

Inscr.It. IX, 1, 59=Tarpin
IX.3.1=Mennella, *Suppl.It.* 19,
2002, p. 214 ad nr.

N[umini]

Victor[i]=

ai

Vicus Ba=

ginas

p(osuit)

**CIL V, 7450=Mennella,
Suppl.It. 13, 1996, p.
293=Mercando, Paci 1998,
pp. 86-87 (34)=Tarpin
IX.2.1=AE 1998, 516**

D(iis) M(anibus)

*M(arco) Sullio M(arci) f(ilio)
Marcell-*

lo, IIIvir(o) a(edilicia)

*p(otestate), III(viro) î(ure)
d(icundo), q(uae)stori*

et Marciae Victoris fil(iae)

Severae parentîb(us) pîsim(is),

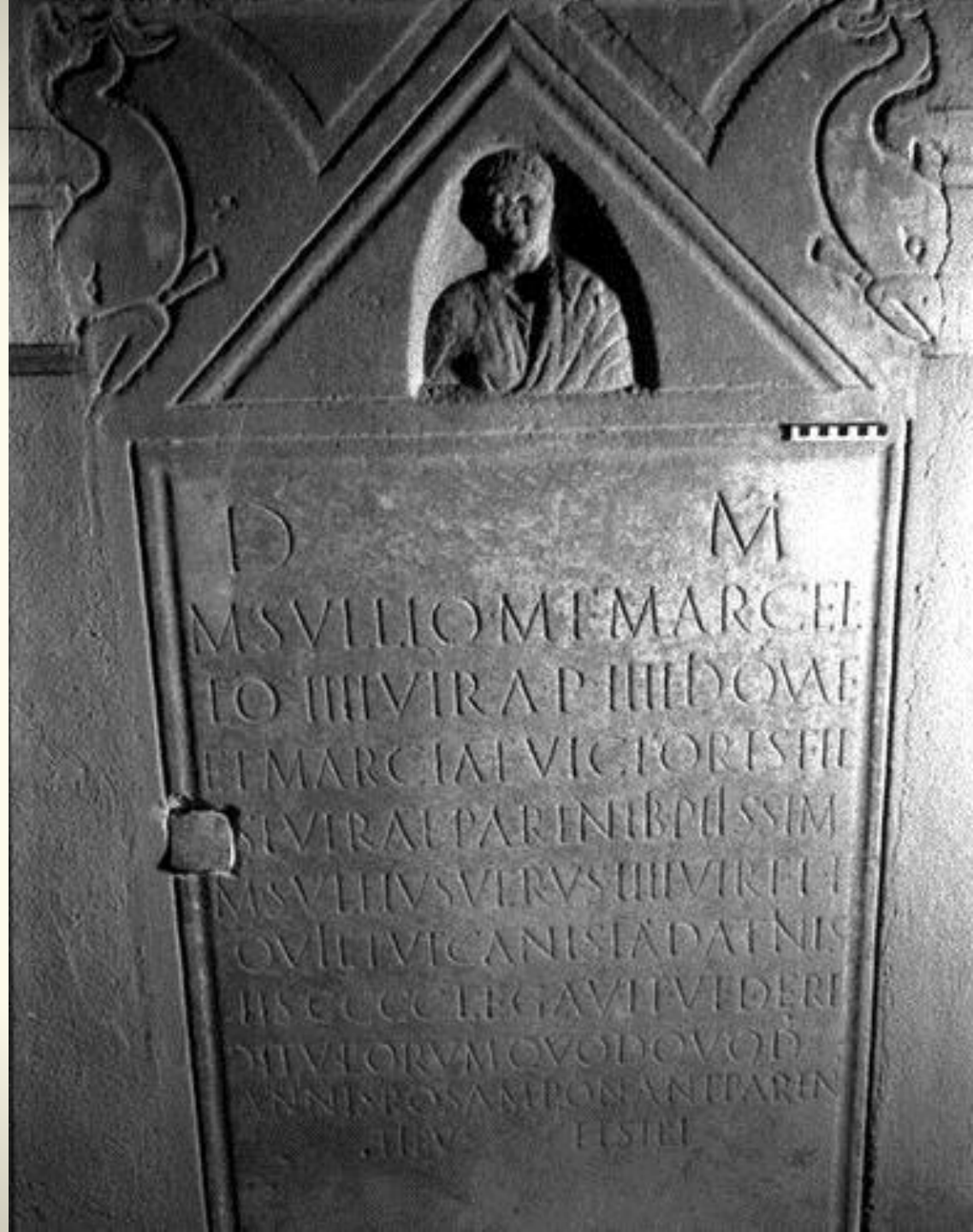
*M(arcus) Sullius Verus IIIvir
t(estamento) f(ieri) i(ussit)*

quî et vicanîs Iadatinis

*((sestertios)) CCCC legavit ut de
re=*

ditu eorum quodquod

*annis rosam ponant paren=
tibus et sibi.*

Hist. Aug., *Pert.* 1, 1 Jordan

*Publio Helvio Pertinaci pater libertinus Helvius
Successus fuit, qui filio nomen ex continuatione
lanariae negotiationis, quod pertinaciter eam
rem gereret, inposuisse fatetur.*

lignariae mss. Peter Magie; *lanariae* Mommsen Hohl

[Aur. Vict.], *Epit.* 18, 4

Nam, libertino genitus patre apud Ligures in agro squalido Lollii Gentiani, cuius in praefectura quoque clientem se esse libentissime fatebatur, fuit doctor litterarum quae a grammaticis traduntur.

Hist. Aug., *Pert.* 9, 7

*Denique cum **parentum minimum esset patrimonium** et nulla hereditas obvenisset, subito dives est factus.*

1,2: Natus est Pertinax in Appennino in villa matris.

Historia Augusta, *Pertinax* 3, 3-4 Jordan

*lusus est praeterea statim a Perenne in Liguriam secedere in villam paternam; nam pater eius **tabernam coactili<a>riam** in Liguria exercuerat. Sed postquam in Liguriam venit, **multis agris coemptis tabernam manente forma priore infinitis aedificiis circumdedit; fuitque illic per triennium et mercatus est per suos servos.***

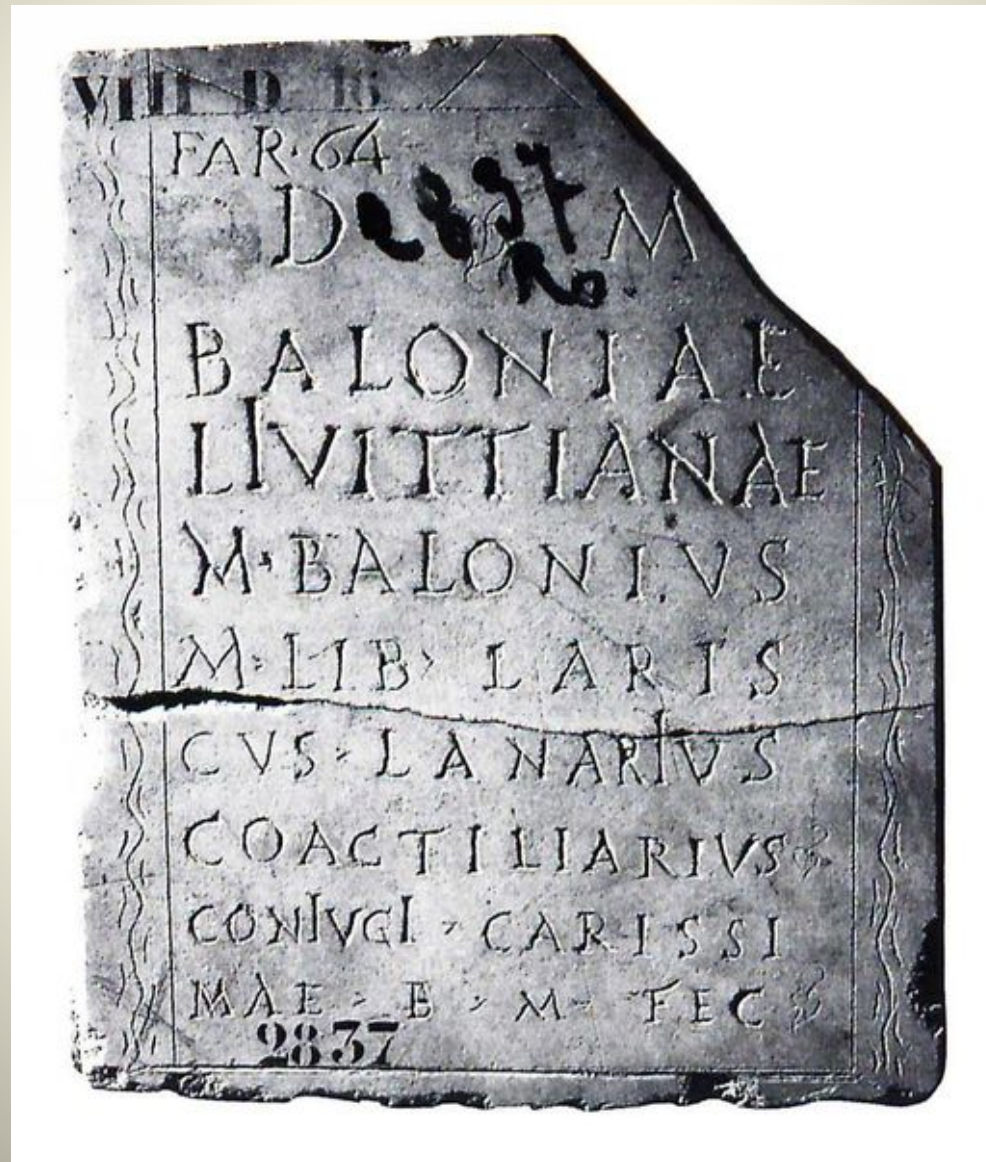
Hist. Aug., *Pert.* 9, 4

Avaritiae suspicione privatus non caruit, cum apud Vada Sabatia oppressis fenore possessoribus latius suos tenderet fines.

13,4

Tam parcus autem et tam lucri cupidus fuit, ut apud Vada Sabatia mercaturas exercuerit, imperator per homines suos, non aliter quam privatus solebat.

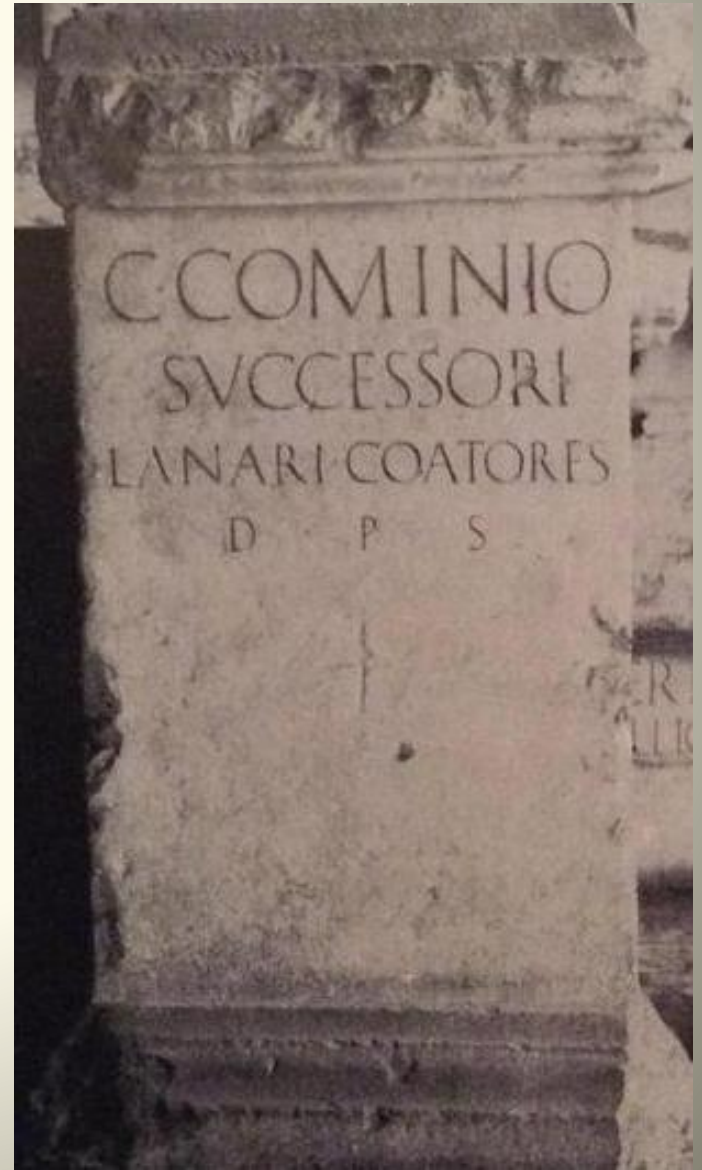
CIL VI, 9494=ILS 7558=EDR141946

CIL V, 4505=ILS 7557=InscrIt X, 5, 297

CIL V, 4504=InscrIt X, 5, 933

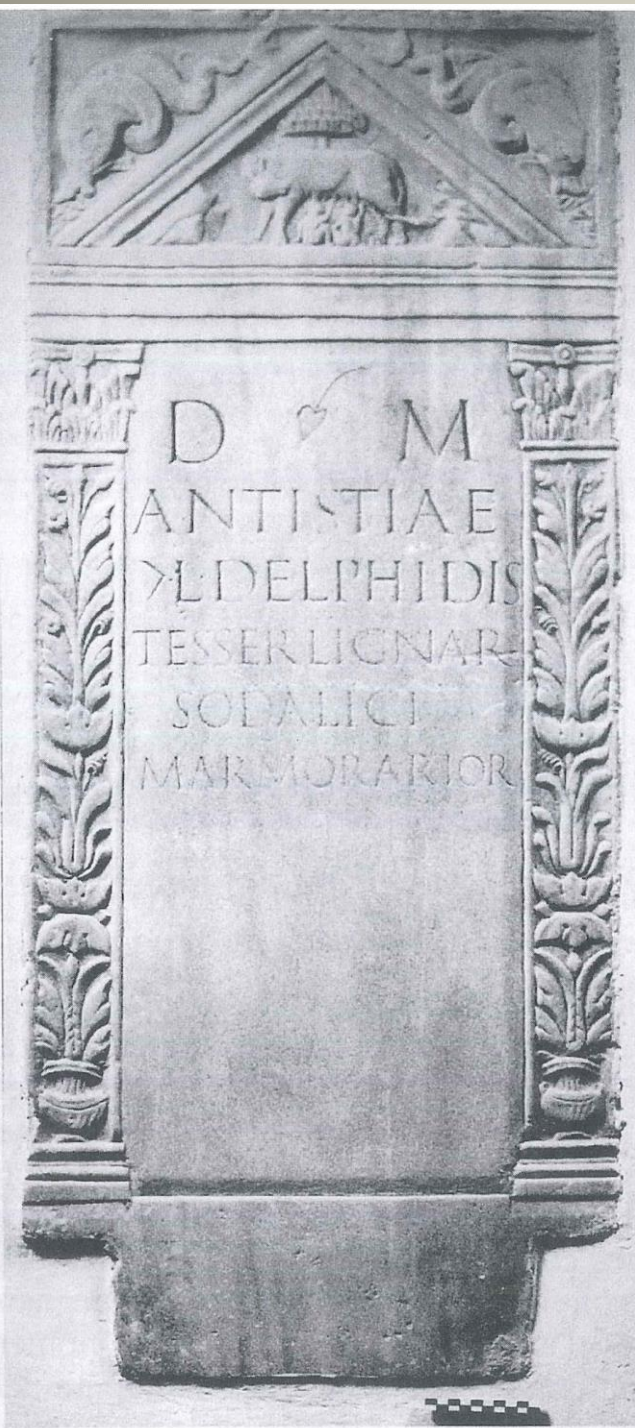

Hist. Aug., *Pert.* 1, 1 Peter

*Publio Helvio Pertinaci pater libertinus Helvius Successus fuit, qui filio nomen ex continuatione **lignariae negotiationis**, quod pertinaciter eam rem gereret, inposuisse fatetur.*

*3, 3: nam pater eius **tabernam coctiliciam** in Liguria exercuerat.*

Coctiliciam Salmasius; *coactili<a>riam* Egnatius Mommsen
Magie (sed *lignariae* 1, 1) Hohl

CIL V, 7044=AE 2003, 774=EDR113364

CIL IV, 7838

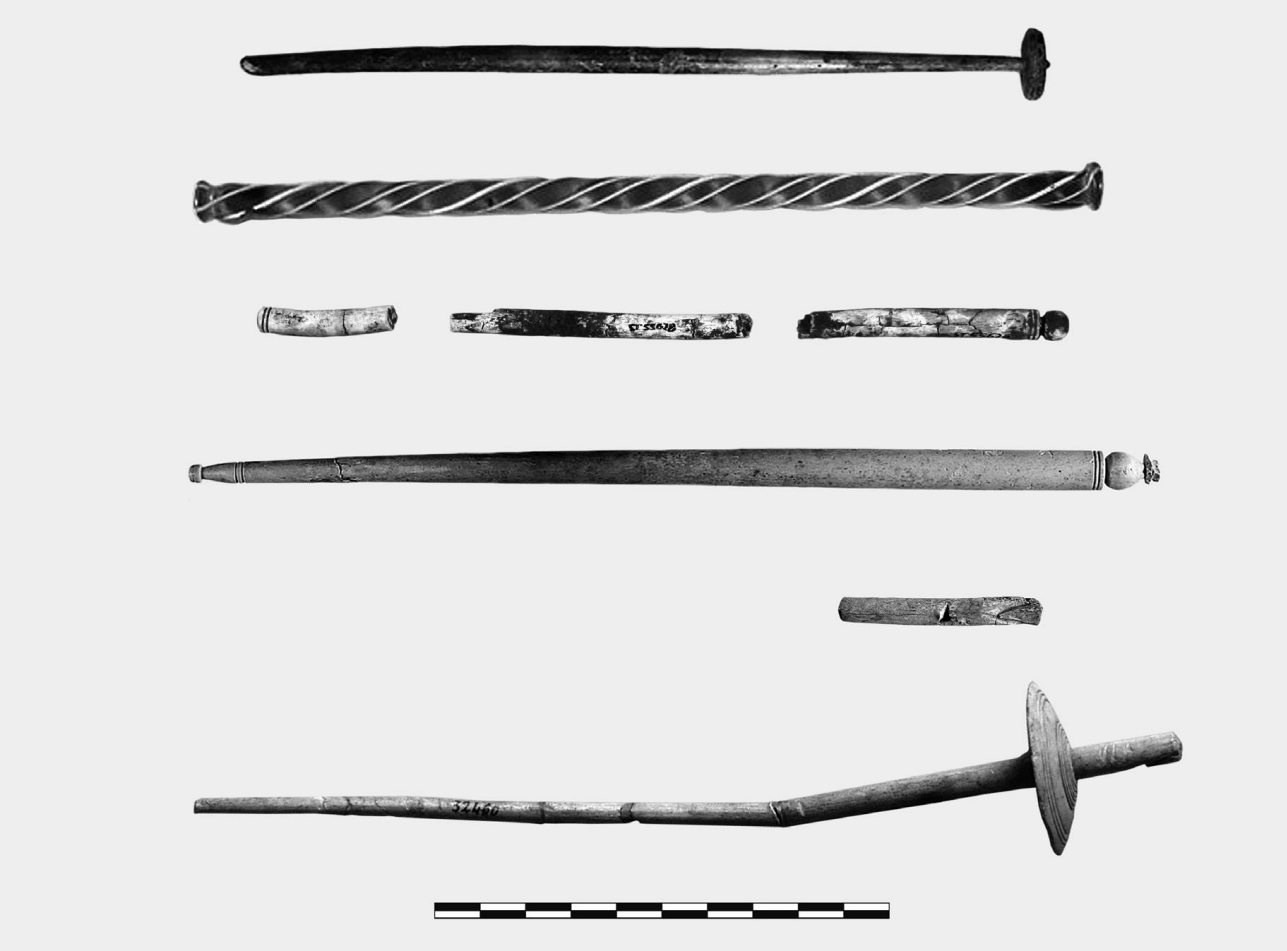
Dig. 34, 2, 25, 1, Ulp. 44 *ad Sabinum*, L. 2913 (=Titius Aristo, *ex incertis libris*, L. 49): Aristo etiam *coactilia* vesti cedere ait et tegimenta supselliorum huic legato cedere.

Varr., *rust.* 1, 2, 20-21

Agrasius: - Si istuc ita est – inquit - quo modo pecus removeri potest ab agro, cum stercus, quod plurimum prodest, greges pecorum ministrent? (21)
*Sic - inquit Agrius - venalium greges dicemus agriculturam esse, si propter istam rem habendum statuerimus. Sed error hinc, quod pecus in agro esse potest et fructus in eo agro ferre, quod non sequendum. Nam sic etiam res aliae diversae ab agro erunt adsumendae, **ut si habet plures in fundo textores atque institutos histonas, sic alios artifices.***

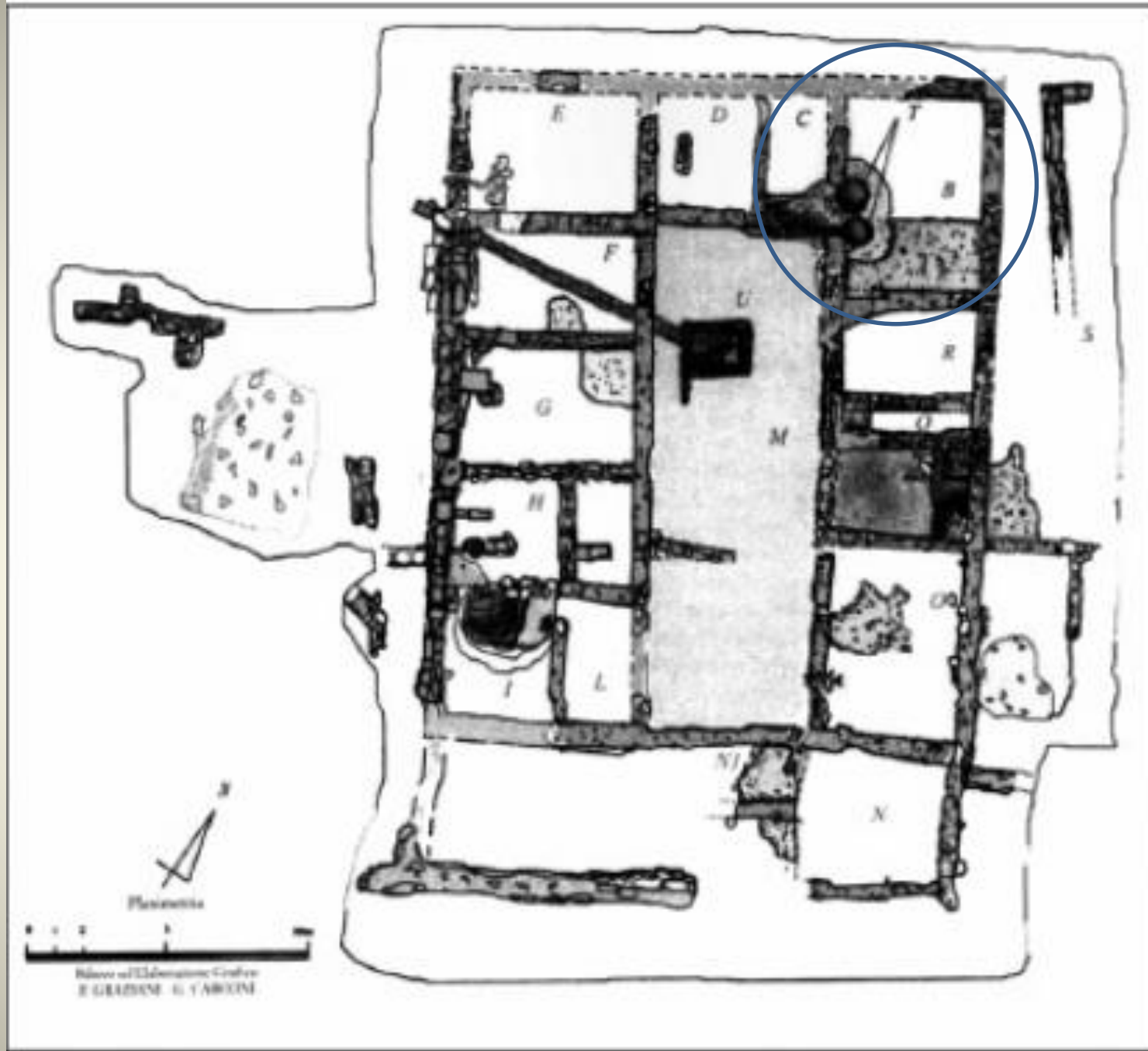
Colum. 12, 3, 6

[6] *pluviis vero diebus, vel cum frigoribus aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non potuerit, ut **ad lanificium** reducatur **praeparataeque sint et pectitae lanae**, quo **facilius iusta lanificio** persequi atque exigere possit. Nihil enim nocebit, si sibi atque actoribus et aliis in honore servulis vestis domi confecta fuerit, quo minus patris familiae rationes onerentur.*

Colli di Enea

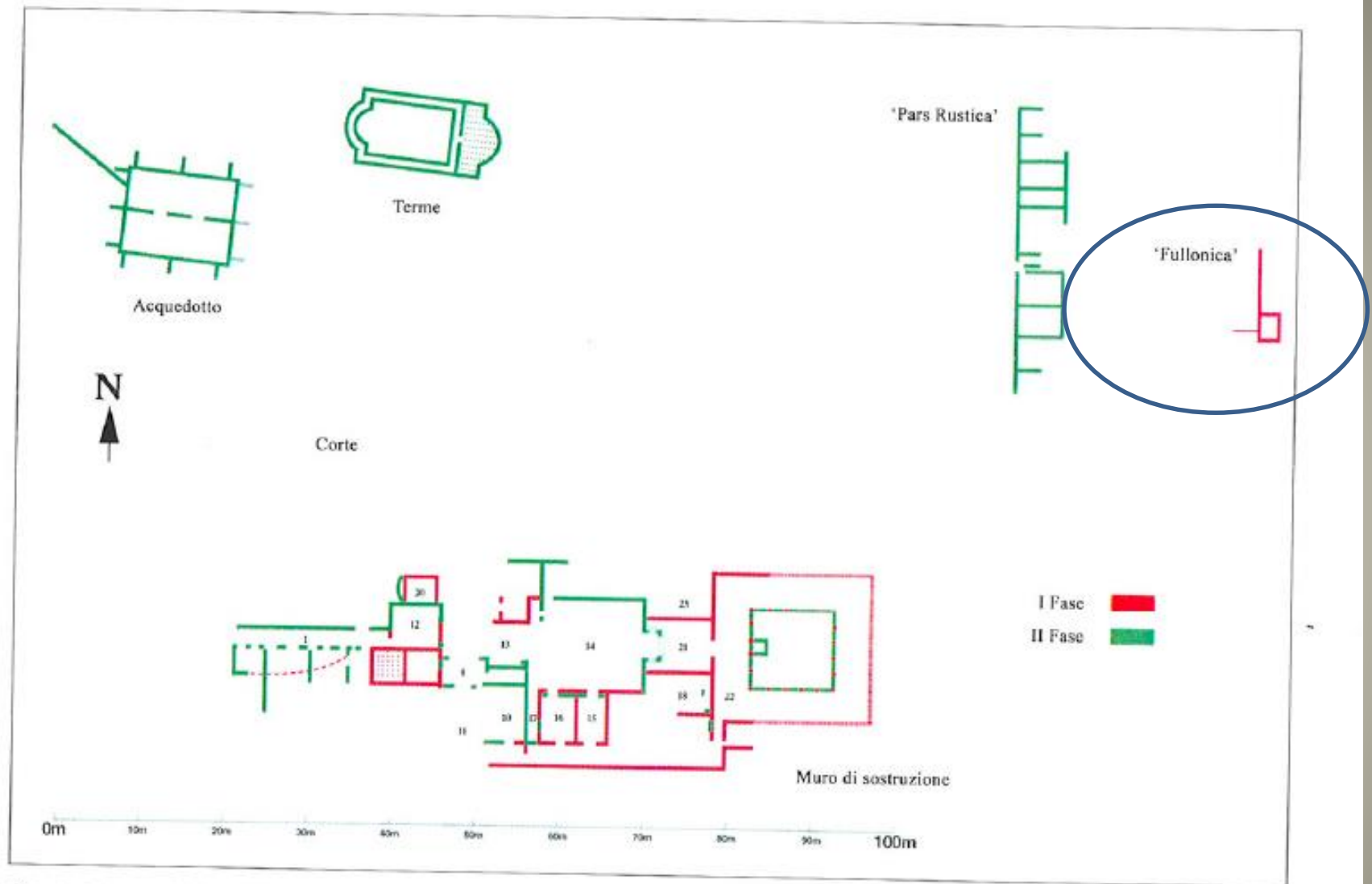

Fig. 2. Pianta della *villa* della prima e media età imperiale.

San Pietro di Tolve

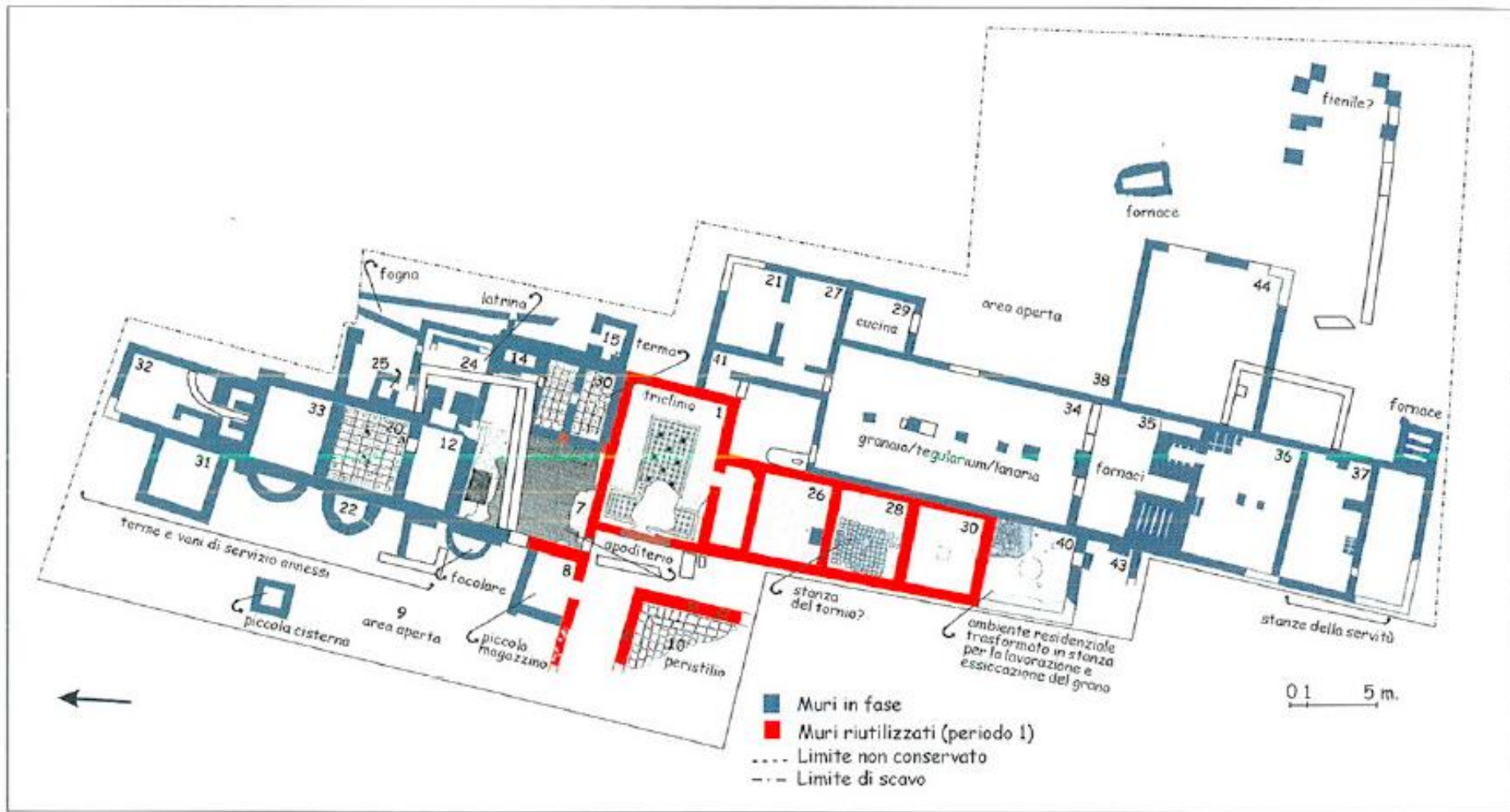
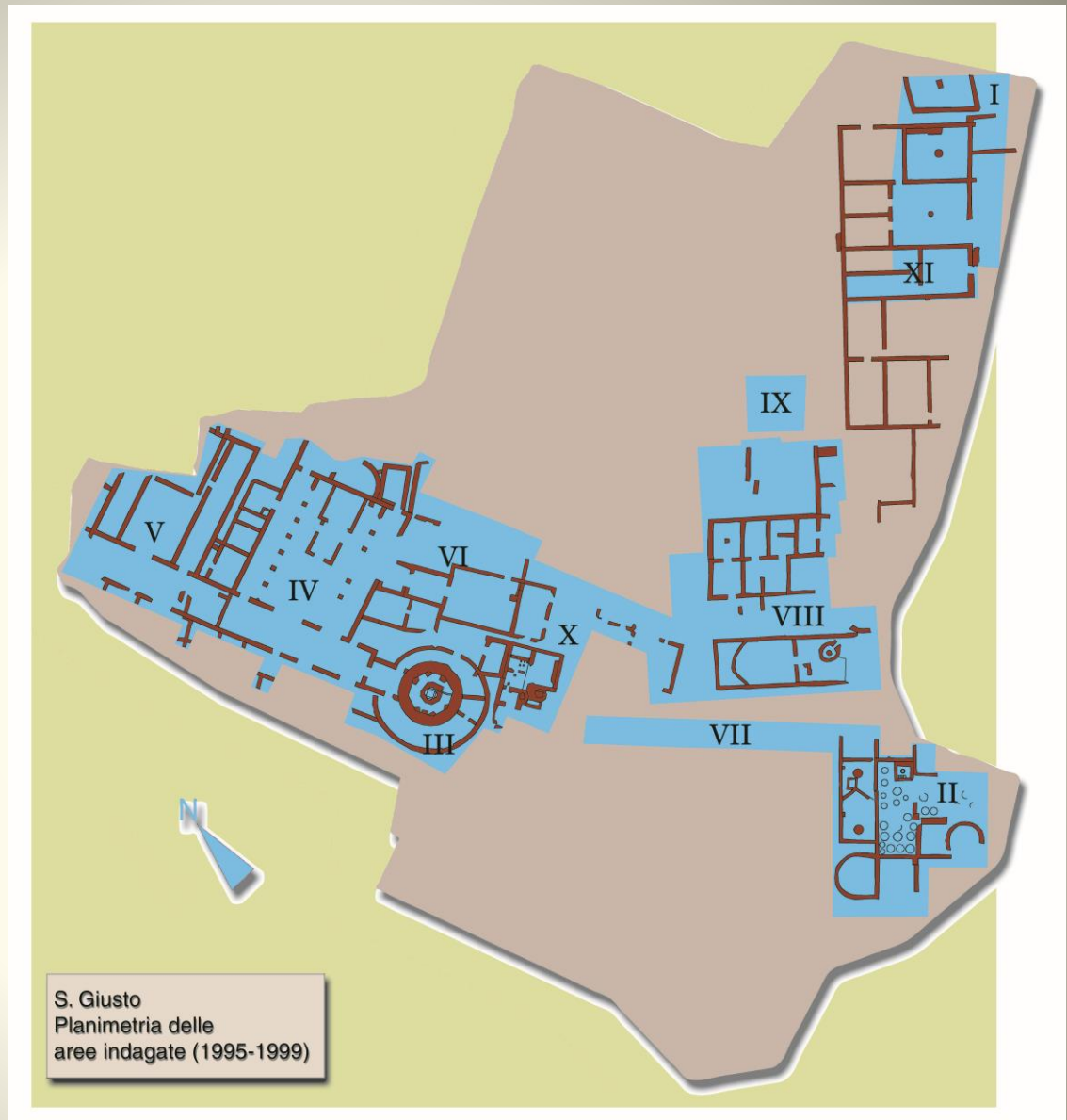

Fig. 5. Planimetria della villa. Periodo 2, fine I/inizi II-metà III sec. d.C. (rilievo di D. Pantano, elaborazione grafica di Helga Di Giuseppe).

San Giusto

Brioni

Costigliole Saluzzo

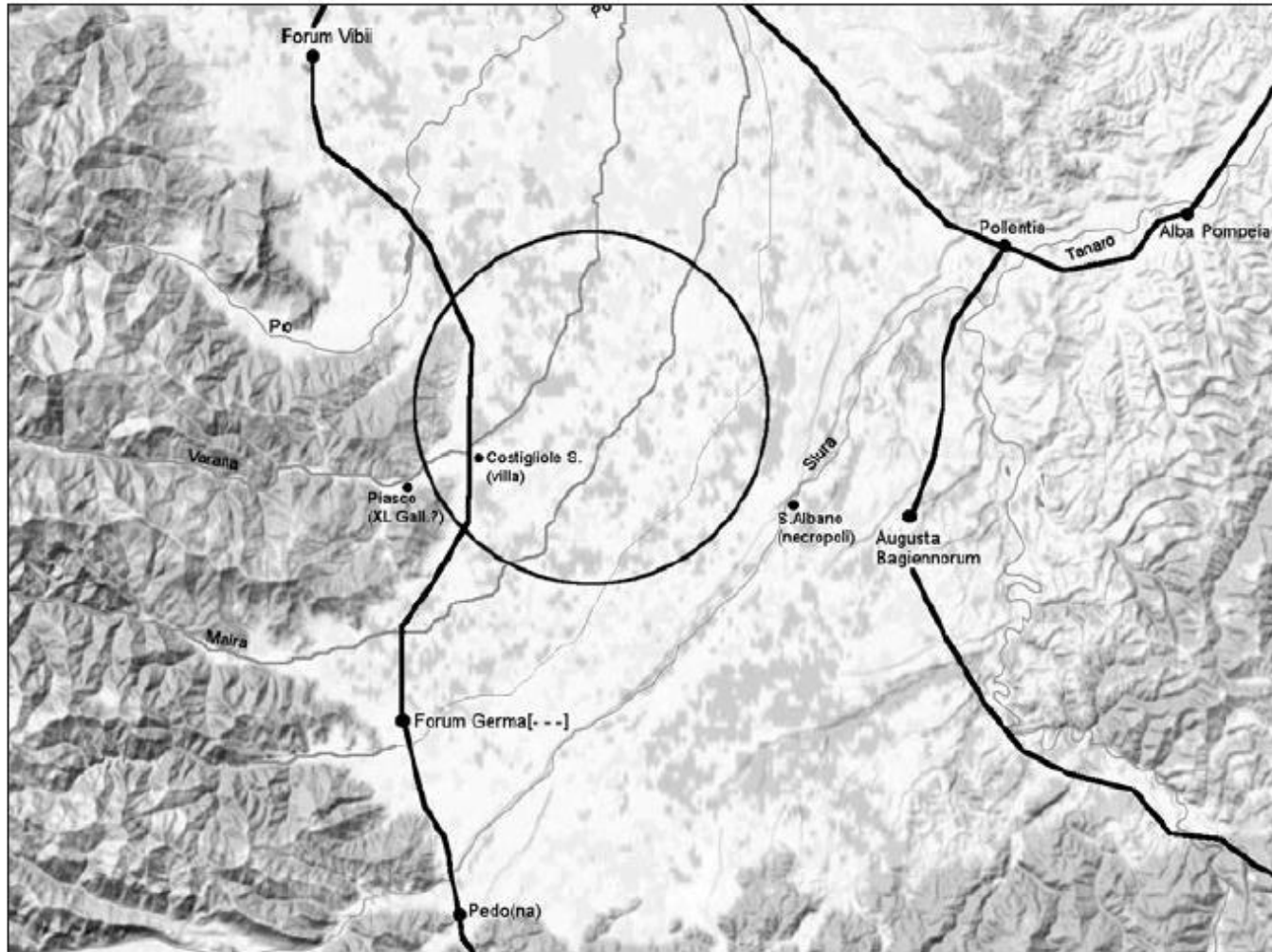

Fig. 1. - *L'Ager Saluzzensis*. Fonte: Ancient World Mapping Center (<http://awmc.unc.edu>); elaborazione grafica dell'A.

Costigliole Saluzzo

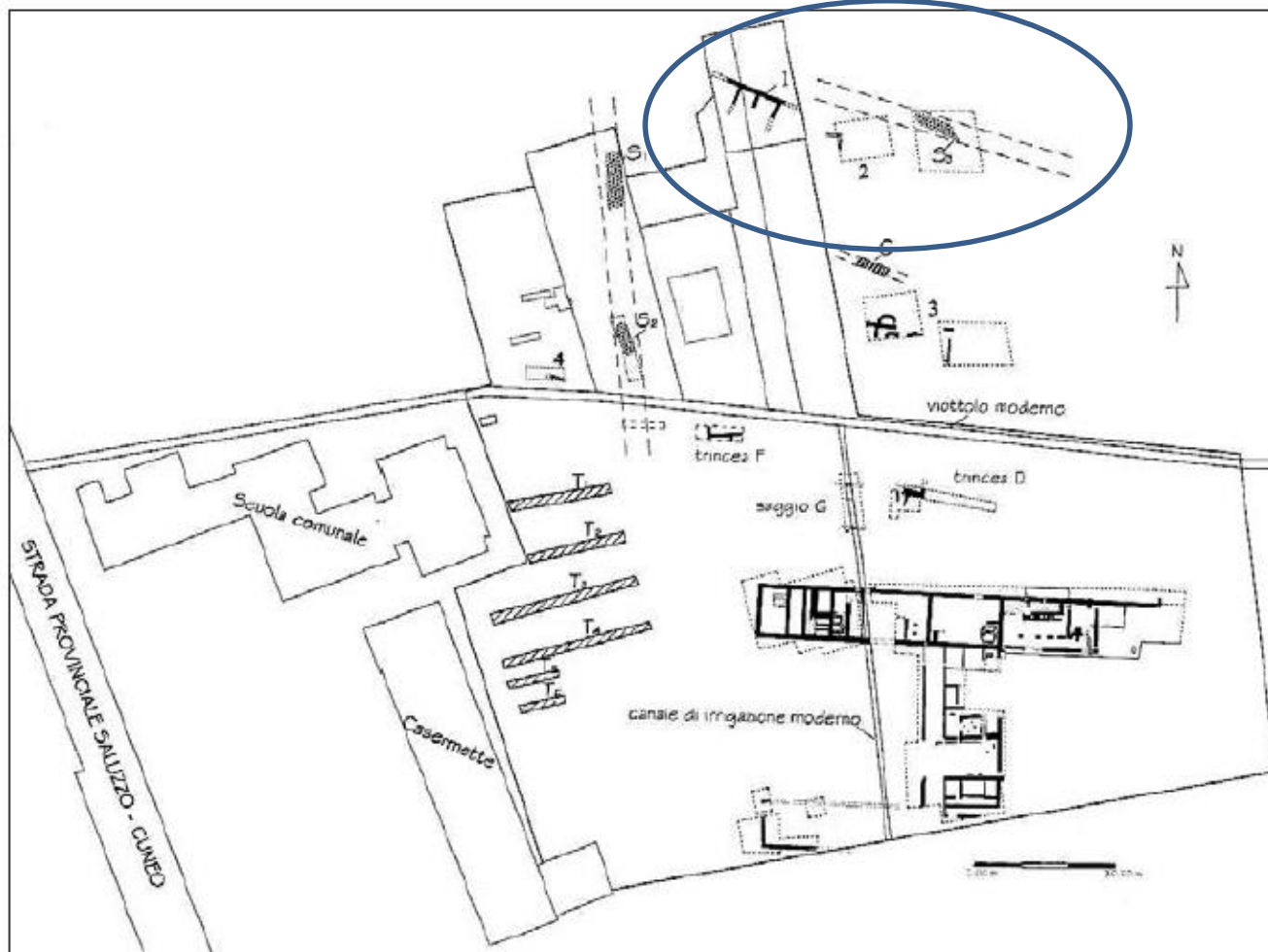
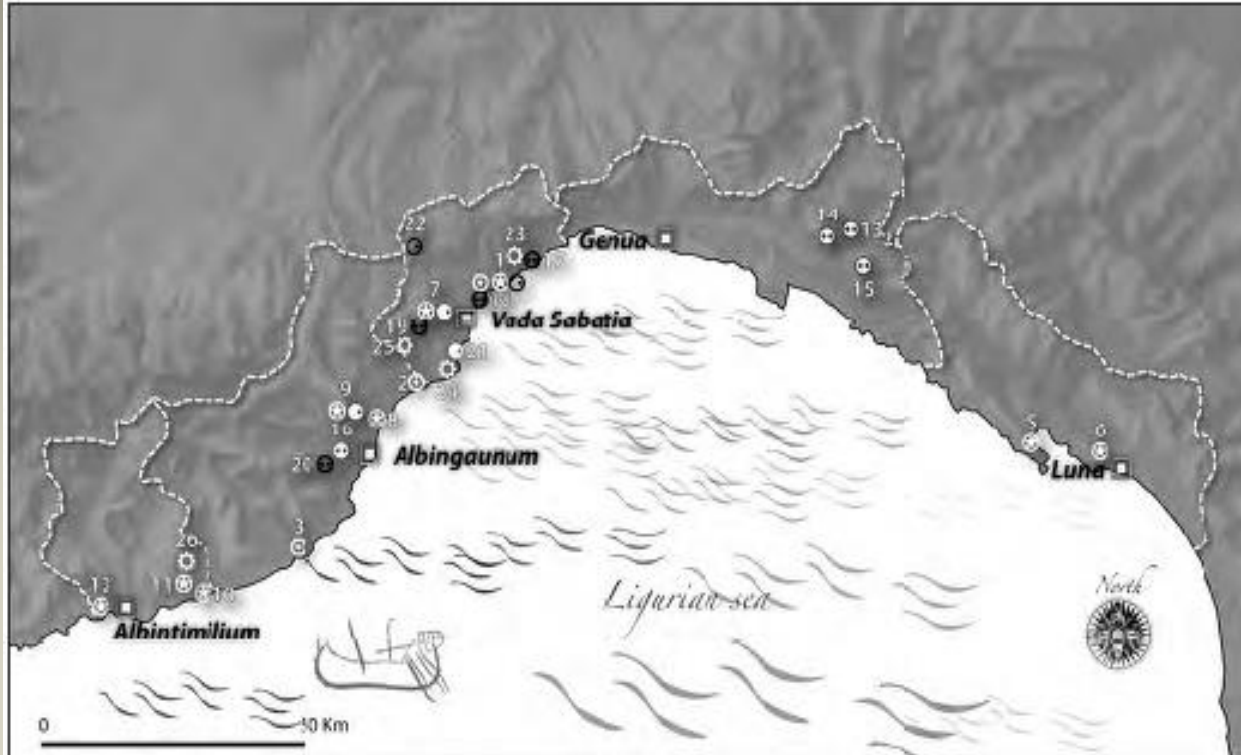

Fig. 2. - Localizzazione della villa a Costigliole Saluzzo (CN). Fonte: Elia and Meirano 2012b, 44.

 MUNICIPIA

 PRESUMED ROMAN MANSIONES

1. *Alba Docilia-Decilia-Defizia* (Albisola)
2. *Pullopces* (between Finale Ligure and Pietra Ligure)
3. *Lucus Bormani* (S. Bartolomeo al Mare)
4. *Costa Bellinara-Costa Bellara* (Pieve Ligure)

 ROMAN VILLAE

5. Varignano (SP)
6. Bocca di Magra (SP)
1. Albisola Superiore (SV)
7. San Pietro in Carpignano (SV)
8. Loano (SV)
9. Corti (SV)
10. Sanco Stefano al Mare (IM)
11. Busana (IM)
12. Camporosso (IM)

 ROMAN RURAL SETTLEMENTS

13. Semavigo (GE)
14. Mezzanego (GE)
15. Né (GE)
16. Lusignano (SV)

 PRESUMED ROMAN RURAL SETTLEMENTS

17. Sant'Ambrogio (SV)
18. Santi Pietro & Paolo (SV)
Sant'Anastasia (SV)
Santo Spirito (SV)
19. Sant'Ermete (SV)
20. San Dalmazzo di Arveglio (SV)

 EARLY MEDIEVAL SETTLEMENTS

21. Noli (SV)
7. San Pietro in Carpignano (SV)
9. Corti (SV)

 PRESUMED EARLY MEDIEVAL SETTLEMENTS

1. San Pietro (Albisola)
22. San Donato (Cairo Montenotte)

 FORTIFIED SITES

23. Varazze (SV)
24. Varigotti (SV)
25. Sant'Antonino (SV)
26. Campomarzio (IM)

**CANALICUM?
CAIRO MONTENOTTE**

**ALBA DOCILIA? AD NAVALIA?
VARAZZE**

**VADA SABATIA
VADO LIGURE**

**PULLOPICES?
FINALE LIGURE**

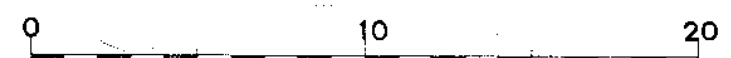
Quiliano

S. ERMELIA

Legino

Corti

MAR LIGURE

SCALA 1:200'000

KM

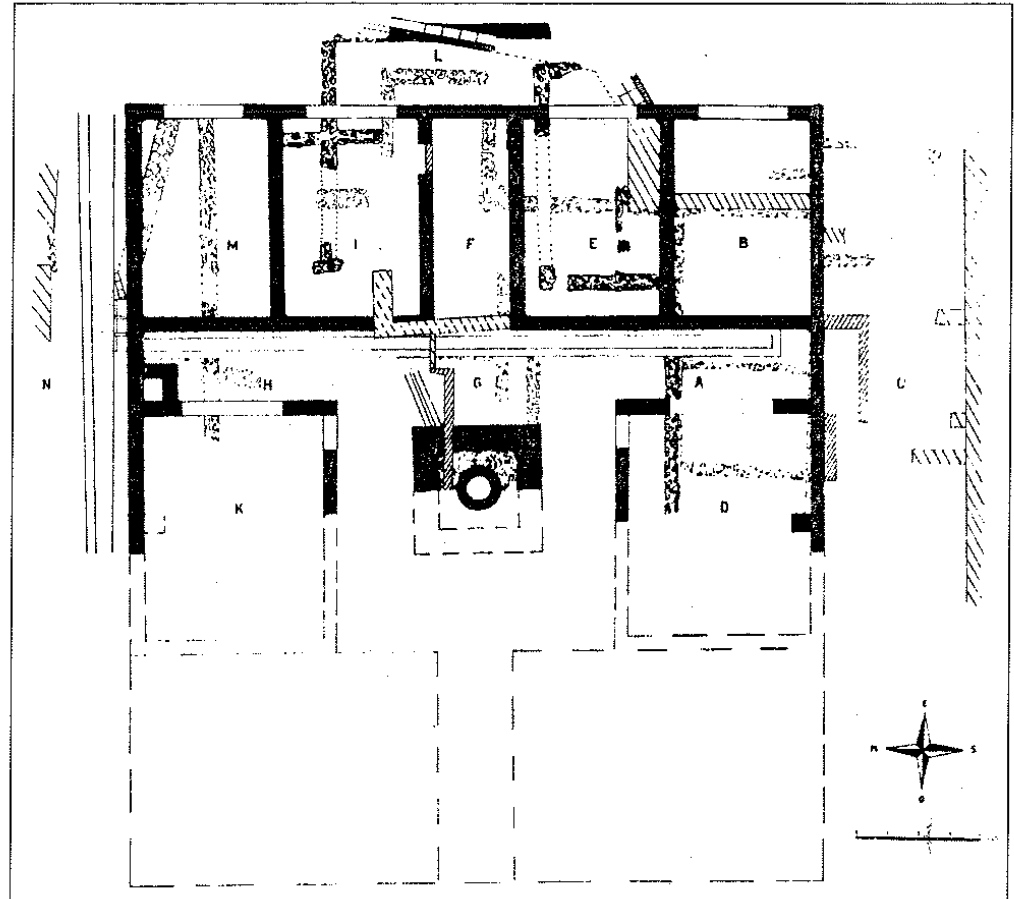
«Domus» di Vado Ligure

9. Vado Ligure. Piazza S. Giovanni Battista. Scavi Lamboglia 1953 (dal giornale di scavo).

11. Vado Ligure. Scavi 1970 nell'area delle scuole Don Peluffo (dal giornale di scavo).

«Domus» di Vado Ligure

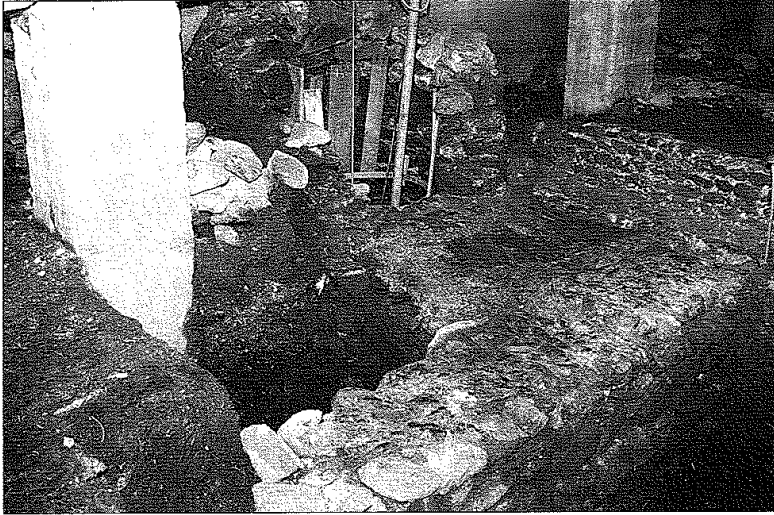
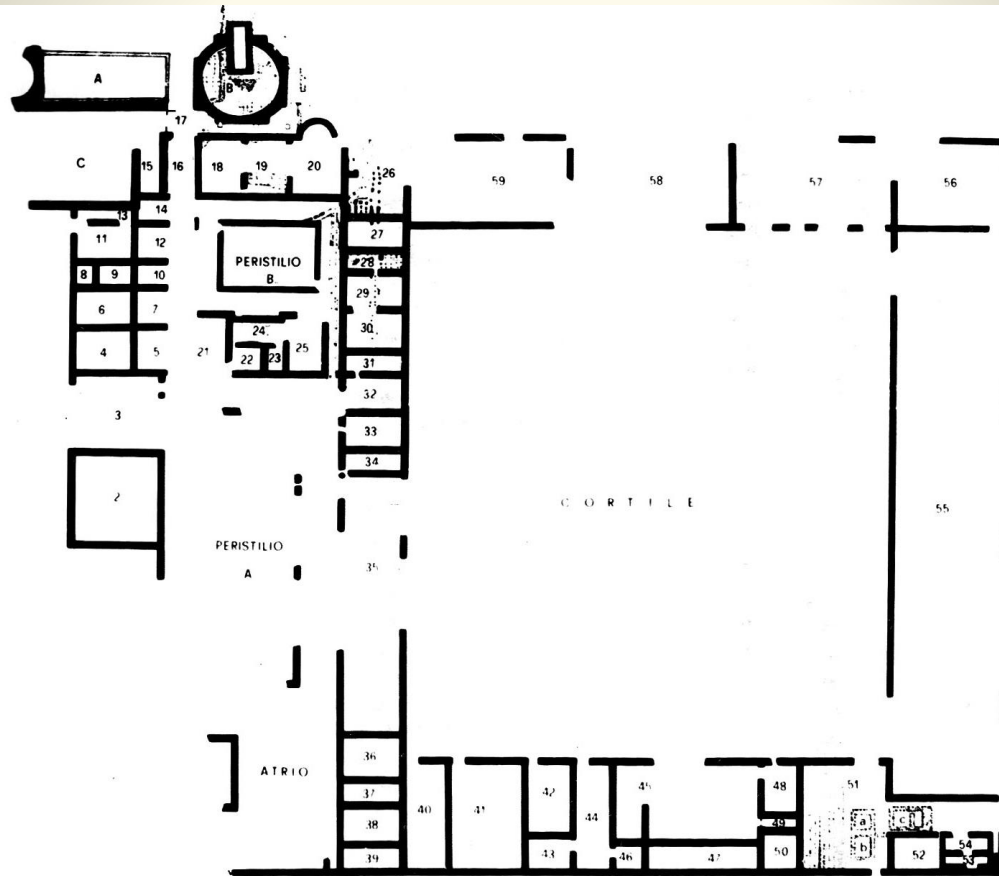

Fig. 7 - IL POZZO IN CORSO DI SVUOTAMENTO E I SAGGI NELL'AREA G (2003).

Fig. 8 - IL CANALE E I VANI E, F, I, M (a sinistra) e D, G, H (a destra) RIPRESI DA NORD ALLA FINE DELLO SCAVO 1954.

Alba Docilia

23 - Pianta della villa romana dopo gli scavi degli anni '70.

Alba Docilia

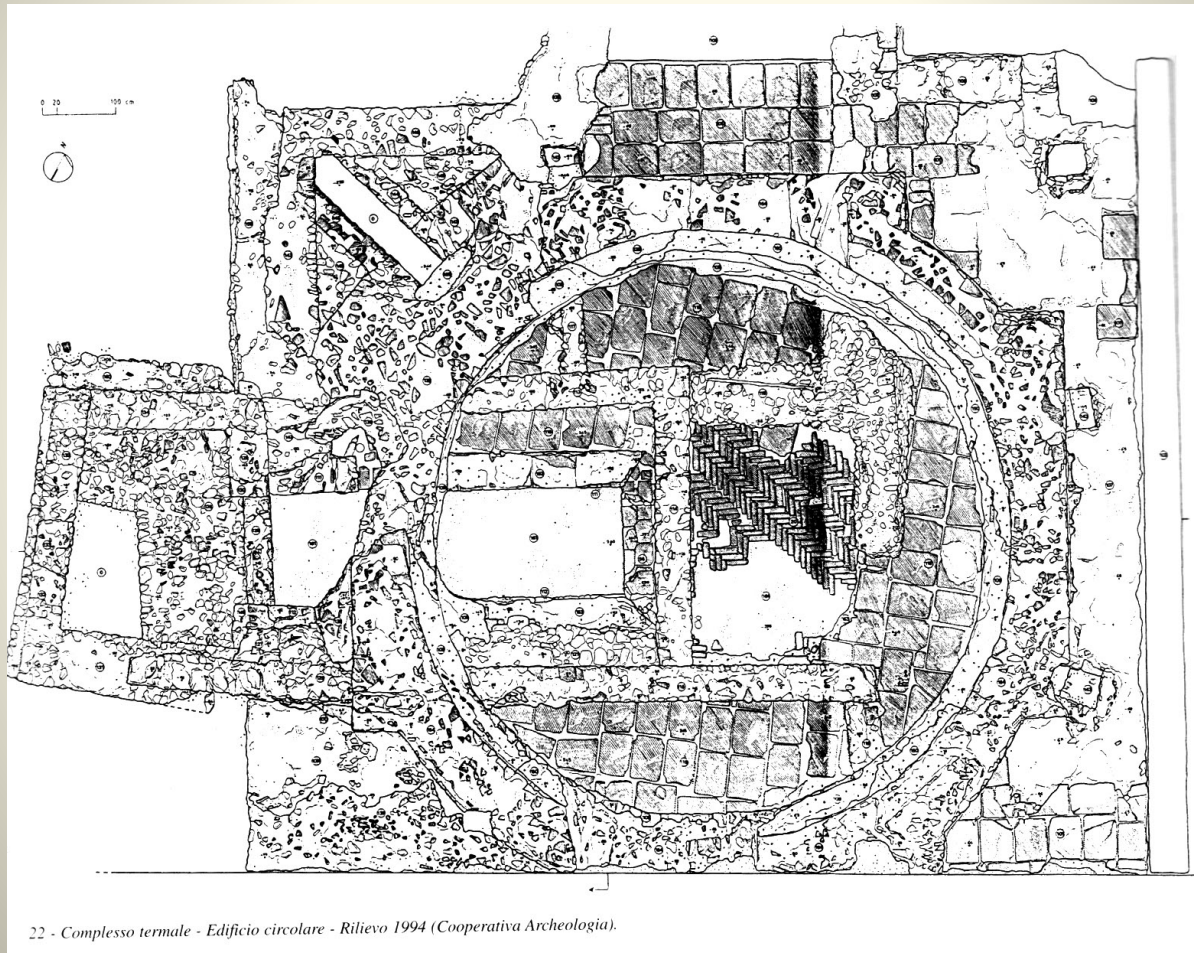

18 - Complesso termale - Dettaglio di una delle vasche rivestite in cocciopesto.

19 - Settore residenziale oltre la via degli Scavi - Vani occupati da sepolture.

Alba Docilia

Alba Docilia

24 - Settore residenziale - Sistema di riscaldamento.

25 - Settore termale - Edificio circolare - Vano interno.

Alba Docilia

Frammento con uccellino (prima della ricomposizione)

Alba Docilia

Frammenti appartenenti a pannelli monocromi gialli

Frammenti appartenenti a pannelli gialli e rossi

Frammenti appartenenti a pannelli monocromi rossi

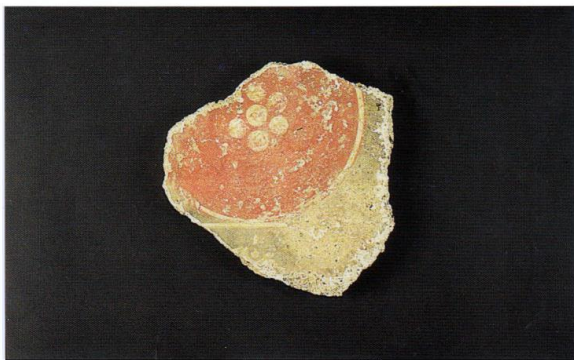

Frammento con decorazione floreale

Frammenti con decorazioni a falso marmo

Alba Docilia

Frammento con medaglione rosso

Frammenti appartenenti a pannelli bianchi con bordure policrome

Frammenti con campiture rosse e verdi e modanature

Frammenti di probabile soffitto

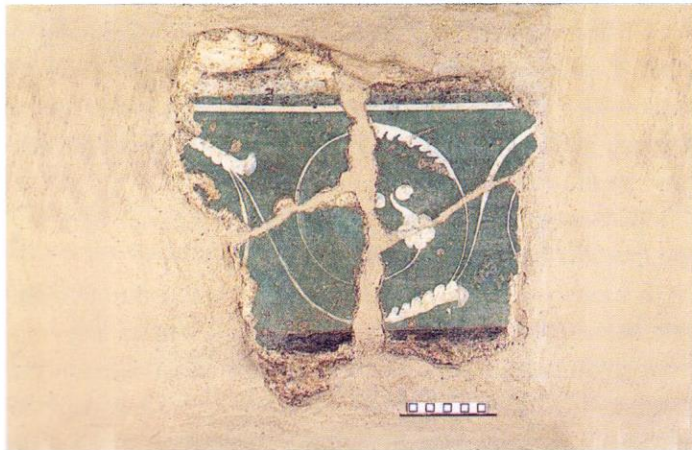
Alba Docilia

Frammenti del fregio a girali

Ricomposizione del fregio a girali

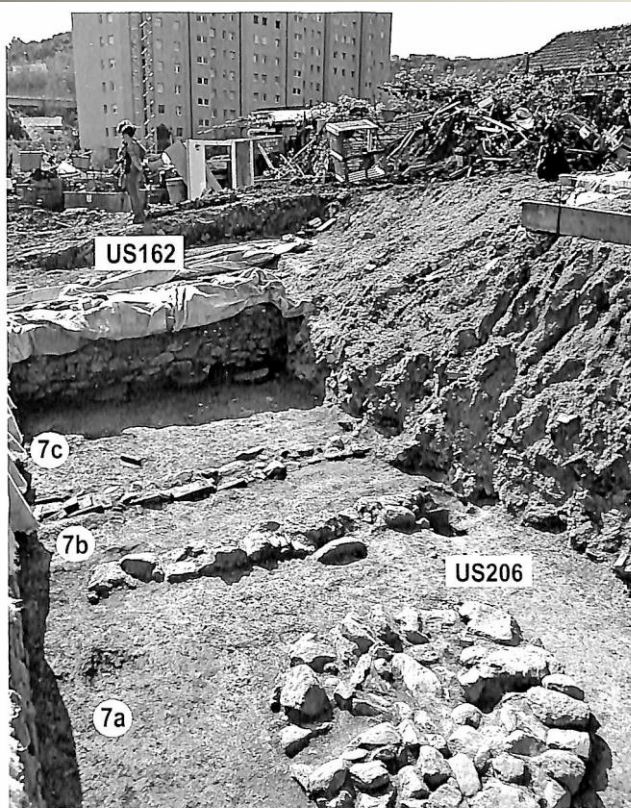

Frammenti del fregio a girali montati su pannello

Stratigrafia della preparazione e del supporto di una porzione del fregio a girali su laterizio

Legino

1. Savona. Legino. Saggio G. Resti del torcularium con suolo di frequentazione (US206) ripartito in tre ambienti (7a, 7b, 7c) e canaletta (US162).

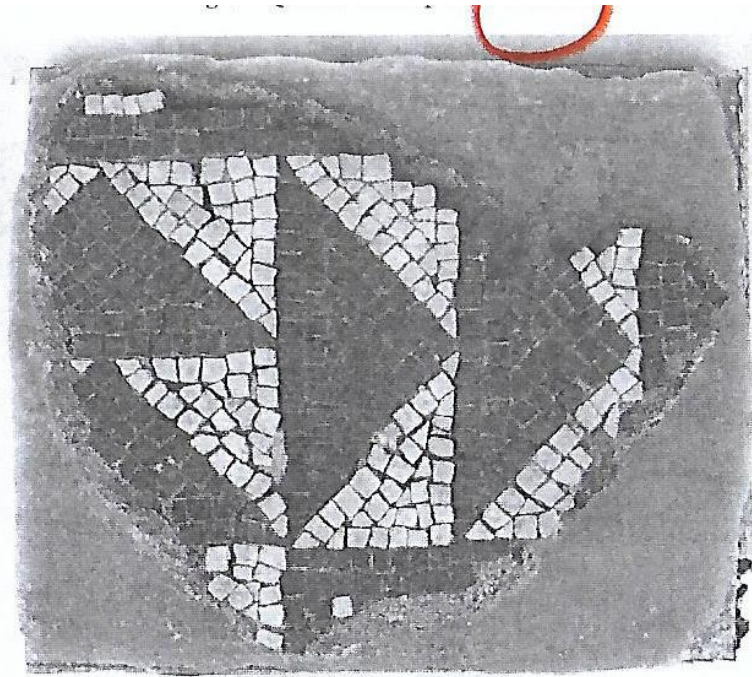

1. Savona. Legino. Il vano con pavimento a mosaico.

Sant'Ermete

23 Vado Ligure, frazione S. Ermete. Busto Cinquecentesco attribuito a Pertinace.

San Pietro in Carpignano

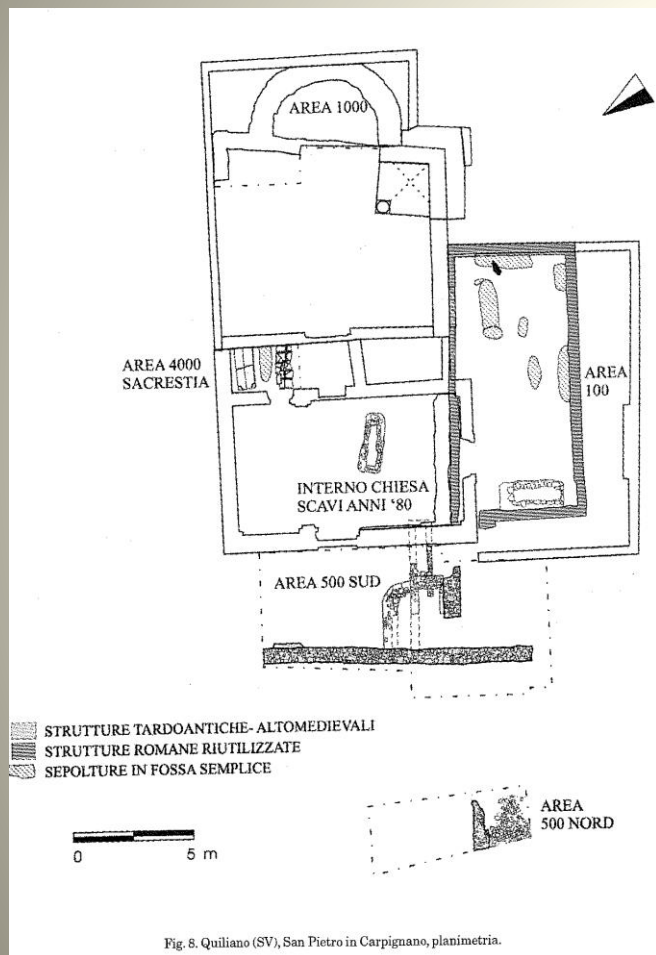

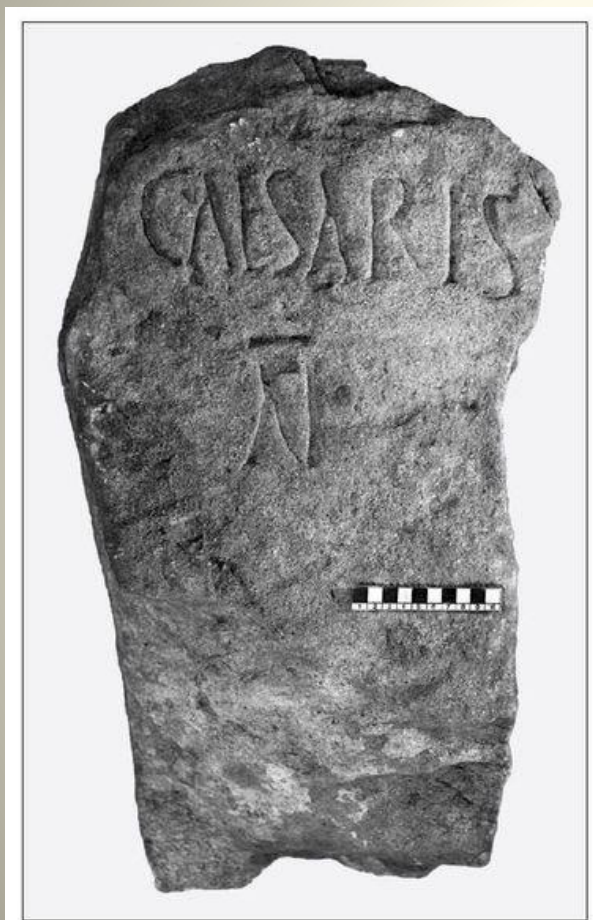
Fig. 8. Quiliano (SV), San Pietro in Carpignano, planimetria.

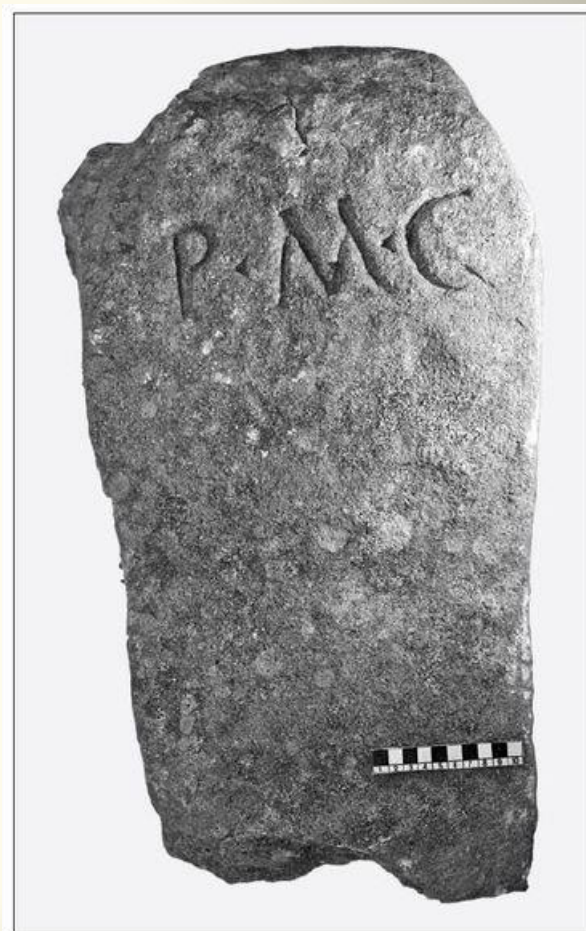
AE 2005, 537a=EDR000104:

*Sex(to) Ma(ri)o Ma(ni) f(ilio) /
Camilia (tribu) Teurioni, / Valeriae
M(arci) f(iliae) Saturnin(ae), /
V[aleriae (?) ---]rae / -----.*

G. Mennella, *Latifondi imperiali nella riviera ligure orientale: il cippo confinario del monte Ramaceto*, in *Le forme municipali in Italia e nelle province occidentali tra i secoli I a.C. e III d.C.*, Bari 2017 (pp. 291-302)=*AE* 2017, 472

3. - Il cippo del Monte Ramaceto: lato (a).

4. - Il cippo del Monte Ramaceto: lato (b).

CIL V, 7752=ILS 1658

Aureliae

Laudice

coniugi optimae

bene merenti,

Lupercus disp(ensator)

rationis privatae.

IRT 395

IRT 395

*Imp(eratori) Caes(ari) divi Marci / Antonini Pii Ger(manici)
Sarm(atici) / fil(io) divi Commodi frat(ri) / divi Antonini Pii
/ nep(oti) divi Hadriani pro/nep(oti) divi Traiani Parth(ici)
/ abnepoti divi Nervae / adnepoti / L(ucio) Septimio
Severo Pio Pertina/c[i] Aug(usto) Arab(ico) Adiab(enico)
Parth(ico) / max(imo) pont(ifici) max(imo) trib(unicia)
pot(estate) / XII imp(eratori) XI co(n)s(uli) III p(atri)
p(atriciae) proco(n)s(uli) / p[ro]pagatori imperi ob
cael[est]em in se indulgentiam eius / **D(ecimus) Cl[odius]**
Galba proc(urator) reg(ionis) The/vestinae et Hipponensis
et / **proc(urator) rationis privat[a]e / per Flaminiam**
Aemiliam / Liguriam*

[Aur. Vict.], *Epit.* 18, 4

Nam, libertino genitus patre apud Ligures in agro squalido Lollii Gentiani, cuius in praefectura quoque clientem se esse libentissime fatebatur, fuit doctor litterarum quae a grammaticis traduntur.

Festo/Paolo, s.v. *squalidum* 441L

Incultum et sordidum, quod proxime similitudinem habeat squamae piscium, sic appellatum.

Erodiano 2, 4, 6

πρῶτον μὲν γὰρ πᾶσαν τὴν κατ' Ἰταλίαν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν *ἀγεώργητόν* τε καὶ παντάπασιν οὕσαν *ἀργόν* ἐπέτρεψεν, ὅπόσῃν τις βούλεται καὶ δύναται, εἰ καὶ βασιλέως κτῆμα εἶη, καταλαμβάνειν, ἐπιμεληθέντι τε καὶ γεωργήσαντι δεσπότη εἶναι. ἔδωκέ τε γεωργοῦσιν ἀτέλειαν πάντων ἕς δέκα ἔτη καὶ διὰ παντὸς δεσποτείας ἀμεριμνίαν.

*Res gestae Divi Augusti:
la regina delle iscrizioni*

Epigrafia romana e istituzioni
(21/04/2021)

Suet., Aug. 101

Testamentum L. Planco C. Silio cons. III. Non. Apriles, ante annum et quattuor menses quam decederet, factum ab eo ac duobus codicibus, partim ipsius partim libertorum Polybi et Hilarionis manu, scriptum depositumque apud se virgines Vestales cum tribus signatis aequae voluminibus protulerunt. Quae omnia in senatu aperta atque recitata sunt. Heredes instituit primos: Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia, quos et ferre nomen suum iussit, secundos: Drusum Tiberi filium ex triente, ex partibus reliquis Germanicum liberosque eius tres sexus virilis, tertio gradu: propinquos amicosque compluris. Legavit populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium, praetorianis militibus singula milia nummorum, cohortibus urbanis quingenos, legionaris trecenos nummos: quam summam repraesentari iussit, nam et confiscatam semper repositamque habuerat. Reliqua legata varie dedit perduxitque quaedam ad vicies sestertium, quibus solvendis annum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate, nec plus perventurum ad heredes suos quam milies et quingenties professus, quamvis viginti proximis annis quaterdecies milies ex testamentis amicorum percepisset, quod paene omne cum duobus paternis patrimoniis ceterisque hereditatibus in rem publicam absumpsisset. Iulias filiam neptemque, si quid iis accidisset, vetuit sepulcro suo inferri. Tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est, altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur, tertio breviarium totius imperii, quantum militum sub signis ubique esset, quantum pecuniae in aerario et fisci et vectigaliorum residuis. Adiecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset.

Suet., *Aug.* 101

Le vergini Vestali produssero il testamento ch'egli aveva redatto sotto il consolato di Lucio Planco e Gaio Sestilio il terzo giorno prima delle Nones di aprile, un anno e quattro mesi prima di morire, e scritto in due rotoli, in parte di sua mano e in parte per mano dei liberti Polibio e Ilarione; e produssero anche tre rotoli allo stesso modo sigillati. Tutto fu aperto e letto nel Senato. Istituì primi eredi: Tiberio per metà più un sesto, Livia per un terzo, e a entrambi imponeva di portare il suo nome; eredi in secondo grado: Druso figlio di Tiberio per un terzo, e per le parti rimanenti Germanico e i suoi tre figli maschi; in terzo grado molti parenti e amici. Al popolo romano legò quaranta milioni di sesterzi, alle tribù tre milioni e mezzo, ai soldati pretoriani mille per ciascuno, cinquecento alle coorti urbane, trecento ai legionari: e queste somme dispose che fossero pagate subito, giacché le aveva sempre tenute riposte in serbo. Altri legati lasciò, alcuni fino a due milioni di sesterzi, a soddisfare i quali stabilì il termine di un anno, scusandosi con la modestia delle sue sostanze e dichiarando che ai suoi eredi non sarebbero toccati più di cento cinquanta milioni di sesterzi, sebbene negli ultimi vent'anni avesse da testamenti di amici ricevuto mille quattrocento milioni: ché, insieme coi due patrimoni paterni e con altre eredità, aveva speso quasi tutto per lo stato. Proibì che le due Giulie, la figlia e la nipote, venendo a morte fossero deposte nel suo sepolcro. Dei tre altri rotoli, in uno aveva raccolto le disposizioni per i suoi funerali, in un altro l'elenco delle opere da lui compiute, che voleva inciso su tavole di bronzo da collocarsi davanti al suo mausoleo; nel terzo una sommaria relazione su tutto l'Impero, quante truppe fossero sotto le insegne in ciascuna regione, quanto denaro fosse nell'erario, nelle sue casse e in residui da riscuotere delle pubbliche entrate; e aggiungeva anche i nomi dei liberti e dei servi ai quali si sarebbero potuti chiedere i conti.

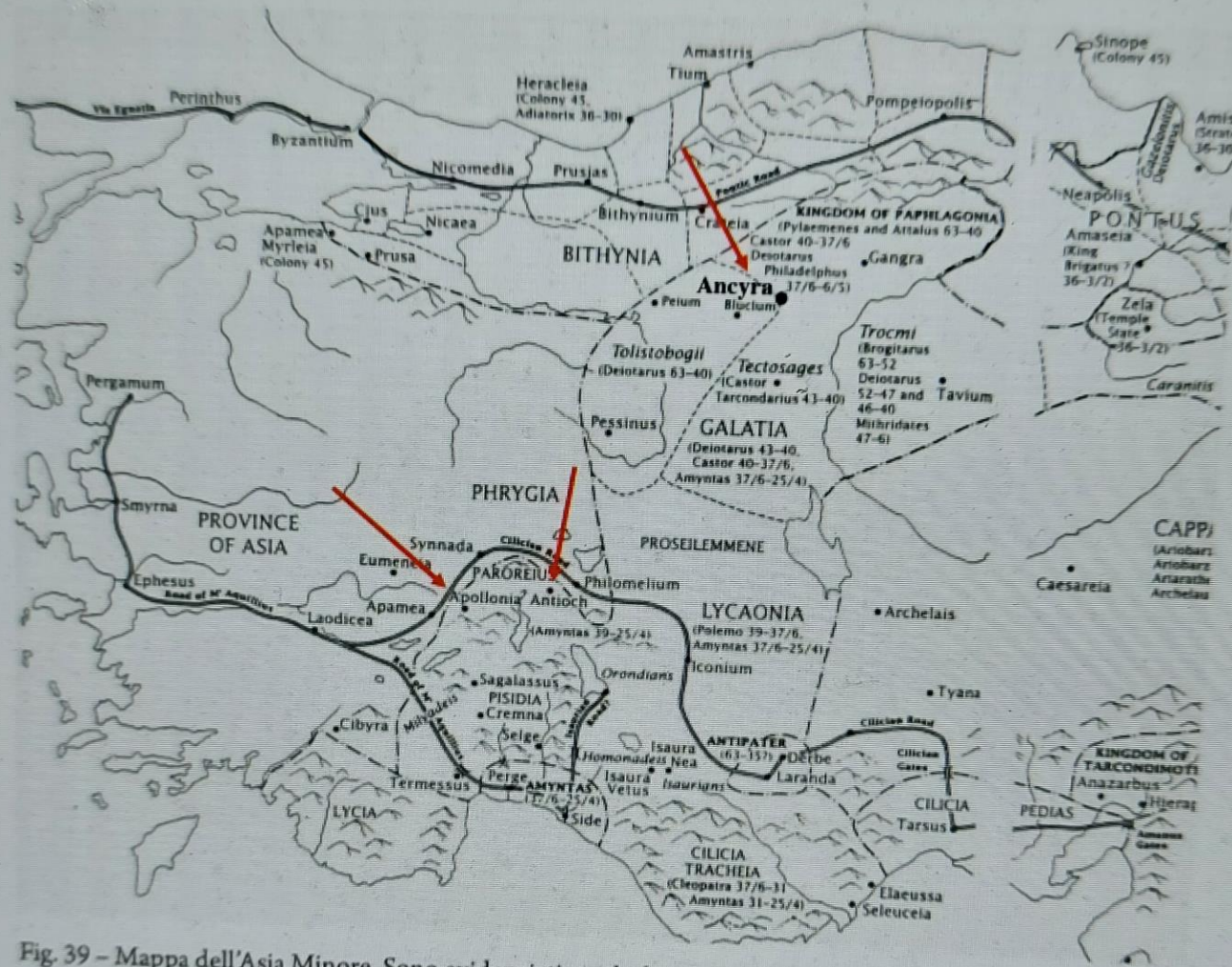
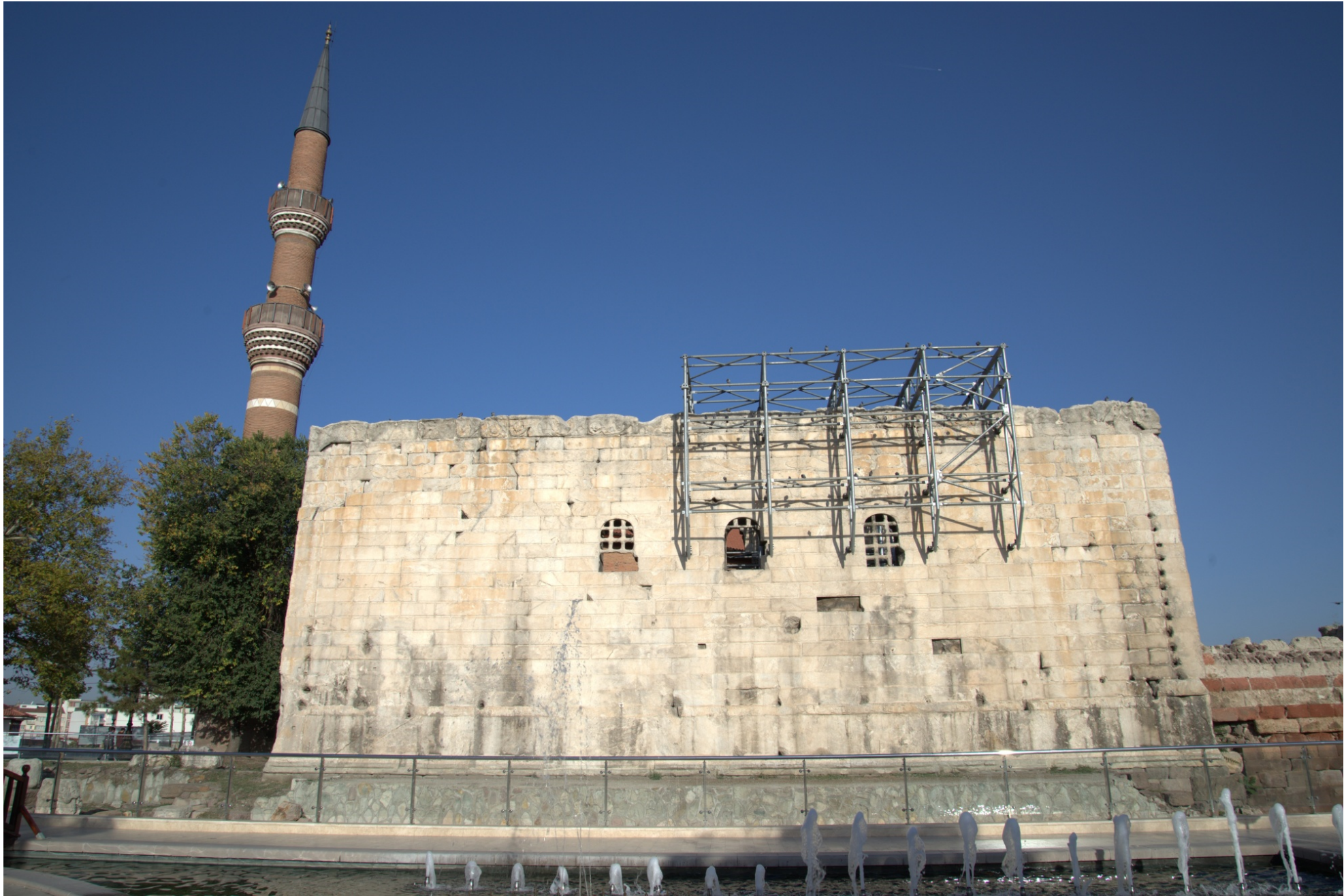

Fig. 39 - Mappa dell'Asia Minore. Sono evidenziati con le frecce i luoghi in cui sono conservate le tre principali iscrizioni greche delle *Res Gestae* (*Monumentum Ancyranum*; *Monumentum Antiochenum*; *Monumentum Apolloniense*).

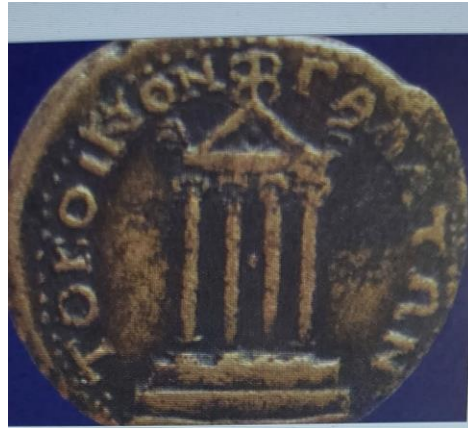

Fig. 12 - Da ARSLAN 2004, 189, n. 11 (rovescio)

Fig. 13 - Da ARSLAN 2004, 194, n. 39 (rovescio).

Fig. 14 - Panoramica del tempio.

IMPERIO POPULI ROMANI SVEJECIT ET INPENSAE QVAS IN REM PVBLICAM POPVLVMQVE ROMANVM FECIT

AD ME IVRIPES CONFERVNT REGES PARTHORVM TRIGRES ET POSTEA PHRATES REGIS PHRATIS FILIVS MEDORVM
AD ME VENEDS ADIUBENORVM ARTAXARES BRITANNORVM DVMS SOBRIANVS ET TINGOMMIVS SVGAMBORVM MAELO
MARCOMANORVM QVIBORVM RVS AD ME REGES PARTHORVM PHRATES ORODIS FILIVS SVOS NEPOTES QVE
OMNES MOIT IN ITALIAM NON BELLO SVPERATAE SVNT FOR EIDEM ME PRINCIPES QVIBVS ANTEA CVM POPVLO
PETENS INVIVM QVE ALIAE GENTES EXERTAE SVNT FOR EIDEM ME PRINCIPES QVIBVS ANTEA CVM POPVLO
ROMANO INVIVM EXERTAE LEGATIONVM ET AMICITIAE COMMERCIVM A ME GENTES PARTHORVM ET
MEDORVM PER LEGATOS ORODIS NEPOTEM MEI ARIOBARZANEM REGIS ARTAVZDIS FILIVM REGIS ARIOBARZANIS
PHRATIS FILIVM REGIS ORODIS NEPOTEM MEI ARIOBARZANEM REGIS ARTAVZDIS FILIVM REGIS ARIOBARZANIS
NEPOTEM IN CONSVLATV SETTO ET SEPTIMO POSTQVAM BELLA CIVILIA EXSTINXERAM PER CONSENSVM
INVERSORVM POTIVS REBVM CIVIVM REI PVBLICAE MEAE POTESTATE IN SENATVS POPVLIQVE ROMANI
ARBITRIVM TRASITVMI QVO PRO MERITO MEI SENATVS CONSVLTO AVGVSTVS APPELLATVS SVM ET CLVREIS
POSTEA AEDVM MEARVM VESTITI PVBLICE CORDVACVE CIVICA SVPER IANVAM MEAM FIXA EST ET CLVREIS
MREVS IN CIVIA IVDA POSTVS QVEM MIHI SENATVM POPVLMQVE ROMANVM DARE VIRTVTIS CLEMENTIAEQVE
HSTITIAE ET PIETATIS CAVSSA TESTATVM EST PER EIVS CIVIPEI INSCRIPTIONEM POST ID TEMPVS AVCTORITATE
OMNIBVS PRAETITI POTESTATIS AITEM NIHILO AMPLIVS HABVI QVAM CETERI CIVI MIHI QVOQVE IN MAGISTRATV
CONLEGAE FVERNT TERTIVM IECVM CONSVLATVM CVM OREBAM SENATVS ET ECVESTER ORDO POPVLSQVE
ROMANVS VTERBVS APPELLAVIT ME PATREM PATRIAE IDQVE IN VESTIBVLO AEDIVM MEARVM INSCRIBENDVM
ET IN CIVIA IVLIA ET IN FORO AVGVSTI QUADRIGIS CVAE MIHI EX SIC POSTAE SVNT CENSIVT CVM SCRIPSI
HAEC ANNUM AGEAM SEPTVAGENSIVMVM SEPTVM SVMMAM PECVNIAE QVAM DEDIT VEL IN AERARIVM
VEL PLEBEI ROMANAE VEL DIMISSIS MILITIVS DENARIVM SEXTIENS MILLIENS OPERA FECIT NOVA AEDVM
MARTIVS TONANTIS ET PERETRI APOLLINIS DIVI IVLII QVIRINI MINERVAE IVNONIS REGINAE TOVIS
LIBERTATIS LAVI M DEVM PENATIVM IVVENTATIS MATRIS MAGNAE IVPICALI PVVINAR AD CIRCVM
CVRIAM CVM CHALCIDICO FORVM AVGVSTVM BASILICAM IVLIAM THEATRVM MARCELLI PORTICVM
OCTAVIAM NEVMS TRANS TIBERIM CAESARVM REFECI CAPITOLIVM SACRASQVE AEDS NVMERO
OCTOGINTA DVAS THEATRVM POMPEI AQVARIVM RIVDS VIAM FLAMINIAM INPENSAM PRAESTITTA IN
SICUT ACVLICENICIT REVERA GLADIATORVM SVS EXPLETAS ET VENATIONES ET NAVMACHIAM
ET DONATA PECVNIA COLONIS IN ITALIA OPPIDIS IN PROVINCIS TERRAE MOITV INCENDIO QVE
CONSUMPTI AVT VIRILIM AMICIS SENATORIBVSQVE QVORVM CENSVS EXPLEVT IN NVMERABILIS

AD ME IVRIPES CONFERVNT REGES PARTHORVM TRIGRES ET POSTEA PHRATES REGIS PHRATIS FILIVS MEDORVM
AD ME VENEDS ADIUBENORVM ARTAXARES BRITANNORVM DVMS SOBRIANVS ET TINGOMMIVS SVGAMBORVM MAELO
MARCOMANORVM QVIBORVM RVS AD ME REGES PARTHORVM PHRATES ORODIS FILIVS SVOS NEPOTES QVE
OMNES MOIT IN ITALIAM NON BELLO SVPERATAE SVNT FOR EIDEM ME PRINCIPES QVIBVS ANTEA CVM POPVLO
PETENS INVIVM QVE ALIAE GENTES EXERTAE SVNT FOR EIDEM ME PRINCIPES QVIBVS ANTEA CVM POPVLO
ROMANO INVIVM EXERTAE LEGATIONVM ET AMICITIAE COMMERCIVM A ME GENTES PARTHORVM ET
MEDORVM PER LEGATOS ORODIS NEPOTEM MEI ARIOBARZANEM REGIS ARTAVZDIS FILIVM REGIS ARIOBARZANIS
PHRATIS FILIVM REGIS ORODIS NEPOTEM MEI ARIOBARZANEM REGIS ARTAVZDIS FILIVM REGIS ARIOBARZANIS
NEPOTEM IN CONSVLATV SETTO ET SEPTIMO POSTQVAM BELLA CIVILIA EXSTINXERAM PER CONSENSVM
INVERSORVM POTIVS REBVM CIVIVM REI PVBLICAE MEAE POTESTATE IN SENATVS POPVLIQVE ROMANI
ARBITRIVM TRASITVMI QVO PRO MERITO MEI SENATVS CONSVLTO AVGVSTVS APPELLATVS SVM ET CLVREIS
POSTEA AEDVM MEARVM VESTITI PVBLICE CORDVACVE CIVICA SVPER IANVAM MEAM FIXA EST ET CLVREIS
MREVS IN CIVIA IVDA POSTVS QVEM MIHI SENATVM POPVLMQVE ROMANVM DARE VIRTVTIS CLEMENTIAEQVE
HSTITIAE ET PIETATIS CAVSSA TESTATVM EST PER EIVS CIVIPEI INSCRIPTIONEM POST ID TEMPVS AVCTORITATE
OMNIBVS PRAETITI POTESTATIS AITEM NIHILO AMPLIVS HABVI QVAM CETERI CIVI MIHI QVOQVE IN MAGISTRATV
CONLEGAE FVERNT TERTIVM IECVM CONSVLATVM CVM OREBAM SENATVS ET ECVESTER ORDO POPVLSQVE
ROMANVS VTERBVS APPELLAVIT ME PATREM PATRIAE IDQVE IN VESTIBVLO AEDIVM MEARVM INSCRIBENDVM
ET IN CIVIA IVLIA ET IN FORO AVGVSTI QUADRIGIS CVAE MIHI EX SIC POSTAE SVNT CENSIVT CVM SCRIPSI
HAEC ANNUM AGEAM SEPTVAGENSIVMVM SEPTVM SVMMAM PECVNIAE QVAM DEDIT VEL IN AERARIVM
VEL PLEBEI ROMANAE VEL DIMISSIS MILITIVS DENARIVM SEXTIENS MILLIENS OPERA FECIT NOVA AEDVM
MARTIVS TONANTIS ET PERETRI APOLLINIS DIVI IVLII QVIRINI MINERVAE IVNONIS REGINAE TOVIS
LIBERTATIS LAVI M DEVM PENATIVM IVVENTATIS MATRIS MAGNAE IVPICALI PVVINAR AD CIRCVM
CVRIAM CVM CHALCIDICO FORVM AVGVSTVM BASILICAM IVLIAM THEATRVM MARCELLI PORTICVM
OCTAVIAM NEVMS TRANS TIBERIM CAESARVM REFECI CAPITOLIVM SACRASQVE AEDS NVMERO
OCTOGINTA DVAS THEATRVM POMPEI AQVARIVM RIVDS VIAM FLAMINIAM INPENSAM PRAESTITTA IN
SICUT ACVLICENICIT REVERA GLADIATORVM SVS EXPLETAS ET VENATIONES ET NAVMACHIAM
ET DONATA PECVNIA COLONIS IN ITALIA OPPIDIS IN PROVINCIS TERRAE MOITV INCENDIO QVE
CONSUMPTI AVT VIRILIM AMICIS SENATORIBVSQVE QVORVM CENSVS EXPLEVT IN NVMERABILIS

Res gestae 1.1-4

Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam [a do]minatione factionis oppressam in libertatem vindic[avi. Eo nomi]ne senatus decretis honorificis in ordinem suum m[e ad]legit, C. Pansa et A. Hirti]o consulibu[s, c]onsul[a]rem locum s[ententiae dicendae simul dans, et im]perium mihi dedit. Res publica n[e quid detrimenti caperet, me] propraetore simul cum consulibus pro[videre iussit. Populus] autem eodem anno me consulem, cum [consul uterque bello ceci]disset, et triumvirum rei publicae constituend[ae creavit].

Res gestae 1.1-4

All'età di diciannove anni, per decisione personale e a mie spese ho allestito un esercito grazie al quale ho restituito la libertà alla repubblica oppressa dal dominio di una fazione. Per questa ragione il Senato con dei decreti onorifici mi ha ammesso nel suo ordine, sotto il consolato di Gaio Pansa e Aulo Irzio, dandomi contemporaneamente il rango consolare per esprimere il mio parere, e mi ha conferito *l'imperium*. Affinché la repubblica non soffrisse qualche danno, (il Senato) mi ha ordinato di prendere delle misure in qualità di propretore insieme con i consoli. Il popolo, poi, nello stesso anno mi ha eletto console, poiché entrambi i consoli erano caduti in guerra, e triumviro per la restaurazione della repubblica.

Res gestae 34

In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia extinxi, per consensum universorum potens reipublicam, rem publicam ex mea potestate in senatumque Romanum arbitrium transtuli. Quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum et laureis postes aedium mearum vestitus publice coronaque civica super ianuam meam fixa est, et clipeus aureus in curia Julia positus, quem mihi senatus populumque Romanum dare virtutis clementiae et iustitiae et pietatis causa testatum est per eius clipei inscriptionem. Post id tempus auctoritate omnibus praestiti, potestatis autem nihilo amplius habui quam ceteri, qui mihi quoque in magistratu conlegae fuerunt.

Res gestae 34

Durante il mio sesto e settimo consolato, dopo aver posto fine alle guerre civili, essendo in possesso del potere assoluto per consenso universale, ho trasferito la repubblica dal mio potere alla libera determinazione del Senato e del popolo romano. E per questo merito sono stato chiamato Augusto per senatoconsulto, gli stipiti della mia casa sono stati decorati con allori per ordine pubblico, sopra la porta della mia casa è stata affissa la corona civica e nella Curia Giulia è stato esposto uno scudo d'oro che il Senato e il popolo romano mi hanno assegnato per il mio valore, la mia clemenza, la mia giustizia e la mia pietà, come attesta l'iscrizione sopra lo scudo. Da allora sono stato superiore a tutti in autorità, ma non ho avuto più potere degli altri che sono stati miei colleghi in ciascuna magistratura.

Suet., Aug. 7

Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam maiorum originis, vel quod regione Thurina recens eo nato pater Octavius adversus fugitivos rem prospere gesserat. Thurinum cognominatum satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam eius aeream veterem, ferreis et paene iam exolescentibus litteris hoc nomine inscriptam, quae dono a me principi data inter cubiculi Lares colitur. Sed et a M. Antonio in epistolis per contumeliam saepe Thurinus appellatur, et ipse nihil amplius quam mirari se rescribit, pro obprobrio sibi prius nomen obici. Postea Gai Caesaris et deinde Augusti cognomen assumpsit, alterum testamento maioris avunculi, alterum Munati Planci sententia, cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur, ab auctu vel ab avium gestu gustive, sicut etiam Ennius docet scribens: Augusto augurio postquam incluta condita Roma est.

Suet., *Aug.* 7

Da fanciullo gli avevano dato il soprannome di Turino, vuoi per ricordare la sua origine, vuoi perché nel territorio di Turi il padre Ottavio, poco tempo dopo la sua nascita, aveva sconfitto gli schiavi fuggitivi. Ho potuto constatare con certezza che Augusto venne chiamato Turino, perché ho posseduto una vecchia effigie di bronzo che lo rappresenta fanciullo, con sopra scritto, a lettere di ferro quasi cancellate, tale soprannome; ho regalato questa effigie al nostro principe, che la venera tra i suoi dei domestici. Anche Marco Antonio, per ingiurarlo, nelle sue lettere lo chiama spesso Turino: e Augusto meravigliandosi si accontenta di rispondere: «Non vedo perché debba considerare un insulto il mio primo nome». In seguito assunse il nome di Gaio Cesare, e poi il soprannome di Augusto. Il primo, in base al testamento del prozio, l'altro perché, mentre alcuni senatori erano del parere di attribuirgli quello di Romolo, quasi fosse stato il secondo fondatore di Roma, prevalse la proposta di Munazio Planco di chiamarlo invece Augusto, non tanto per attribuirgli un nome che non era mai stato usato prima, quanto per il significato onorifico di quella parola. Infatti si chiamano «augusti» i luoghi resi sacri dalla religione, e in cui si prendono gli auguri per consacrare qualcosa, sia che questa parola derivi da *auctus* sia che derivi da *avium gestus* o da *gustus*, come ci ricorda questo verso di Ennio:

«Dopo che l'inclita Roma fu eretta con presagio augusto».

Vell. Pat. 2.91

*Quod cognomen illi iure Planci sententia consensus universi senatus
populique Romani indidit.*

Serv., *ad Aen.* 1.292

Vera tamen hoc habet ratio, Quirinum Augustum esse, Remum vero pro Agrippa positum (...) nam adulans populus Romanus Octaviano tria obtulit nomina, utrum vellet Quirinus, an Caesar, an Augustus vocari. Ille ne unum eligendo partem laederet quae aliud offerre cupiebat, diverso tempore omnibus usus est, et primo Quirinus dictus est, inde Caesar, postea quod et obtinuit Augustus, sicut Svetonius probat et in Georgicis ostendit Vergilius.

Serv., *ad Aen.* 7.153

Augusta moenia, moenia augurio consacrata.

Festo/Paolo, s.v. Augustus, p. 2 L

Augustus locus sanctus ab avium gestu, id est quia ab avibus significatus est, sic dictus; sive ab avium gustatu, quia aves pastae id ratum fecerunt.

Paolo, p. 327 L

Romam Romulus de suo nomine appellavit, sed ideo Romam, non Romulam, ut ampliore vocabuli significatu prosperiora patriae suae ominaretur.

Aug., RG 8.5

*Legibus novis m[e auctore l]atis m[ulta] exempla maiorum exolescentia
iam ex nostro [saecul]o red[uxi et ip]se multarum rerum exempla
imitanda post[eris tradidi]*

Rich, Williams 1999, 169-213
28 a.C.

Paolo/Festo, s.v. civicam coronam, p. 37L

*Civicam coronam civis salutis suae causa servatus in proelio dabat,
quae erat [i]lignea, frondem habens perennem.*

Val. Max. 2.8.7

Lauream nec senatus cuiquam dedit nec quisquam sibi dari desideravit civitatis parte lacrimante. Ceterum ad quercum pronae porriguntur, ubi ob cives servatos corona danda est, qua postes Augustae domus sempiterna gloria triumphant.

CIL I², p. 231=Inscr.It. XIII.2.17, Fasti Praenestini, 13 gennaio

E eid(us) np[- - -] / puta[- - -] / id est [- - -] / non [- - -] / al[- - -] / Corona querc[- - -] / Augusti poner[- - -] / p. R. rest[- - -]t[- - -].

A. Corona querc[ea, uti super ianuam domus Imp. Caesaris] / Augusti poner[etur, senatus decrevit, quod rem publicam] / p(opulo) R(omano) rest[it]u[it].

B. Corona querc[ea a senatu, uti super ianuam Imp. Caesaris] / Augusti poner[etur, decreta quod cives servavit, re publica] / p(opuli) R(omani) rest[itu]t[a].

A V AGON

B III EN

C III FARM

D PR C

E EIDN

F XIX EN

G XIX FARN

H XVII C

A XVI C

B XV C

C XIII C

D XII C

E VII C

ACONIA
ANCONI
HABITATIONEM
IN SIA PONTINUM
QUAM ANTONIATUM
VITAE ET
SOCIETATE

IMP. CAES. M. AEM. SEPT. SEPTIMIUS SEVERUS ALEXANDER AVG. P. P. TR. POT. OPT. PRIN. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI

CORONAE
AUGUSTAE
P. R. RES. P. C.

IMP. CAESAR
M. AURELIUS
ANTONINVS P. P.

IMP. CAESAR
M. AURELIUS
ANTONINVS P. P.

IMP. CAESAR
M. AURELIUS
ANTONINVS P. P.

ALLA
IDY
AII

TERMINI
III IDY
SI FIDENA

IN FIDENA
S. P. Q. R. OPTIMO
PRINCIPI

IMP. CAESAR
M. AURELIUS
ANTONINVS P. P.

IMP. CAESAR
M. AURELIUS
ANTONINVS P. P.

Vell. 2.16.4

- Pompeio Sullaque et Mario fluentem procumbentemque rem populi Romani restituentibus
- Assenza di casi di restituere con rem publicam nel senso di restituire

XORIS

DIA EVGAL MEA PRAESTITISTI ORNAMENTIS
NUM OMNE AVRUM MARGARITA QVE CORPORI
DISTI MIHI. ET SVBINDE FAMILIA NUMMIS FRUCTIBVS
VERSARIORVM CVSTODIBVS ASENTIA MMEA MIOCVPLETASTI
TIS. QVOD VT CONARER EVIP TVSTVATE HORTABAT VR
MINIBAT CLEMENTIAE ORVM CONTRA QVO SE A PARABAS
OX TVA EST HR MITATE ANIMI EMISSA
TIS HOMINIBVS A MILONE QVO IVS DOMVS EMPTIONE
TVS VIBILI CIVILIS OCCASIONIBVS IN RVTT VP
DISTI DOMVM NOSTRAM

Pacato orbe terrarum restituta re
publica deinde nobis et felicia tempora
contigerunt

Suet., *de gramm.* 17

M. Verrius Flaccus (...). Quare ab Augusto quoque nepotibus eius praeceptor electus, transiit in Palatium cum tota schola (...). Statuam habet Praeneste, in superiore fori parte circa hemicyclium, in quo fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat.

Gellio, NA 5.6.13; 15

Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat (...). Hac corona ciuica L. Gellius, uir censorius, in senatu Ciceronem consulem donari a re publica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinae coniuratio detecta uindicataque.

Ovidio, *Tristia* 3.1.31-48

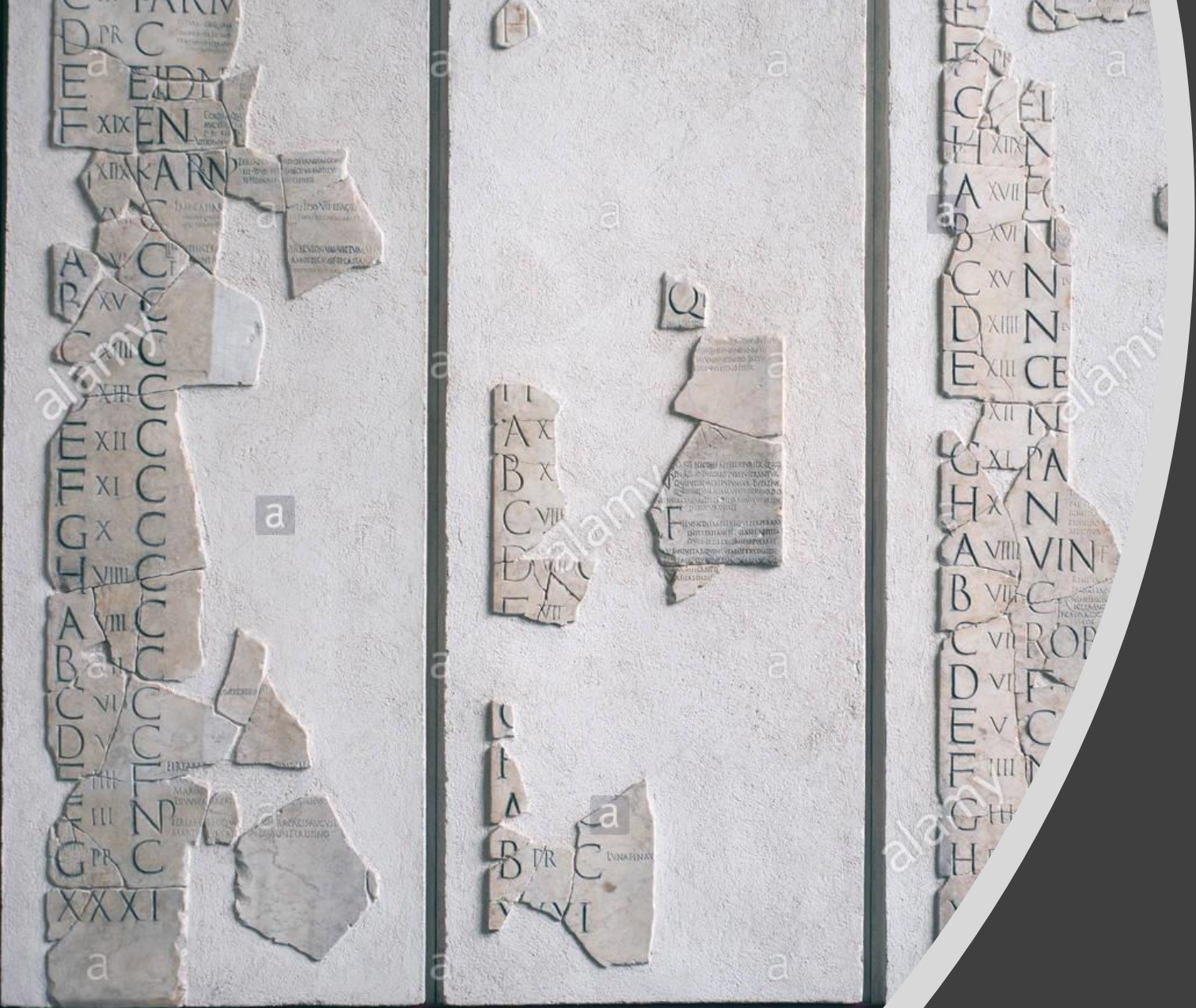
*Inde petens dextram "porta est" ait "ista Palati, / hic Stator, hoc primum
condita Roma loco est." / Singula dum miror, uideo fulgentibus armis /
conspicuos postes tectaque digna deo. / "Et louis haec" dixi "domus est?"
Quod ut esse putarem, / augurium menti querna corona dabat. / Cuius ut
accepi dominum, "Non fallimur," inquam, / "et magni uerum est hanc louis
esse domum. / Cur tamen opposita velatur ianua lauro, / cingit et augustas
arbor opaca fores? / Num quia perpetuos meruit domus ista triumphos, /
an quia Leucadio semper amata deo est? / Ipsane quod festa est, an quod
facit omnia festa? / Quam tribuit terris, pacis an ista nota est? / Utque uiret
semper laurus nec fronde caduca / carpitur, aeternum sic habet illa decus?
/ Causa superpositae scripto est testata coronae: / seruatos ciues indicat
huius ope.*

Vell. Pat. 2.89

Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperim magistratum ad pristinum redactum modum, tantummodo octo praetoribus adlecti duo. Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata.

Suet., *de gramm.* 17

M. Verrius Flaccus (...). Quare ab Augusto quoque nepotibus eius praeceptor electus, transiit in Palatium cum tota schola (...). Statuam habet Praeneste, in superiore fori parte circa hemicyclium, in quo fastos a se ordinatos et marmoreo parieti incisos publicarat.

I fasti praenestini

Rich, Williams 1999, 169-213

28 a.C.

CIL I², p. 231=Inscr.It. XIII.2.17, Fasti Praenestini, 13 gennaio

*E eid(us) np[- - -] / puta[- - -] / id est [- - -] / non [- - -] / al[- - -] / Corona
querc[- - -] / Augusti poner[- - -] / p. R. rest[- - -]t[- - -].*

A. *Corona querc[ea, uti super ianuam domus Imp. Caesaris] / Augusti
poner[etur, senatus decrevit, quod rem publicam] / p(opulo) R(omano)
rest[it]u[it].*

B. *Corona querc[ea a senatu, uti super ianuam Imp. Caesaris] / Augusti
poner[etur, decreta quod cives servavit, re publica] / p(opuli) R(omani)
rest[itu]t[a].*

Paolo/Festo, s.v. civicam coronam, p. 37L

*Civicam coronam civis salutis suae causa servatus in proelio
dabat, quae erat [i]lignea, frondem habens perennem.*

Val. Max. 2.8.7

Lauream nec senatus cuiquam dedit nec quisquam sibi dari desideravit civitatis parte lacrimante. Ceterum ad quercum pronae porriguntur, ubi ob cives servatos corona danda est, qua postes Augustae domus sempiterna gloria triumphant.

Cassio Dione 53.16.4

Καὶ γὰρ τὸ τε τὰς δάφνας πρὸ τῶν βασιλείων αὐτοῦ
προτίθεσθαι, καὶ τὸ τὸν στέφανον δρύινον ὑπὲρ αὐτῶν
ἀρτᾶσθαι, τότε οἱ ὡς καὶ αἰεὶ τοὺς τε πολεμίους νικῶντι καὶ
τοὺς πολίτας σώζοντι ἐψεφίσθη.

Vell. 2.16.4

- Pompeio Sullaque et Mario fluentem procumbentemque rem populi Romani restituentibus
- Assenza di casi di restituere con rem publicam nel senso di restituire

Gellio, NA 5.6.13; 15

Masurius autem Sabinus in undecimo librorum memorialium ciuicam coronam tum dari solitam dicit, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat neque locum in ea pugna reliquerat (...). Hac corona ciuica L. Gellius, uir censorius, in senatu Ciceronem consulem donari a re publica censuit, quod eius opera esset atrocissima illa Catilinae coniuratio detecta uindicataque.

Ovidio, *Tristia* 3.1.31-48

*Inde petens dextram "porta est" ait "ista Palati, / hic Stator, hoc primum
condita Roma loco est." / Singula dum miror, uideo fulgentibus armis /
conspicuos postes tectaque digna deo. / "Et louis haec" dixi "domus est?"
Quod ut esse putarem, / augurium menti querna corona dabat. / Cuius ut
accepi dominum, "Non fallimur," inquam, / "et magni uerum est hanc louis
esse domum. / Cur tamen opposita velatur ianua lauro, / cingit et augustas
arbor opaca fores? / Num quia perpetuos meruit domus ista triumphos, /
an quia Leucadio semper amata deo est? / Ipsane quod festa est, an quod
facit omnia festa? / Quam tribuit terris, pacis an ista nota est? / Utque
uiret semper laurus nec fronde caduca / carpitur, aeternum sic habet illa
decus? / Causa superpositae scripto est testata coronae: / seruatos ciues
indicat huius ope.*

Laudatio Turiae

XORIS
DIA EVGAL MEA PRAESTITISTI ORNAMENTIS
NUM OMNE AVRUM MARGARITA QVE CORPORI
DISTI MIHI ET SVB INDE FAMILIA NUM MISFRUCTIBVS
DIVERSARIORVM CVSTODIBVS APSENTIAM MEAM IOCVPLETA
STIS QVOD VT CONARER EVIP TVSTVATE HORTABAT VR
MINIBAT CLEMENTIAE ORVM CONTRA QVOSE A PARABAS
OX TVA EST HR MITATE ANIMI EMISSA
TIS HOMINIBVS A MILONE QV OIVS DOMVS EMPTIONE
TVS VIBILI CIVILIS OCCASIONIBVS INFRVTT VP
DISTI DOMVM NOSTRAM

Pacato orbe terrarum **restituta re publica** deinde nobis et felicia tempora contigerunt

Vell. Pat. 2.89

Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa, revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas, imperim magistratum ad pristinum redactum modum, tantummodo octo praetoribus adlecti duo. Prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata.

R.G. 19-21 *1 Curiam et contiinens ei Chalchidicum templumque Apollinis in Palatio cum porticibus, aedem diui Iuli, lupercal, porticum ad circum Flaminium, (...) ,Octauiam, puluinar ad circum maximum,aedes in Capitolio louis Feretri et louis Tonantis, aedem Quirini, aedes Mineruae et lunonis reginae et louis Libertatis in Auentino, aedem Larum in summa sacra uia, aedem Deum Penatium in Velia, aedem Iuuentatis, aedem Matris Magnae in Palatio feci. Capitolium et Pompeium theatrum utrumque opus impensa grandi refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Riuos aquarum compluribus locis uetustate labentes refeci, et aquam, quae Marcia appellatur, duplicaui fonte nouo in riuum eius inmisso. Forum Iulium et basilicam, quae fuit inter aedem Castoris et aedem Saturni, coepta profligataque opera a patre meo perfecit, et eandem basilicam consumptam incendio ampliata eius solo sub titulo nominis filiorum m[eorum i]ncohaui et, si uiuus non perfecissem, perfici ab heredibus [meis ius]si. Duo et octoginta templa deum in urbe consul sex[tu]m ex [auctori]tate senatus refeci, nullo praetermisso, quod e[o] tempore [refici debeba]t. 5 Consul septimum uiam Flaminiam a[b urbe] Ari[minimum refeci pontes]que omnes praeter Muluium et Minucium. In priuato solo Martis Vltoris templum [f]orumque Augustum [ex ma]n[i]biis feci. Theatrum ad aedem Apollinis in solo magna ex parte a p[r]i[u]atis empto feci, quod sub nomine M(arci) Maxcell[i] generi mei esset. (...)*

Fori imperiali

